

# KORUNK

A KOLOZSVÁRI NYELVÉSZETI  
ISKOLA TEVÉKENYSÉGÉRŐL •  
NÉV — NYELV — MÚLT • VÁZ-  
LAT A „KIJELENTŐ MONDAT”  
FILOZÓFIÁJÁHOZ • NYELV ÉS  
HÁTRÁNYOS HELYZET • RÉGI  
ÉS ÚJ MÓDSZEREK A NYELV-  
OKTATÁSBAN • FÜLÖP ANTAL  
ANDOR PÁLYAKEZDÉSE • NÉP-  
FRONTOS ÖRÖKSÉG • RADNÓTI  
MIKLÓS ISMERETLEN ÉVE LI-  
BERECBEN • ÚJABB ADALÉKOK  
ADAMI JÁNOSRÓL • • • • •

1978•10



A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata



# KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM • 1978. OKTÓBER

ION DELEANU • Társadalmi szervezetek a szocialista demokrácia rendszerében  
I. (Dombi Géza fordítása) 785

GÁLFFY MÓZES • A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről 789

B. GERGELY PIROSKA • Név — nyelv — múlt 799

SZABÓ ZOLTÁN • A nyelvtudomány és a tudományos forradalmak 803

BALÁZS LÁSZLÓ • A nyelvek kölesönhatásáról 811

BRETTNER GYÖRGY • Vázlat a „kijelentő mondat” filozófiájához 816

ANDRÁSI KATALIN—BÍRÓ ZOLTÁN • Nyelv és hátrányos helyzet 826

KÓTAY PÁL • Weszprémi István 831

FÜLÖP ANTAL ANDOR VILÁGA

GOTTLIEB RÓZSA • Irreális képek? 837

E. SZABÓ ILONA • A művész pályakezdése 838

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Megtanult (vers) 842

BODOR PÁL • Fejták (Innen és túl, Nagy István, Szilágyi Domokos, Szabédi

László, Földes László — versek) 842

SÓNI PÁL • A verem (regényrészlet) 844

## JEGYZETEK

\* \* \* Az Igaz Szó huszonöt éves 849

GÁLL ERNŐ • Mai „eszmebarikádokon” 849

SZABÓ ILONA • Kell a törődés 851

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 853

## FÓRUM

JAKÓ ZSIGMOND • Nyersmérleg felúton (Benkőné Nagy Margit köszöntése) 856

B. NAGY MARGIT • Tisztelt hallgatóság, kedves barátaim! 861

HORVÁTH SZ. ISTVÁN • Ahonnan a kritika távolmarad... (Körültapogatom a  
műkedvelő színjátszást) 863

## KATEDRAKÖZELBEN

GAAL GYÖRGY • Régi és új módszerek a nyelvoktatásban 866

## DOKUMENTUMOK

VIRÁGH JÓZSEFNÉ • Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben 869

GÖMÖRI GYÖRGY • Újabb adalékok Adami Jánosról 871

ADÁM JÁNOS • Oxfordi búcsúvers — A nagyhirű akadémia híres és tudós  
pártfogóitól a hazatérő erdélyi Adám János alázatos búcsúja (Weöres Sándor  
fordítása) 873

(Folytatása a III. borítón)

---

## KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE: Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő), 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

## Társadalmi szervezetek a szocialista demokrácia rendszerében I.

1. A szocialista demokrácia rendszere, a társadalom politikai szervezése vagy politikai fölépítése — szintézis. Mégpedig a társadalom politikai szerkezetének, a politikai, erkölcsi és jogi viszonyoknak az összegezése, amely ugyanakkor magába foglalja a résztvevők politikai öntudatából fakadó hozzájárulását is e viszonyok kialakításához. Mindez együttvéve meghatározza a társadalom lényegét, értékeit, a mai normákat, amelyekhez igazodik, s a főbb célokat, amelyek az új minőség irányában tartó állandó fejlődési folyamatában vezérelnek. A szocialista társadalom építése ugyanakkor keret is, azoknak az eszközöknek és alakzatoknak a tagolt egysége, amelyek révén valóra válik a demokrácia lényegbevágó, alapvető vonása: a tömegek részvétele az állam és a társadalom vezetésében. Következésképp a szocialista demokrácia rendszere egyenlő mértékben elméleti elgondolás és gyakorlati föladvány is, magyarázó és előíró koncepció is.

A társadalmi rendszerhez fűződő kapcsolatában a szocialista demokrácia olyan minőség, amely az előbbi egyik „alrendszerének” tekinthető, az egész részének, ugyanakkor azonban az egész rendszer és a többi alrendszer egyik „rendszerező”, rendszerépítő tényezőjének is. Továbbá olyan minőségnek, amely abban nyilvánul meg, hogy a politikai rendszer megvitatja végcéljait, tanácskozik róluk, s ily módon biztosítja az emberi és anyagi erőforrások mozgósítását e célok valóra váltása érdekében.

Mint minden rendszer, a szocialista demokrácia is szervezett eggyüttes, alkotóelemei egyfelől részekként viszonyulnak ama rendszerhez, amelybe beolvadnak, másfelől viszont saját struktúrája révén meghatározott rendszer is. A szocialista demokrácia rendszerének mint egésznek a részekhez fűződő kapcsolatát, más szóval a rendszer belső rendjét, az összetevő elemek föltételezettségét, szervezkedését, belső mozgását meghatározza és kivetíti, külsőleg is jellegíti a szocialista demokrácia struktúrája. Ez, noha viszonylag változatlan jellegű — ami egyben a rendszer stabilitását is magyarázza —, magában foglalja és föltételezi a rendszer állandó „föjlövését”, mint a stabilitás és instabilitás, mint a folyamatosság és a megszakítottság közötti dialektikus egység kifejeződését. A szocialista demokrácia rendszere nem pusztán alkotóelemeinek összege; ezek szervezett eggyüttesbe rendeződése új minőséget hoz létre, ami nem vezethető le csupán a részelemek halmazára, mint-hogy e rendeződés *csakis az eggyüttesre* jellemző vonásokat, sajátosságokat és funkciókat szül. Habár a szocialista demokrácia rendszere maga is egy másik, mégpedig a nagy társadalmi rendszer része, struktúrájának különlegessége, a társadalmi rendszer érvényességével összefüggő viszonylagos változatlansága, sajátossága és szerepének kizárólagossága megtisztelő helyet biztosít számára az egész társadalomban, szemben az összes többi alrendszerrel. A szocialista demokrácia rendszerének különleges szerkezete egy másik sajátosság kialakulásához is vezet: alkotóelemei ugyanis a különböző szinteknek megfelelően sorakoznak, rendeződnek, kapcsolódnak, s ez a jellemző „rend” alakítja, megszabja az egész és a részek függelmét, s e kapcsolatok lehetnek alárendelők vagy mellérendelők. A szocialista demokrácia rendszerének és alkatelemeinek dialektikus kölcsönhatását maga a rendszer biztosítja, amely befolyásolja a részeket, s egyesíti őket természetének megfelelően. Ez azonban nem jelenti azt, hogy eme részek a rendszerhez viszonyítva passzívak, s hogy csupán „vételezik” a rendszer formálta értékjelzéseket. Minthogy a részeknek viszonylagos függetlenségük, bizonyos fokú szabadságuk, sajátos fölépítésük és szerepkörük van, befolyásolják magát az egész rendszert is. A szocialista demokrácia sajátos szerepet játszik, s az nem azonos az egyes részek szerepével, nem határozható meg emezek pusztán összeadásával. A funkciókat a körülvevő közzel, azaz a társadalommal fönnálló kapcsolatok, kölcsönhatások alakítják ki a célból, hogy kielégítsék a társadalom szükségleteit. De e szerepkörököt alakítja és indokolja magának a szocialista demokráciának és alrendszerének a lényege, valóságos működése is. A szocialista demokrácia rendszere ugyanakkor mint *öntörvényű, önszervező* rendszer határozandó meg, minthogy önszabályozó képességgel rendelkezik. A Román Kommunista Párt objektíve a politikai rendszer építményének csúcán

áll, mint annak irányítója, szabályozó gépezete; éltető központja az egész politikai rendszernek; szabályozó szerepe abban nyilvánul meg, hogy az általános objektív törvényeknek, valamint a szocializmus sajátságainak megfelelően, tudományos alapon kidolgozza a társadalmi-gazdasági fejlődés útját és módjait, s ugyanakkor vezetője is e fejlődés folyamatának. Ha már most a politikai rendszer szabályozó mechanizmusát a legösszetettebb és a legfejlettebb szervezeti-funkcionális struktúrában — a Román Kommunista Pártban — mintegy „lokalizálni“ próbáljuk, akkor ezt a struktúrát nem eszményi megközelítésben értelmezzük, hanem a maga valóságosságában, anyagosságában, mint a társadalom legelőrehaladottabb tagjaiból álló szervezetet. Éppen az emberek közti kapcsolatok, a pártban belüliek éppen úgy, mint a társadalmi rendszer más összetevőihöz fűződik, töltik be a szocialista demokrácia szabályozó szerepét.

„A kommunisták csak annyiban különböznek a többi dolgozótól — szögezi le a Román Kommunista Párt programja —, hogy jobban megértik a gazdasági-társadalmi fejlődés problémáit, s a társadalomfejlődés általános törvényeinek tudományos ismeretére támaszkodnak. Ebből kiindulva, vállalják a nép előtt a felelősséget, hogy az összes erőket a gazdasági-társadalmi haladás érdekében egyesítik.“

A párt és a szocialista demokrácia rendszerének más szervezeti-funkcionális struktúrái közt létrejövő kapcsolatokat nyomán maga a párt állandóan újjászületik, a fejlődési szakaszra jellemző új vonásokkal, értékekkel, szerepkörrel gazdagodik. Ezt a tényt jellemezte különösen kifejező módon pártunk főtítkára a X. kongresszuson előterjesztett jelentésében:

„A párt az a mag, amely gravitációs körébe vonja az egész társadalmat, s amelyből kisugárzik az energia s fény egész szocialista rendszerünk mozgásba hozásához, működtetéséhez. A maga részéről pedig a párt szakadatlanul újjászületik a szocialista nemzetünkbeli feléje áradó hatalmas energia és fény sugárzásában. Elmondhatjuk, hogy a kommunista párt tölti be egész társadalmi rendszerünk éltető központjának szerepét. E központ normális működése elengedhetetlen feltétele szocialista társadalmunk szüntelen fejlődésének. Ezért állandóan gondoskodnunk kell a párt erősítéséről, szervezeti formáinak és munkamódszereinek tökéletesítéséről, egységének megacélozásáról.“

Ebben a felfogásban a párt vezető szerepe alapvető viszonylat a szocialista demokrácia megvalósításában és érvényesülésében; de nem olyan viszony ez, amelyben a pártpolitikát „ráerőltetnek“ a demokrácia más struktúráira, hanem a közakarat összegezése, a társadalom valamennyi tagja alapvető törekvéseinek találkozása s ugyanakkor az összes erőfeszítések egyetlen cél, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósítása felé való összpontosítása. Vezető szerepének kiterjesztése és elmélyülése tehát nem jelenti a pártnak a társadalom fölé történő emelését, ellenkezőleg: a társadalom valamennyi sejtjébe való mind mélyebb behatolását, a felvetődő kérdések megoldásában való mind közvetlenebb részvételét vonja maga után. A párt szervező és vezető szerepe a szocialista demokrácia rendszerén belül abban nyilvánul meg, hogy biztosítja a gazdasági és társadalmi élet állandó tökéletesítését, tudományos megalapozású intézkedéseket hoz a gazdasági-társadalmi fejlődés előmozdítására, létrehozza a szerves egységet a szocialista építés általános törvényszerűségei és országunk konkrét valósága közt, s lehetővé teszi a tömegek tevékeny bekapcsolódását az egész gazdasági és társadalmi életbe.

A párt figyelemmel kíséri a társadalmi valóságot, előrevetíti annak fejlődését, s közbelpől az akadályok, torlódások, aránytalanságok elkerülése, elhárítása, valamint egyes társadalmi ellentmondások föloldása végett. Miközben kidolgozza a fejlődés napi teendőit és távlati irányzatát, és széles körű, mélyre törő felvilágosító munka során tudatosítja a tömegekben politikájának helyességét, a párt nem szorítkozik csupán a társadalom szervező és irányító szerepére, hanem „munkaruhában“, „dolgozóként“ az első vonalban közvetlenül részt is vesz a történelmi jelentőségű tevékenységben. Ily módon a társadalmi tevékenység valóságos mágnese mezejének bizonyul, és igazolja az ország és a nép előtt irányvonalának, elhatározásainak életképességét, reális voltát. Természetesen a szocialista demokrácia rendszerének egységessége, szilárd jellege nem csupán azáltal valósul meg, hogy élén a Román Kommunista Párt áll, hanem egy bonyolult folyamat révén, melynek mint rendszernek a keretén belül a párt helyzete megalapozódik. Eme folyamat meghatározó értékei közül megemlítenők a következők: a társadalom gazdasági-társadalmi egysége, az állam egyértelmű osztálylényege, a célok egységtetésége, a szervező és működési elvek harmóniája, valamint az egységes pártvezetés.

2. A szocialista demokrácia rendszere alanya is, tárgya is a vezetésnek. E két megnyilvánulási forma dialektikus egysége híven tükrözi a szocialista demokrácia rendszerének széles körű kiterjedtségét és értékeinek sokrétűségét. „Intézményesí-

tettségét" tekintve a szocialista demokrácia rendszere olyan három nagy alrendszerből áll, amelyek egymást föltételezik: az állami szervek alrendszere, a társadalmi és tömegszervezetek alrendszere, valamint a kettős jellegű párt- és állami szervek alrendszere.

A szocialista demokrácia rendszerének egészét vizsgálva kiderül, hogy a politikai vezető értékű „csúciszervezete”, „agyközpontja”, strukturáló tényezője a Román Kommunista Párt; hogy a politikai rendszer három nagy összetevője az állam, a legszélesebb értelmezésben vett tömeg- és társadalmi szervezetek, valamint a kettős jellegű párt- és állami szervek; e három összetevő között, noha különállnak és mindegyiknek saját arcéle van, szoros kölcsönhatás és együttműködés áll fenn, amit az tesz lehetővé, hogy egyazon egésznek szerves és szilárdan összetartozó részei; a párt befolyást gyakorol nem csupán a politikai rendszer minden egyes összetevőjére, alkotóelemére, hanem emezek egymás közötti kapcsolatára, együttműködésére is; végül pedig, habár a párt mint emez összetevők strukturáló tényezője lép föl, maga is fölfogja, „vételezi” az alkotóelemek jelzéseit, lereagálja működésük hatását, minthogy maga is részese az állami szervek, a kettős jellegű párt- és állami szervek, valamint a tömegszervezetek együttműködési és kapcsolatközi rendszerének. A párt és a többi alkotóelem közötti együttműködés és a kapcsolatok dinamikája ösztönzi és indokolja a pártnak mint a politikai rendszer strukturáló tényezőjének és vezetőerejének a tevékenységét mind tartalmi tekintetben, mind pedig az irányulást illetően.

Tág értelemben véve a társadalmi szervezet fogalma magában foglalja a dolgozók mindenféle bizottságát, tanácsát is. Szorosabb értelemben véve azonban csupán a szakmai jellegű társaságokra, szövetségekre vonatkozik, s nem valamennyi társadalmi szervre. Ez utóbbiakat a következő jellemzi: döntő határozataikat a közgyűlésen hozzák meg, a dolgozók közvetlen részvételével; e tanácsok sajátos politikai, kulturális, szakmai tevékenység végzésére alakulnak; olyan jogi szabályzat szellemében működnek, amelyet maguk szabnak meg, és amelynek alapján megválasztják a létrehozó közösség akaratát képviselő vezetőtestületet. A dolgozók különféle tanácsait az is jellemzi, hogy vagy az illetékes állami szervek adta normatív előírások szerint működnek, vagy egyszerűen a velük együtt dolgozó állami szervvel történt megállapodás szerint; vagy népgyűlés választja meg őket, vagy pedig a különféle állami szervek bevonásával történő jelölés alapján jönnek létre. Tágabb értelemben a társadalmi szervezetek sorába veendő a tömegszervezetek is, e nem állami jellegű szervezetek, amelyekben nagyszámú tagság tevékenykedik az egész ország területén.

Noha az állam a szocialista demokrácia „központi eleme”, „a politikai rendszer legfontosabb része”, „az egész társadalom politikai szervezetének alapja”, „a szervezeti formák keretének fő alkotóeleme”, mindez nem vezethet fetiszizáláshoz és a közösségi testületek, társadalmi szervezetek szerepének és a célkitűzéseink valóra váltásáért kifejtett tevékenységének a lebecsüléséhez. „Országunkban a szocialista demokrácia fejlődésében, a néptömegeknek a szocialista építés kérdéseinek megoldásában való széles körű és tényleges részvétele biztosításában, a gazdasági-társadalmi tevékenység vezetésében továbbra is jelentős szerepük lesz a tömeg- és társadalmi szervezeteknek. Ezek arra hivatottak, hogy a párt programjának életbe léptetése érdekében egyesítsék minden dolgozó erőfeszítéseit, széles körű tevékenységet fejtsenek ki a tömegek szocialista és kommunista nevelésében, közvetlenül vegyenek részt az emberek sokrétű élet- és munkaproblémáinak, a társadalom általános fejlődése kérdéseinek megoldásában” — hangsúlyozza *A Román Kommunista Párt Programja*.

A társadalmi testületek sokfélesége, sajátos föladataik, megbízatásuk, különleges szervezeti és működési jellemzőik, valamint a tevékenységükben mutatkozó összemosódás megnehezíti osztályozásukat. Az osztályozás például valamely szervezési ismérvet vehetne alapul, ami lehetővé tenné e szervezetek következő csoportosítását: „front”-típusú szervezetek; önkéntes belépésre épülő szervezetek sajátos fölépítéssel, szabályzattal, amelyek országos és helyi vonatkozású rendszerbe sorolódnak (szakszervezetek, ifjúsági szervezetek, szövetkezetek, a különféle szövetségek, egyesületek, társaságok); a vezetőszervek által kijelölt és különböző közösségek létrehozta szervezetek, amelyeket — ha a helyzet úgy kívánja — rendszerbe sorolhatnak, ezeknek nincs egyéni tagságuk (a nőszervezetek, a béke védelmét avagy a volt gyarmati népek fölszabadító harcát támogató szervezetek); az együttélő nemzetiségek dolgozóinak tanácsai; a falvanként, háztömböknél, kerületenként, intézményenként megtartott közgyűlések, közvetlen választás útján. avagy egyes tömegszervezetek, néptanácsok gyűlésén választott testületek (például: bíraskodó, ellenőrző, támogató szervezetek); egyéni kérelmek alapján alakuló egyedi tagság-

gal és szabályzattal rendelkező, de rendszerbe nem sorolt szervezetek, ezek közé tartoznak a tudományos-szakmai szövetségek, valamint a művelődési társaságok.

Hasonlóképp viszonylagos érvényű volna egy olyan kísérlet, amely célkitűzéseik alapján osztályozná a szervezeteket, s a következő megkülönböztetéseket tenné: kizárólagosan vagy hangsúlyozottan politikai tevékenységet kifejtő szervezetek (a Szocialista Egységfront, a Kommünista Ifjúsági Szövetség, a nőmozgalom szervezetei, a nemzetiségi dolgozók tanácsai stb.); a gazdasági jellegű, szövetkezeti típusú társadalmi szervezetek; tudományos, tudományos-műszaki, irodalmi-művészeti, művelődési és népművelési szervezetek; testnevelési szervezetek; a támogató, egyeztető, ítélkező szervezetek (lakóházi társulások, közellenőrző, rendfenntartó csoportok stb.); hangsúlyozottan külföldi tevékenységet folytató közületek (Országos Békevédelmi Tanács, az Ázsiai és Afrikai Népekhez Fűződő Barátság Román Ligája, a Vietnami Néppel való Szolidaritás Országos Tanácsa, a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Román Intézete, Románia Szocialista Köztársaság Kereskedelmi Kamarája stb.).

Nem az ismérvek hiánya nehezíti meg a társadalmi szervezetek osztályozását, hanem az a tény, hogy célkitűzéseik, tevékenységük, működésük sok vonatkozásban találkozik, fedi egymást, ami lényegében véve a szocialista demokrácia rendszernek egységességét tükrözi, és az erőfeszítések egy irányba torkollását jelzi. Ez a helyzet viszont nem teszi lehetővé — és nem is indokolja — valamely szervezet kizárólagos, végleges és elhatárolt beillesztését az említett kategóriák valamelyikébe.

A szocialista demokrácia alkotóelemeiként a társadalmi szervezetek — a szervezeti-működési szerkezetük és aszerint, hogy minő különleges rendeltetéssel hívtak életre — különböző módon és formában hozzájárulnak a rendszer célkitűzéseinek valóra váltásához. Emellett célkitűzések közül elsők között említendő a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom anyagi-műszaki alapjának létrehozása, valamint annak a folyamatnak a gyorsítása, amelynek lényege, hogy a tömegek közvetlenül részt vegyenek a társadalom vezetésében.

A társadalmi szervezetek tárgyai és alanyai is egyben a sokatmondó és jelentős minőségi átalakulásoknak, minthogy tevékenységüket a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom egyre bonyolultabb építési művének folytonosan növekvő igényei vezérik, a szocialista demokrácia általános fejlődése, hatósugarának széles körű kiterjedése és befolyásának elmélyülése közepette. Tanulmányunk következő részében e minőségi folyamat jellemző vonásait mutatjuk be.

Dombi Géza fordítása



Kosztándi Katalin: Szülőföld

## A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről

1. A nyelvvel való foglalkozás távoli századokra nyúlik vissza hazánkban. Sylvester János, Apáczai Csere János, Geleji Katona István nyelvi, nyelvtani észrevételei, rendszerezésük vagy Pápai Páriz Ferenc szótára, Gyarmathi Sámuel összehasonlító-történeti, valamint később Brassai Sámuel nyelvelméleti és mondattani munkássága éppúgy ismert, mint Gheorghe Şincai, Gheorghe Lazár vagy mások ilyen irányú tevékenysége. Később, az egyetem megnyitása (1872) után ugyancsak nagynevű tudósok művelték a nyelvtudományt éppen itt, Kolozsvárt. Elegendő Szinyei József, Horger Antal, Zolnai Gyula, Gombocz Zoltán nevét említenünk, illetőleg Sextil Puşcariu, Nicolae Drăganu, Ştefan Paşca vagy Gustav Kisch nevére gondolnunk, hogy csak néhány ismert személyiséget nevezünk meg.

Az említettek közül az utóbbiak már a két világháború között létrejött kolozsvári nyelvésziskola tagjai voltak, és számos más, kiváló nyelvessel együtt nevet szereztek a román nyelvtudománynak. Elen jártak korukban a román nyelvtudomány munkásai között, és az iskola gazdag, szép hagyományai révén elismerésre méltó helyet foglal el a hazai és az egyetemes nyelvtudományban.

S jóllehet a magyar nyelvtudomány számos jeles művelője tevékenykedett Kolozsvárt, iskolát egyikük sem teremtett. Erre csak a két világháború között, a harmincas években, illetőleg a második világháború után került sor. Emiatt a magyar nyelvtudományt művelő, *kolozsvári iskola* néven is emlegetett kutatók tevékenysége nem egészen fél évszázadra nyúlik csak vissza. De az iskola sajátos helyzetében a hazai nyelvtudomány szerves részeként és egyben a magyar nyelvtudományhoz kapcsolódó volta miatt olyan eredményeket érhetett el, amelyek helyet biztosítanak számára mind a hazai, mind a magyar nyelvészet munkásai sorában.

Az alábbiakban ennek az iskolának a tevékenységét igyekszünk röviden bemutatni, hogy megpróbáljuk kijelölni helyét a hazai, illetőleg a magyar nyelvtudomány fejlődésében, valamint a kettő közötti kapcsolatteremtésben. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy nem törekedhettünk minden tekintetben teljességre, minden apró részlet megemlítésére. Erre már azért sem gondolhattunk, mert az előző években több részletező tájékoztató jelent meg a hazai folyóiratokban is. A főcsoport irányja és a hivatkozott beszámolók egyoldalú volta szabta meg tájékoztatónk részletező, illetőleg kevésbé részletező jellegét.

2. A kolozsvári magyar nyelvészeti iskola létrejött Csúry Bálint, Kelemen Lajos és Szabó T. Attila nevéhez fűződik. Csúry Bálint, a kolozsvári volt református kollégium tanára, majd a debreceni egyetem professzora a modern magyar dialektológia és a debreceni nyelvjárastani iskola megalapítója, a modern jelentéstan vizsgálatok egyik előfutára. *Szamosháti Szótárával* (1934–1936), hangtani és alakitani tárgyú nyelvjárási tanulmányaival, különösen a hanglejtésformák vizsgálatával és a nyelvatlasz-munkálatok sürgetésével meg *A népnyelvi bűvörlát módszere* (1936) című módszertani munkájával, valamint az ígéről írt kis monográfiájával (1910), illetőleg a névátvitel kérdésével foglalkozó írásával (1939) megjelölte azokat a munkaterületeket, amelyek akkor a modern nyelvészeti kutatások fejlődésirányába estek. Emellett gyakorló nyelvjáráskutatóként a helyszíni gyűjtésben is példát mutatott. — Az irodalomtörténészként induló Szabó T. Attila már ebben az időben baráti kapcsolatban állt Csúryval, és 1930 nyarán el is kísérte egyik moldvai nyelvjárásgyűjtő útjára. Bizonyára ekkor, a harmincas évek elején fogamzott meg benne, talán részben Csúry ösztönzésére, és az akkor folyó falukutató mozgalom indíttatásaként az a gondolat, hogy egyetemi hallgatók felkészítésével munkaközösséget alakítson a hazai magyar nyelvjárások módszeres kutatására. Kelemen Lajos viszont mint történész-levéltáros vezette be az oklevéolvadás rejtelmeibe, és oltotta bele a régi nyelv iránti érdeklődést, kutatói szenvedélyt. Ekkor kezdte el életműve, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, valamint a *Hely- és Személynévi Adattár* anyaggyűjtését. Így alakult ki a ma kolozsvári iskola néven is emlegetett munkaközösség két fő tevékenységi területe: az új anyagfeltárást igénylő, új módszereket alkalmazó nyelvjáráskutatás és a még fel nem tárt oklevéles anyag vizsgálatán alapuló nyelv-, illetőleg névtörténet.

Mindkét vizsgálódási terület olyan sajátos feladatok megoldását jelentette, amelyeket csak itt, hazánkban tevékenykedő kutatók vállalhatnak, illetőleg oldhatnak meg. E munkálatok irányítására és egyben derekas helytállással az aprómunkában is részt vevő elvégzésére vállalkozott Szabó T. Attila. Az ő nevéhez kapcsolódik a kolozsvári iskola létrejötte, az első kis munkaközösség megalakulása. A nyelvjáráskutatók közül Gálffy Mózes, Márton Gyula, később Nagy Jenő, a helynévkutatók közül Árvay József, Gazda Ferenc, Gergely Béla, Györbíró Jenő, a népi mesterségek kutatójaként Sándor Gábor tartozott ide.

A felszabadulás után a kolozsvári tudományegyetem több végzett hallgatója — egy részük ma már az intézmény alkalmazottjaként, más részük mint a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet tudományos kutatója vagy mint középiskolai tanár — vállalt részt ebben a kutatómunkában, és így egyre gyarapodott a munkatársak száma, illetőleg szélesedett a tevékenységi terület. A munkaközösség személyi feltételeinek biztosításában jelentős érdemeket szerzett Márton Gyula, aki hivatali minőségében, tanszékvezetőként, illetőleg mint szervező és tudós kutató ugyancsak sokat tett azért, hogy e kis munkaközösség, amelynek több tagja időközben elhunyt, illetőleg más munkaterületre sodródott, szakképzett fiatalokkal gyarapodjék, és szélesebb területet átfogva, továbbra is a kor színvonalán művelje a hazai magyar nyelvtudományt. Miután Szabó T. Attila visszavonult a nyelvjárás-kutatástól, jórészt ő irányította ezeket a munkálatokat. — A nyelvjárástan mellett különösen a stilisztika vonzott sok fiataalt. A leíró nyelvtani kérdések iránt viszonylag kevesen érdeklődtek. Ugyancsak kevesen foglalkoznak kutatómunkájuk általános nyelvésszel. Annál nagyobb a nyelvhasználatot szemmel tartók száma.

A szaktudományi kérdések vizsgálatával egyidőben így igyekezett ez a munkaközösség később is arra, hogy a hazánkban élő magyar lakosság múltját, jelenét ebben a vonatkozásban tüzetesebben megismerhesse, a népi műveltség egy-egy tégláját a tudomány épületébe beleépíthesse, itteni helyzetét pedig az együttélő népekkel való kapcsolatában is a valóságnak megfelelően láthassa és láttassa.

3. A dolog természetéből adódóan kezdetben a nyelvjárásokkal való foglalkozás állt az érdeklődés középpontjában. És ez a tény nemcsak a sajátos helyzettel magyarázható, hanem azzal is, hogy egyrészt már ebben az időben nagymértékben halványodtak a nyelvjárás sajátosságok, a felszabadulás után pedig a társadalmi átalakulás következtében még fokozottabbá vált az irodalmi nyelv térhódítása a falusi lakosság körében; másrészt meg nemzetközi vonatkozásban új kutatási módszer, a nyelvföldrajzi vizsgálati mód új, rendszerszerűen összevethető anyag feltárásával számos megoldatlan kérdés tisztázásához járulhatott hozzá. Ezt az időszakot, a XX. század első évtizedeit éppen ezért a nyelvatlások korának is nevezhetjük. E téren a román nyelvtudomány korán és a kor színvonalán álló módon zárkózott fel a nemzetközi élvonalba, éppen a Sextil Pușcariu vezette kolozsvári iskola munkássága révén. Megkezdődtek a társadalom nagyfokú anyagi támogatásával a *Román Nyelvatlasz* munkálatai. Két jeles tudós, Emil Petrovici és Sever Pop vállalta a helyszíni gyűjtést.

A magyar nyelvtudományban ekkor csak egyéni kezdeményezésként jelentkezett a nyelvföldrajzi módszer. Horgner Antal adott ki néhány térképlapot a keleti székely nyelvjárásból, és Csűry Bálint készítette el néhány száz kérdésből álló kérdőívét sokszorosítva. A további munkálatok azonban, részben az akkori értetlenség, részben a háború miatt, hamarosan félbeszakadtak.

A kolozsvári magyar nyelvészcsoporthoz vállalkozott elsőként 1942-ben arra, hogy összeállítsa egy tájnyelvi atlasz kérdőívét a román nyelvátlasz kérdőívének mintájára, és összegyűjtse, majd pedig megszerkessze *Kolozsvár és vidéke tájnyelvi atlaszát*. Az anyag összegyűjtése után meg is jelent egy mutatónyelvkötet Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula neve alatt. Ez volt az első tájnyelvi-munkálat a magyar nyelvtudományban. Ezzel elkezdődtek azok a nyelvátlasz-munkálatok, amelyek a felszabadulás utáni időszakban gyökeresen megváltoztott, kedvező feltételek között a hazai magyar nyelvjárások nyelvföldrajzi felméréséhez vezettek.

Minthogy Márton Gyulának az 1973-as *Korunk Évkönyvben* megjelent összefoglalója, *A romániai magyar nyelvjárás-kutatás múltja és mai állása*, tüzetesen számba vette szerzők és címek felsorolásával az addigi vizsgálatok eredményeit, ezúttal arra ösztönöztük figyelmünket, hogy rámutassunk azokra az elvi szempontokra és módszertani eljárásokra, amelyekkel a kolozsvári munkaközösség igyekezett előbbre vinni a nyelvjárások tanulmányozását, és amelyek révén iskola volta megragadható.

3.1. A nemzetközi szakirodalomban kialakult gyakorlat szerint a nyelvátlasz anyaggyűjtését vagy szakképzett gyűjtők végezték a helyszínen az általános atlasz igényeit kielégítő terjedelmesebb, 1200—5000-ig, illetőleg a tájnyelvi atlasz megfelelő kevesebb, 500—1000-ig terjedő kérdést tartalmazó kérdőívvel, vagy pedig önkén-



tes levelezőkkel jegyeztették föl az adatokat. A nagy kérdőfüzettel egymástól több tíz kilométerre fekvő helységekből gyűjtöttek, a kisebb sűrűbb ponthálózattal dolgoztak, de egyikkel sem kerestek föl minden egyes települést. A kolozsvári kutatók Kolozsvár környéki tájatlazának kérdőfüzete 2200 lexikális adat mellett néhány mondatszerkezeti formát, 40 ige- és névszótó teljes ragozási rendszerét öleli fel; a moldvai csángó tájatlaz kérdőfüzete 1400 lexikális adatot és 12 ige, illetőleg névszó paradigmáit tartalmazza. Mindkettő megfelel így az általános atlaszhoz szükséges nagy kérdőfüzet igényeinek tartalmában és terjedelmében egyaránt. Az abszolút sűrűségű kutatópont-hálózat viszont a tájnyelvi atlaszok kívánalmait elé-gíti ki.

Ez a módszertani újítás tehát egyesíti a kétféle, egymást szervesen kiegészítő munkálatot, eljárást, és lehetővé teszi több olyan kérdés fölvetését, esetleg megoldását, amelyet eddig nem sikerült tisztázni. Ezek közé tartozik egyebek mellett a nyelvjárás egészének és a benne fellelhető tájnyelvi egységek egymáshoz való viszonyának pontos (területi, sávonkénti) megállapítása, a hagyományörzőbb, illetőleg újító hajlamú alakulatoknak, a jelenségek gócpontjának feltárása, a nyelvjárás belső mozgásának felmérése, valamint a belső kölcsönzésnek, kölcsönhatásnak a mértéke, illetőleg a nyelvjárás szókincs és az irodalmi nyelvi szókészlet összefü-gése a területi megoszlás, határ(sáv)-megvonás figyelembevételével.

A felszabadulás után elkezdődött rendszerezés, felmérés során, a moldvai csángó meg a székely tájnyelvi atlasz anyaggyűjtésekor úgy kapcsoltuk össze az általános meg a táji nyelvatlaz szempontjait, hogy a kisebb terjedelmű kérdőfüzet anyagát minden településen kikérdeztük, a nagy kérdőfüzettel pedig csak az egy-mástól tájegységként elkülönülő nyelvi alakulatok egy-egy pontján gyűjtöttünk. Adatanyagunk ennek folytán szintén számos elméleti kérdést vet fel, illetőleg több vitatott kérdés megoldását teszi lehetővé. Mindenekelőtt a nyelvjárás, illetőleg a tájnyelvi alakulatok elhatárolására és az előzőekben már említett jelenségek vizsgálá-tára gondolunk. — Részben hasonló párhuzamos gyűjtést végezték már a har-mincas években a román nyelvatlaz munkatársai, de ők nem látogattak meg a kis kérdőfüzettel minden egyes települést. Ezt a „hiányt” pótlandó, indították meg a felszabadulás után a tájnyelvi atlasz-anyag gyűjtését. Egy része már meg is jelent.

A székely táji nyelvatlaz-munkálatban egy másik célt is tűztünk magunk elé: a nemzedékváltás tanulmányozását. Ehhez a kérdőfüzet anyagából sajátosan jellemző kérdéseket válogattunk ki. Eredményeink tanulságosnak bizonyultak mind a szókészlet, mind az alakrendszer tekintetében, ugyanis meggyőzően bizonyították, hogy a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában mennyire erőteljes az irodalmi nyelvi hatás, illetőleg hogy az idős nemzedék s közöttük különösen a női nem hagyomány-örzőbb. Az iskoláskor előtti gyermekek szóhasználatá pedig elsősorban a nagyszülő-kével közös, és ez a tény biztosítja a hagyományos formák időleges továbbélését.

Egy másik módszertani kísérletünk a nyelvföldrajzi és a monografikus vizsgál-at összekapcsolása. A hazai magyar táji nyelvatlazok alap-kérdőfüzete a székely nyelvjárások felméréséhez készített kérdőív. Ez a kérdőfüzet csak 850 hangtani (fo-netikai és fonológiai), lexikális és alaktani (morfológiai) jellegű adatot tartalmaz, de benne a hangállomány rendszerben való vizsgálatához a szükséges mértékben és arányosan található adatok. S mivel a hazai nyelvjárások hangrendszere az egyes hangok (fonémák) megterheltségét illetően meg a hangképzés (realizáció) szempontjából is más-más jellegű, a kutatók ennek a kérdőfüzetnek az anyagát ki-egészítették az illető nyelvjárásra legjellemzőbb fonológiai-fonetikai sajátosságokat hordozó szavakkal, szóalakokkal, hogy így atlaszanyaguk hangtani monográfiák ké-szítésére szintén alkalmassá váljék. Gyűjtésüket teljesebbé tették végül magne-tonfelvételekkel és az orvanyag felhasználásával.

Amint az előbbiekből kitűnt, többféle kérdőfüzettel dolgoztunk. Ügyelnünk kellett tehát arra, hogy a különböző tájegységekről összehordott anyagot alapvető vonásaiban egybe lehessen vetni. Ezért egyezik a tájnyelvi atlasz kérdőfüzetének egyharmad része a nagy kérdőfüzet adataival, az országos magyar nyelvtérkép kérdőfüzete pedig, melynek munkálatai a hatvanas évek közepén kezdődtek meg, teljes egészében tartalmazza a táji nyelvatlaz kérdőív-anyagát. És ugyancsak az egybevetés céljából olvastották bele a szerkesztők a hazai magyar nyelvjárás-ok atlaszának kérdőfüzetébe a *Magyar Nyelvjárások Atlaszának* kérdésanyagát.

Az országos nyelvtérkép címszavainak összeállításában természetesen tekin-tettel voltak mindazokra a szempontokra, amelyek a hazai meg a nemzetközi szak-irodalomban irányadók. De újszerű ez a kérdőív olyan értelemben is, hogy na-gyobb teret szán az olyan fogalmaknak, amelyeket a szakirodalom, illetőleg az eddigi gyűjtések tapasztalatai szerint feltehetőleg tájszóval neveznek meg a külön-böző nyelvjárásokban, esetleg a kisebb tájegységekből. Így, a sajátos tájszók fel-tárásával egyidőben több lehetőség kínálkozik a belső, azaz az irodalmi, köznyelvi

és nyelvjárások közötti, valamint a külső nyelvi hatás, kölcsönhatás tanulmányozására. A dolgok és nevek módszerének fokozottabb alkalmazása pedig módot nyújt arra, hogy a szókészlet rendszerezésében újabb szempontokat vehessünk figyelembe, illetőleg érvényesíthessünk.

Általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy kérdőfüzeteink összeállításában, különösen a hang- és alaktani jelenségek megválogatásában a nyelv rendszerjellegét tartottuk szem előtt.

A tájszók és az egyes tájegységek sajátos foglalkozásával kapcsolatos szókincs behatóbb megismerése vezetett bennünket oda, hogy már a székei nyelvjárások tanulmányozásakor célul tűzzük magunk elé a szóföldrajzi felméréssel egyidőben a szótárszerű adatgyűjtést. A két eljárás szervesen kiegészíti egymást az adatanyag jellegét illetően. Az effajta párhuzamos anyaggyűjtést sürgették az utóbbi időben a román nyelvjárás-kutatók munkájával kapcsolatban.

3.2. Mindezek mellett az úttörők között voltak a kolozsvári iskola munkatársai a jelenségmonográfiák írásában. E monográfiák egy-egy nyelvjárás alakulat vagy egy-egy helyes nyelvjárásának hangtani sajátosságait vagy alaktani részrendszerét mutatták be, illetőleg valamely település egy-egy népi foglalkozásának munkamenetét és szakszókincsét tanulmányozták a dolgok és nevek módszerével (Gálffy Mózes, Márton Gyula, Sándor Gábor). Az előbbiek módszeres eljárása nem volt egységes, mert a szinkrón leírás keveredett nyelvtörténeti mozzanatokkal. Mégis ezek voltak az első, akkor korszerű, rendszerszemléletű nyelvjárás feldolgozások. E monográfiatípus megteremtője ugyancsak Csűry Bálint volt. Ezért sorolták mind-azokat, akik ilyen típusú jelenségmonográfiákat készítettek, népi foglalkozások vagy mesterségek szókincsét dolgozták fel, a Csűry-féle iskola tagjai közé. Így függ össze a két iskola tevékenysége. És tegyük hozzá, hogy a két világháború közötti időszakban valójában ez a két munkaközösség képviselte a magyar nyelvjárás-kutatást, és igyekezett lépést tartani a nemzetközi követelményekkel. Az 1910-es évekig megjelent, elnagyolt falumonográfiákhoz viszonyítva ugyanis e jelenségmonográfiák mind adataik mennyisége, mind azok megbízhatósága alapján, mind a jelenségek rendszerjellegét bemutató törekvésekben, tehát módszeres eljárásaikban érdemleges haladást jelentettek.

A felszabadulás után készült hang- és alaktani monográfiák már egységes leíró szempontúak, és módszerükben mindenben megfelelnek a mai modern nyelvtudományban kialakult fonológiai, morfológiai követelményeknek. Alkalmazzák a strukturalista, részben a generatív nyelvelmélet módszereit, a statisztikai eljárás révén pedig igyekeznek összekapcsolni a minőségi és a mennyiségi szempontokat a jelenségek súlyának, értékének megállapításában. Szemléletükben ugyancsak elsődleges a rendszerjelleg érvényesítése. A rendszer leírásával egyidőben rögzítik a (kisebb egységekben megfigyelhető) részrendszerek sajátos vonásait, és bemutatják a közöttük levő összefüggéseket. Így sikerül belső mozgásban élnék tárni a nyelvjárás hangrendszerét, illetőleg az alakrendszer valamelyik részegységét.

A hang- és alaktani monográfiákkal egyidőben készültek névtani feldolgozások már a negyvenes években. Ezek jelzik a kutatás új irányát: a személy-, állat- és helynévanyag vizsgálatának szükségességét. Ugyanakkor mintaként szolgáltak a későbbi ilyen jellegű tanulmányok készítéséhez. A magyar nyelvtudományban tehát a kolozsvári nyelvészek úttörők voltak a modern névtudományi kutatások elindításában.

3.3. A nyelvatlász-munkálatok és a monográfiák gazdag tájszóanyagot tártak fel. A kalotaszegi meg a torjai szójegyzék (Gálffy Mózes—Márton Gyula) a szakirodalomban kialakult elvek szerint készült; a tájszó- meg a szakszókincs-közlésekben nincs módszertani szempontból új. A romániai magyar tájszótár anyagának gyűjtésében azonban már kérdőíves módszert alkalmaztunk. Ez a nyelvföldrajzi és egyben onomaszológiai szempontú eljárás lehetővé teszi annak pontos megállapítását, hogy valamely fogalom megnevezésére van-e, és ha igen, milyen szó vagy kifejezés van az illető tájegységben. Ha lehet így mondanom: ez a munkamódszer fokozott mértékben elősegítheti a nyelvjárás szókincs rendszeres felmérését. De valószínű, emellett szükség lesz passzív megfigyeléssel fogalomkörök szerinti és szövegfelvételes gyűjtésre is ahhoz, hogy a szótári feldolgozás teljes értékű lehessen, hiszen a kérdőívetes gyűjtés kevés lehetőséget kínál a sajátos és a hangulati értéket hordozó szóállomány felvételezésére.

A népi mesterségek szakszavainak gyűjtése több vonatkozásban újszerű. Egyrészt az immár hagyományossá vált dolgok és nevek módszere szerinti adatgyűjtést kiterjesztik a kutatók (Bura László, Sípos Jenő) több rokon szakmára, másrészt ha egy mesterségen belül maradnak, a szóföldrajzi szempont figyelembevételével kisebb-nagyobb tájegységen vagy éppen országos szinten vizsgálódnak (Kósa Ferenc—Vő István—Zsemlyei János). Emellett új, nyelvi szempontból nem tanul-

mányozott népi mesterségeket vonnak be a kutatásba, és új (szemiotikai, szocio-lingvisztikai) vizsgálódási szempontokkal egészítik ki az eddigieket (Péntek János). Mind módszertani tekintetben, mind eredményeiben jelentősek Murádin László tanulmányai, melyekben a *Romániai Magyar Nyelvjárások* atlaszanyagának felhasználásával számos rendszeres szókészletbeli jelenséget mutat be.

3.4. Márton Gyula említett összefoglalója természetesen utal néhány elvi, módszertani cikkre, tanulmányra, de e tekintetben szükségesnek látszik az ottaniak kiegészítése. Ugyanis az általános atlasz és a tájnyelvi atlasz viszonyán (Márton Gyula, Szabó T. Attila), a nyelvjárási határok kérdésén (Gálffy Mózés) meg a nyelvjárási fonémarendszer leírási szempontjain (Teiszler Pál) kívül sor került számos más elvi, módszertani kérdés fejtegetésére. Ilyenek: a tájnyelvi atlaszok munkamódszere és szerkesztési elvei, a tájnyelvi-kérdőív összeállításának szempontjai, a statisztikai módszer alkalmazási lehetőségei a tájnyelvi atlaszanyag feldolgozásában, a nyelvjárási és irodalmi nyelvi hangrendszer viszonya, a fonetikus jelrendszer kérdése (Gálffy Mózés), valamint a nyelvi alapréteg szerepe (Teiszler Pál), a tájszavak osztályozási szempontjai (Péntek János, Gálffy Mózés) meg a népi terminológia problematikája (Péntek János). Mindezek a kérdések a fennebb ismertetett munkálatok során vetődtek fel, eredményeiket pedig a szerzők a gyűjtött és részben feldolgozott anyagból szűrték le. Talán fölösleges mondanom, hogy a tanulmányozott jelenségek szervesen beleilleszkednek a mai nyelvtudományi vizsgálódások keretébe.

3.5. Az eddigiekben tárgyalt munkákban a kutatás szóközpontú. Ez jellemezte és jellemzi nagyrészt még mindig a hazai nyelvjárásvizsgálatokat általánosságban. Nem volna azonban teljes a kép, ha nem említenék meg, hogy az utóbbi években kísérletek történtek a mondat szerkezeti kérdések tanulmányozására, leírására (Gálffy Mózés). És ennek kapcsán hadd említsük meg vázlatosan a további igényeket, elképzeléseket. A mondatok szerkezeti és jelentéstartalom megfunkció szerinti vizsgálata el kell hogy vezessen a nyelvjáráskbéli szövegszerkesztés megfigyeléséhez és számos, a nyelvjárási és az irodalmi nyelv kapcsolatát feltáró elemzéshez. Hiszen az irodalmi nyelv nemcsak szókincsében gyarapodik a nyelvjáráskból, illetőleg a nyelvjárást beszélők nemcsak szavakat, kifejezéseket vesznek át az irodalmi nyelvből a társadalmi kiegyenlítődés folyamán, hanem szerkezeti formákat is. Másrészt viszont a részletvizsgálódások után vagy azokkal egyidőben — úgy véljük — szükség van összefoglaló nyelvjárási monográfiákra, amelyek egy-egy helyi nyelvjárási vagy kisebb-nagyobb tájegység nyelvi rendszerét minden vonatkozásban leírják. A rendszerképzésben meg el kellene jutnunk a rendszer egészének bemutatásáig. Így a szóközpontú szemlélet és vizsgálat *szervezettségűvé* alakulhatna át, vagy legalábbis kiegészülhetne ilyen vonatkozásban. Erre indítanak a strukturalista, főként pedig a generatív grammatika elvi, módszertani eredményei és az információelmélet gyakorlati útmutatásai. Ily módon középpontba kerülhetne a nyelvi funkció vizsgálata, a nyelvi formák jelentéstani értékelése.

3.6. Itt említjük meg — bár nyelvtörténeti vonatkozású — a nyelvjárástörténeti kutatást. A kolozsvári iskola e tekintetben szintén az úttörők szerepét vállalta. Szabó T. Attilának például nyelvjárástörténeti módszerrel sikerült azonosítania Temesvári János deák írásai alapján anyanyelvjárást, és megállapítania e nyelvjárási legfontosabb sajátosságait. Tanítványai, B. Gergely Piroska és Kósa Ferenc ugyancsak sikerrel alkalmazták ezt a módszert Kászoni Ferenc levelei, illetőleg Apor Péter levelei és egyéb írásai vizsgálatában.

4. A nyelvjárásk tanulmányozása mind leíró, mind történeti vonatkozásban ráirányította a figyelmet a nyelvtudomány egy másik időszéri kérdésére: a nyelvi hatásra, kölcsönhatásra. Ez a jelenség szintén tanulmányozható mind szinkrón, mind diakrón szempontból. A nyelvi kölcsönhatás, erősebb fokon a kétnyelvűség a román és a magyar nép évszázados együttélésének természetes következménye. A kérdés elemzése tehát egyrészt adódott az iskola sajátos helyzetéből, másrészt jó alkalom volt arra, hogy a magyar és a román nyelvtudomány számos közös problémáját fölvesse, és a lehetőséghez mérten megnyugtató módon megoldja. A kölcsönhatás, a bilingvizmus kérdésével elvi szinten is foglalkoztak (Balázs László, Márton Gyula); emellett számba vették a mai magyar nyelvjárásk román kölcsönzavait (Márton Gyula—Péntek János—Vöo István), a Kisszamos-völgy magyar nyelvjárárásában fellelhető román elemeket (Zsemlyei János), és feldolgozták Szabó T. Attila anyaga alapján a történeti nyelvjárási szókincsben meglevő román elemeket (B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Vámszer Márta, Zsemlyei János).

A régi magyar nyelvjáráskban fellelhető román szóanyag értékelő bemutatása időhöz és helyhez kötve tükrözi a való helyzetet. De — sajnos — a mai magyar nyelvjárásk román kölcsönzavait összefoglaló nagyméretű és igen értékes munka

nem tájékoztat kellő mértékben a szavak használati értékéről, társadalmi szerepéről. Csak sajnálhatjuk, hogy a két munkaközösség nem működött együtt a két jelentős és szervesen összetartozó feladat megoldásában. Úgy véljük, hogy az együttműködés révén mindkét munkát nyert volna mind szempontjai kialakításában, mind a feldolgozás egységességében. Ez azonban semmiben sem csökkenti az ilyen irányú tevékenység hasznos voltát, sőt szükségességét, valamint annak a szolgáltatnak a jelentőségét, amellyel a két nyelv közös kérdéseivel foglalkozók a két nép nyelvi kincseinek feltárása révén egymás műveltségének bensőségesebb megismerését elősegítik.

5. Nem kevésbé jelentős a nyelv- és névtörténeti kutatás. Ennek kapcsán ki kell emelnünk, hogy Szabó T. Attila olyan hallatlanul gazdag okleveles anyagot tárt fel, és olyan elvi, módszertani szempontokat érvényesített, hogy méltán tekinthető úttörőnek, új utakon járónak a magyar nyelv- és névtörténet kutatásában. Hely- és személynévi adattára, amelyből eddig viszonylag keveset tett közzé, szótörténeti tára, melynek megjelenése most van folyamatban, összetett elemző eljárással megírt cikkei, tanulmányai iránymutatóak, munkára buzdítanak, és példát adnak arra, hogy az adatok birtokában miként fejtheti meg a kutató, miként olvashatja ki belőlük a múlt társadalmának életét, szemléletmódját és napi gondjai mellett eszményeit, törekvéseit. Eppen csak mutatóban említünk meg közülük néhányat: a két ajakkal képzett, ún. bilabiális *v* hang fejlődését vagy a nyíltabb *e* hang meglétét és a hely(ség)nevekben megőrzött voltát ugyanúgy társadalom- és művelődéstörténeti, szükség szerint néprajzi vonatkozásokkal fejtí ki és igazolja, mint szókincstörténeti tanulmányaiban. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban* pedig enciklopédikus jellege mellett kiemelhetjük a helyhez kötés tényét mint módszertani eljárást, a földrajzi aspektus érvényesítését, valamint az idegen és jövevényeszők felvételét és összefüggő szövegben történő bemutatását. Mindez jelentős újítás a *Nyelvtörténeti Szótár* szerkesztési elveihez viszonyítva. Ezért újszerű, és mind a nyelvtani, mind a jelentéstani, mind a stilisztikai vizsgálódások szempontjából fontos forrás ez a Tár.

Nem kevésbé értékesek anyagukban és módszerükben, fejtegetésük módjában és eredményeikben szókincstörténeti és alaktani kérdéseket taglaló dolgozatai (pl. a *-bali* képzőről, a *-ni*, *-niti*, *-nuli*, *-nül* határozóragokról vagy a *felelin*-féle igealakokról).

Az adatgyűjtéssel egyidőben Szabó T. Attila kidolgozta a helynévgyűjtés módszerét, és foglalkozott a személynévanyag kérdésével. *Helynévtörténeti Adattára* mellett az élő helynevek feljegyzésére is fordított időt, és tanítványait ilyen munkára ösztönözte. Első tanítványai közül a korán elhunyt Gergely Bélát, az ugyancsak eltávozott Árvay Józsefet kell megemlítenünk. Gergely Béla a helyszíni terepmunkában tünt ki, Árvay József a feldolgozásban követte mesterét, és művelte ezt a tudományágat elismerésre méltó szakmai szinten.

Ma már elmondhatjuk, hogy nemcsak a nyelvjáráskutatásnak nevelődtek a kolozsvári iskolában szakképzett művelői, de — ha kisebb számban és későbbre — a nyelvtörténetnek (B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc) és a helynévkutatásnak is (Janitsek Jenő, Tibád Levente és mások). A személynév-vizsgálat terén módszertani tekintetben B. Gergely Piroska munkásságát emelhetjük ki. Ő a kalotaszegi névanyag alapján több új szemponttal gazdagította az utóbbi évtizedekben ugyancsak gyors ütemben fejlődő magyar személynévkutatást. Jelentős anyag gyűlt össze a magyar szakos hallgatók államvizsga-dolgozataiban. Az anyaggyűjtés szempontjainak és a feldolgozás módszerének egységesítésére dolgozta ki Márton Gyula a személy- és állatnevek gyűjtésére vonatkozó *Útmutatót*. Végül megjegyezzük, hogy a névtudományi munkálatok elvi-módszertani kialakításában sok hasznos tudnivalót közvetítettek a hazai magyar kutatók Ștefan Pașca modern szemléletű műveiből a magyar névtudomány kutatóinak.

A nyelv- és névtörténeti kutatást szintén az új anyag feltárása, az anyaggyűjtésben és -feldolgozásban alkalmazott új, összetett szempontok jellemzik, és jelölik ki helyét a magyar névtudományi munkásság folyamatában.

6. A nyelvjárásban, a nyelv- és névtörténet mellett fontossági sorrendben a stilisztikát említhetjük olyan területként, amelyen egyre többen tevékenykednek. Jóllehet nincs hagyománya a hazai magyar nyelvtudományban — hiszen mindössze Szabédi László ritmuselméletére és irodalmiforma-kutatásaira hivatkozhatunk —, a köztudatban máris kolozsvári stilisztikai iskolaként kezd élni a Szabó Zoltán mellett felnőtt kutatók és tanítványok (Cs. Gyimesi Éva, J. Nagy Mária, P. Dombi Erzsébet, Brauch Magda, Murvai Olga és mások) csoportja.

A stílustörténet, a korstílus—egyéni stílus összefüggései, a mai stilisztika nyelv-elméleti alapjai, a szövegelmélet éppen úgy tárgyalásra kerül a mai modern stilisztika szintjén, mint az impresszionizmus és szecesszió vizsgálata (Szabó Zoltán);

de van szakavatott kutatója a szinesztéziás jelenségeknek (P. Dombi Erzsébet), a jelentéstan és stilisztika, a stiluselemzés módszerének (J. Nagy Mária), a költői hangzaspárhuzamok, a tárgyias-intellektuális stílus tanulmányozásának (Cs. Gyimesi Éva), a nominális szerkesztésmód vizsgálatának (Brauch Magda) vagy a szóvegszerkezet és stílusforma összefüggései feltárásának (Murvai Olga).

A kezdetet jelző összefoglaló jellegű *Kis magyar stilisztika* (Bartha János—Horváth Tibor—J. Nagy Mária—Szabó Zoltán) már előrevetíti a leíró vizsgálatban a funkcionális szemlélet előtérbe kerülését, jóllehet az irodalmi művek stilisztikai elemzésében még többnyire a hagyományos eljárásokat érvényesíti. A munkatársak számának gyarapodásával szélesedik a vizsgált terület, és fokozatosan kialakulnak a korszerű elvi-módszertani szempontok (Szabó Zoltán). Így a szó művészetének vizsgálata rendjén új szóvegelemzési módszereket mutatnak be (J. Nagy Mária), illetőleg megismertetnek a stiluselemzés újabb problémáival (Murvai Olga). Beható vizsgálat alá veszik egy-egy költő, író nyelvét stilisztikai szempontból (J. Nagy Mária, Brauch Magda, Murvai Olga), foglalkoznak az impresszionista stílus sajátosságaival (Szabó Zoltán, P. Dombi Erzsébet), szerencsésen alkalmazzák a pragmatikus szempontot, és sürgetik a mondatban stilisztikájában való érvényesítést (Cs. Gyimesi Éva).

Az irodalmi nyelv történetének tanulmányozása kapcsán vetődtek fel a történeti stilisztika egyes kérdései. Ennek eredményeként született meg a *Kis magyar stílustörténet* (Szabó Zoltán), mely a történeti stilisztika számos elméleti kérdése mellett átfogó módon mutatja be a magyar szépírói stílus kialakulását és fejlődését első nyelvelméleinktől kezdve mind a mai napig.

Korai volna még ítéletet mondani arról, milyen helyet foglal el ez a csoport a magyar stílus vizsgálói között, de annyi minden bizonnyal megállapítható, hogy tagjai máris elismerésre méltó helyet vívtak ki maguknak e tudomány szak művelőinek sorában, és jelentős mértékben hozzájárultak több alapvető elméleti kérdés megoldásához, illetőleg újabb módszertani eljárás alkalmazásához, megelőzve nem egy tekintetben a magyarországi kutatást.

7. A leíró nyelvtan terén kifejtett munkásság szórványos és kevésbé jelentős. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a kutatók elsősorban a sajátos helyzetből adódó munkaterületek iránt érdeklődtek, és hogy csak a tanügyi reform óta kapott helyet az egyetemi oktatásban a mai magyar nyelv; másrészt meg a magyar nyelvtudományban ez volt a felszabadulás előtt, és egy ideig még azután is, az egyik legelhanyagoltabb terület. Késleltette továbbá az ilyen irányú kutatást, hogy kezdetben nem tisztázódtak kellőképpen a modern, strukturalista és más szempontú vizsgálatok ideológiai vonatkozásai. Mégis történtek kísérletek mind a modern nyelvészeti módszereinek alkalmazására, mind a hagyományos nyelvtan alapján álló vizsgálatokra. Ez utóbbi módszerrel készült *A mai magyar nyelv kézikönyve* (Balogh Dezső—Gálffy Mózsa—J. Nagy Mária), hasznosítva a szerzők egyéni hozzájárulását és állásfoglalását az újabb eredmények tekintetbevételével. A nyelvi forma—nyelvi értékek összefüggését fokozott mértékben szem előtt tartó, funkcionális indíttatású nyelvtani elemzés gyakorlati megvalósítására, a nyelvtan és a stilisztika szerves összekapcsolására szintén történt kísérlet (Gálffy Mózsa). Ezek mellett az összefoglaló jellegű munkák mellett néhány részletkérdésről írt cikk, tanulmány jelzi az érdeklődés irányát a hangtan és a helyesírás, az alak- és a mondatban területén. Ilyenek a magyar helyesírás szabályainak fonológiai szempontú értelmezése (Teiszler Pál), a kötőhangzó és előhangzó sokat vitatott kérdése (Gálffy Mózsa), a képzők új szempontú osztályozása (Szabó Zoltán), a jelzői mellékmondatok egy sajátos fajtája és a halmozott állítmányú mondatok elhatárolása (Gálffy Mózsa). A kötőhangzó-vitához meggyőző módszertani érvekkel, új szempontok érvényesítésével járult hozzá Szilágyi N. Sándor. Ugyanő foglalkozott elvi szinten e fonológia módszerével mint filozófiai kérdéssel.

A szókészlet leíró szempontú tanulmányozása még mostohábban kezelt terület. Itt mindössze két kéziratot munkára hivatkozhatunk, amelyek figyelmet érdemelnek: Horváth Imre költői nyelvének szótárára (Balogh Dezső) és a felszabadulás utáni szókinccsnyarapítási eljárások bemutatására (Oláh Ferenc). Balogh doktori értekezése mai nyelvi, nem stilisztikai fogantatású, ugyanis tisztázta a szójelentéseket szövegösszefüggés alapján a szócikkekben, összeállította a gyakorisági listát, megvizsgálta a szófaji megoszlást, de nem ad stilisztikai minősítést. Oláh munkája szintén doktori értekezésként készült és a szociolingvisztikai beállítás mellett új szemléletet érvényesít a jelenségek tárgyalásában. De egyébként is az első ilyen jellegű munka a felszabadulás utáni magyar nyelvtudományi értekezések sorában.

Nem hiányoznak a lexikográfiai munkálatok sem. Kétnyelvű szótáraink (román—magyar és magyar—román szótárak) szerkesztői valójában a magyar nyelv-

tudomány ügyét is szolgálják. Emellett foglalkoznak a szótárszerkesztés elvi kérdéseivel (Kelemen Béla és munkatársai: Csák László, Szász Lőrinc).

A jövőben fokoznunk kellene a leíró nyelvtani jelenségek tanulmányozását főként a funkcionális nyelvészlelet alapján elsősorban azért, hogy hathatósabban hozzájárulhassunk a hazánkban folyó nyelvoktatás színvonalának emeléséhez, a dolgozó tömegek nyelvi műveltségének fokozásához, a beszélt és írott nyelv helyes, szabatos és szép használatához. Ez ma már nem pusztán iskolai feladat. A társadalmi élet megkívánja minden nyelvet, és köztük az anyanyelv helyzetnek, alkalomnak megfelelő pontos használatát, gondolataink, érzelmeink hű közvetítését. A nyelv — amint Marx írta — a gondolat közvetlen valósága. A helyes, szabatos nyelvhasználat így gondolkodásunk helyes tükrözőjévé váhat.

Más, generatív, illetőleg matematikai nyelvészeti fogantatásúak a felszíni és mélystruktúra meg a szintaxis és szemantika (Máté Jakab), illetőleg a magyar névszó- és igeragozás és mikrostruktúra elemzését tárgyaló, valamint az elektronikus számítógéppel végzendő fordítások számára kialakítandó közvetítő nyelv kérdésével foglalkozó tanulmányok (Máté Jakab—Schveiger Paul). És ide vonható a modern nyelvészeti és tipológiai kutatások (Szabó Zoltán) közül több, a magyar nyelvet is érintő közlés (Kis Emese), a modern nyelvészeti irányzatokat összefoglaló tájékoztatóval együtt (Máté Jakab—Schveiger Paul).

8. Ez utóbbiak egyben utalnak az általános nyelvészeti tájékozódásra. A nyelvelmélet egyébként ugyancsak mellőzött volt kezdetben a magyar nyelvtudományban, és sok fenntartással fogadták az új, pusztán formális elemzésre támaszkodó módszereket. Mégis szükségesnek látszott egyes nehezen hozzáférhető tanulmányok megismertetése mind a szakemberekkel, mind az érdeklődőkkel (Péntek János—Teiszler Pál). De főként a nyelvi műveltség, a nyelvelméleti kérdések szélesebb körben való terjesztése kívánta meg az általános nyelvészeti problematikájának, a nyelv világának népszerű formában történő összefoglalását (Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál).

9. A nagyközönség nyelvi kérdések iránti érdeklődésének felkeltésében — az elméleti tudnivalók mellett — fontos szerep jut a tágabb értelemben vett alkalmazott nyelvtudománynak, nyelvművelésnek, hiszen a nyelvtudomány eredményeinek ismertetésével egyidőben célja a nyelvi műveltség terjesztése, az igényes nyelvhasználat és fejlett beszédkészség kialakítása. E téren talán egyetlen tagja sincs a kolozsvári iskolának, aki ne vette volna ki részét a munkából. A napi és időszaki sajtótermékekben többé-kevésbé rendszeresen közölt nyelvművelő írásokon kívül néhány önálló, illetőleg egy gyűjteményes kötet tartalmazza az itt végzett munka eredményeit. Az *Irjunk, beszéljünk helyesen* (Márton Gyula) már jó néhány évtizeddel ezelőtt igyekezett felhívni az alapvető tudnivalókra a figyelmet. *Minden nap nyelvünk* nyelvhasználati kérdései (Cs. Gyimesi Éva), a *Szavak titka* (Murádin László) és az anyanyelvi műveltség fontosságát kiemelő gyűjteményes kötet tanuskodik erről. Jó szolgálatot tesz a Kosztolányi nyelvművelő írásaiból közreadott kis kötet (Murádin László). Sajnos, kevés az elméleti vonatkozású írás köztük, de még a legrövidebb kis cikkből is kiolvasható mindig valamilyen, a nyelvhasználatra vonatkozó elvi tétel.

10. Végül hadd említsük meg a nyelvi-nyelvtani ismeretek átadásával, tudatosításával foglalkozó alsó- és középfokú iskolákban végzett munkát, hiszen iskoláinkban kapják meg fiataljaink az elméleti alapot, ott tesznek szert azokra a kifejezési készségekre, amelyek azután egész életükön végigkísérik őket. Az anyanyelvi és általában a magyar nyelvi oktatás kérdéseivel szakszerűen foglalkozók nagyrészt szintén az iskola tagjai közül kerültek ki. Igaz ugyan, hogy csak egy részük foglalkozik nyelvi vizsgálatokkal (P. Dombi Erzsébet, Nagy Jenő, Tibád Levente), de módszertani munkáikban (Debreczy Sándor, Györffy Ibolya, Kuszálék Piroska, Nagy Géza, Péterfy Emília, Szabó Hajnal) és a tankönyvek nyelvtani részének megszerkesztésében — egyebek mellett — hasznosították a nyelvtudományi eredményeket. Tevékenységük eredményesebb tételében segítik őket a gyermeknyelvvvel meg a beszédtanulás lélektani vonatkozásaival foglalkozó tanulmányok szerzői (Farkas Cs. Magda, Fodor Katalin, Zörgő Benjámín), akik tudományos igényű és népszerűsítő céllal írt írásaikban szem előtt tartják és hasznosítják a modern nyelvtudományi kutatások eredményeit.

11. Összegezés helyett hadd hangsúlyozzuk, hogy valamely iskola tevékenységének értékét, súlyát nem a tagjaitól írt cikkek, tanulmányok vagy önálló, esetleg sorozatban megjelent kötetek száma, terjedelme határozza meg, hanem azok az eredmények, amelyeket a művelti tudományág vagy tudományszak elméleti, módszertani szempontjainak, eljárásainak továbbvitelében, új szempontok alkalmazásában, új anyag feltárásában és a soron levő gyakorlati feladatok megoldásában elért. Az elméleti, módszertani elvek követésében megnyilatkozó szemlélet biztosítja egy-

ben „iskola“ voltát. Ebben az értelemben a kolozsvári nyelvészcsoporthoz a nyelvújrástani, nyelv- és névtörténeti meg stilisztikai kutatásokban elért eredményei alapján nevezhető „iskolá“-nak. Sajátos vonását a kezdettől fogva kutatott két tudomány-szak művelése adta meg. Nem volna kívánatos, hogy a jövőben elveszítse ezt a sajátos jellegét, és feladja a létjogosultságát biztosító munkaterület vizsgálatát, bár elengedhetetlenül szükséges, hogy a tudomány és a társadalom fejlődésében jelentkező új nyelvi jelenségeket a kor szintjén álló módszerekkel differenciáltan felmérjék, értékeljék, és a tudományt a társadalom javára a lehetőségekhez mérten továbbfejlesszék.

## VÁLOGATOTT KÖNYVÉSZET

A kézirat összeállításában hasznosítottam Szabó Zoltán és Péntek János kéziratosszerű összefoglalását. Mindkettő nemzetközi tájékoztatónak készült a hazai magyar nyelvtudományi tevékenység bemutatására.

A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* megjelent cikkeket, tanulmányokat helykímélés céljából nem soroljuk föl.

A kéziratban meglevők közül csak a legfontosabbakat említjük meg.

### Rövidítések jegyzéke

- CL — Cercetări de lingvistică  
 CLTA — Cahiers de linguistique théorique et appliquée  
 MNy. — Magyar Nyelv  
 MNyj. — Magyar Nyelvjárások  
 Nyr. — Magyar Nyelvőr  
 Nytud Ért. — Nyelvtudományi Értekezések  
 RRL — Revue roumaine de linguistique  
 StUBB — Studia Universitatis Babeş-Bolyai  
 A dűlt szedés kötetcímet jelöl.

BALOGH DEZSŐ: *Horváth Imre költői szótára* (kézirat). — BALOGH DEZSŐ—GÁLFFY MÓZES—KELEMEN BÉLA—SZABÓ T. ATTILA: *Magyar helyesírási szótár* (kézirat). — BRAUCH MAGDA: A nominális szerkesztés-mód Kosztolányi Dezső műveiben. *Tanulmányok: a magyar impresszionista stílusról*. Szerk. Szabó Zoltán, Buk., 1976. (a továbbiakban: Szabó 1976). — M. CARAGIU MARIOTEANU—ŞT. GIOSU—L. IONESCU-RUXÁNDIOIU—R. TODORAN: *Dialectologie română*. Buc., 1977. — CSÁK LÁSZLÓ—GÁLFFY MÓZES: A mérai ruházat műszókincse. MNyj. XI[1965]. 85—98., XII[1966]. 181—187., XIII[1967]. 144—152. — P. DOMBI ERZSÉBET: On the Semantic Basis of Synaesthesia. RRL. 1971. 47—52.; *Öt érzék ezer muzsikája*. Buk., 1974.; *Szinhatások a századforduló prózájában*. Szabó 1976. 5—48. — GÁLFFY MÓZES: Principii în cercetarea sistemului fonetic al dialectelor. *Omăgiu lui I. Iordan*. Buc., 1958. 303—315.; *Contribuții la geografia lingvistică româno-maghiaro-săsească*. CL. VI[1961]. 75—82.; *Kötőhangzó vagy előhangzó?* MNy. LIX[1963]. 439—445.; *Contribuții la problema delimitării dialectelor pe baza materialului atlasului lingvistic regional din Ciuc-Gheorgheni*. *Omăgiu lui Al. Rosetti*. Buc., 1965. 271—279.; *Questionnaire et structure de l'atlas dialectal: observations basées sur les travaux de l'atlas dialectal sicule*. *Orbis XVIII[1969]*. 2:406—411.; *A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvújrási alakulatok elhatárolásában...* MNyj. XV[1969]. 85—91.; *Nyelvi forma — nyelvi érték. Alak- és mondattani elemzések*. Buk., 1972.; *Unele procedee de acord gramatical în graiul maghiar din Aluniş (jud. Mureş)*. CL. XXII[1977]. 165—168. — GÁLFFY MÓZES—KELEMEN BÉLA—MÁRTON GYULA—SZABÓ T. ATTILA: *Helyesírási Tájékoztató*. Buk., 1969. — GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA: *Székely szóföldrajzi szótár* (kézirat). — GÁLFFY MÓZES—MURÁDIN LÁSZLÓ szerk.: *Anyanyelvünk művelése*. Cikkek, tanulmányok, Buk., 1975. — B. GERGELY PIROSKA: *Kászoni Farkas leveleinek nyelvújrási sajátosságai*. StUBB. 1959. 55—69.; *Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához*. MNyj. XIV[1968]. 3—15.; *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Buk., 1977. — CS. GYÍMESI ÉVA: *A magyar mondatstilisztika elvi kérdései*. Nyr. XCIX[1975]. 143—156.; *Észszerű varázs*. Fejezetek a romániai magyar irodalom történetéből (kézirat). — KELEMEN BÉLA: *Contributions à la méthode de rédaction des dictionnaires bilingues. Mélanges linguistiques*, 1957.; *Magyar—román szótár*. Buk., 1961.; *Dicționar român-maghiar*. Buc., 1964. — KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Gondolatok*

a nyelvről. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Muradin László. Buk., 1977. — LAKÓ ELEMÉR: *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzói*. Buk., 1973. — MÁRTON GYULA: *A zilahi fazekasmesterség szakszókincse. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945—1955*. Buk., 1956.; *L'activité de la chaire de la langue hongroise de L'Université Bolyai concernant la rédaction des atlas dialectaux*. Orbis VIII[1958]. 361—371.; *Eredményeink és feladataink a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás tanulmányozása terén*. StUBB. 1959. 29—42.; *A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai*. Bp., 1962.; *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Buk., 1972.; *Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*. Buk., 1974. — MÁRTON GYULA—PENTEK JÁNOS—VÓÓ ISTVÁN: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Buk., 1977. — MÁTÉ JAKAB—SCHVEIGER PAUL: *A magyar igeragozás független analízisének egy modelljéről*. NytudÉrt., 58. Bp., 1967. — MURVAI OLGA: *Szövegszerkezet és stílusforma Kaffka Margit novelláiban. Szabó 1976*. 89—139.; *Stilisztikai tanulmányok*. Válogatás és utószó. Buk., 1976. — NAGY JENŐ: *A kalotaszegi magyar népviselet*. Népművészeti Füzetek. Buk., 1958.; *Vorarbeiten zu einem Sprachatlas der ungarischen Mundarten in der Rumänischen Volksrepublik*, Zeitschrift für Mundartforschung, 1959. 256—261.; *Tudásfelmérő teszt — magyar nyelvtan- és irodalomoktatás*. Institutul de științe pedagogice, Cluj, 1972. — NAGY KÁLMÁN: *Kis magyar nyelvtan különös tekintettel a nyelvhelyesség mindennapi kérdéseire*. Buk., 1970. — J. NAGY MÁRIA: *A szó poétizációja Vajda János lírájában. Jelen-tésztan és stilisztika*. Bp., 1974. 405—413.; *A szó művészete. Bevezetés a stílus-elemzésbe*. Buk., 1975. — PENTEK JÁNOS: *A lexikológia néhány módszertani kérdése és a magyar szókincs-kutatás*. StUBB. 1970. 73—86.; *A néprajzi leírás néhány kérdése a népi foglalkozások szókincsének vizsgálatában*. StUBB. 1971. 67—78. — PENTEK JÁNOS—TEISZLER PÁL: *Nyelvelméleti tanulmányok*. Buk., 1975. — PENTEK JÁNOS—SZABÓ T. E. ATTILA: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Buk., 1976. — PENTEK JÁNOS—SZABÓ ZOLTÁN—TEISZLER PÁL: *A nyelv világa*. Buk., 1972. — SCHVEIGER PAUL—MÁTÉ JAKAB: *Cercetări preliminare pentru construirea unei limbi intermediare a traducerii cu mașina electronică de calcul*. StUBB. 1963. 85—92.; *Analyse d'information de la déclinaison du substantif en hongrois*. CLTA. 1965. 263—265. — SCHVEIGER PAUL—MÁTÉ JAKAB—KIS EMESE: *L'analyse microstructurelle du hongrois*. CLTA. 1967. 97—106. — SZABÉDI LÁSZLÓ: *A magyar ritmus formái*. Buk., 1955.; *Nyelv és irodalom*. Buk., 1955. — SZABÓ T. ATTILA: *Anyanyelvünk életéből*. Buk., 1970.; *A szó és az ember*. Buk., 1971.; *Nyelv és múlt*. Buk., 1972.; *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I*. Buk., 1975. — SZABÓ ZOLTÁN: *A kalotaszegi nyelvjárás igekepző-rendszere*. Bp., 1965.; *La délimitation de la dérivation lexicologique et grammaticale du hongrois à l'aide de l'analyse transformationnelle*. CLTA. 1965. 205—211.; *Some Problems of Hungarian Word-Formation within the Framework of a Generative Grammar*. RRL. 1970. 385—388.; *Kis magyar stílustörténet*. Buk., 1970.; *Cîteva probleme metodologice ale stilisticii diacronice*. Limbă și literatură. 1974. 447—453.; *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Szerk. Szabó Zoltán. Buk., 1976.; *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Buk., 1977. — SZILÁGYI N. SÁNDOR: *A fonológia módszere mint filozófiai kérdés. Szövegek és körülmények*. Buk., 1974. — TEISZLER PÁL: *A mezőfényi földművelés szakszókincse*. MNyj. IX[1963]. 165—177., X[1964]. 150—160.; *A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzórendszere*. Buk., 1973. — TÚROS ENDRE: *A hanghalmazás Áprily Lajos verseiben. Szabó 1976*. 163—179. — VÁMSZER MÁRTA: *A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere*. Buk., 1972. — VÓÓ ISTVÁN: *Hétjalu Nyelvjárás Atlasza*. Kvár, 1971.; *A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Buk., 1975.



## Név — nyelv — múlt

1. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* első kötetének megjelenése még azok számára is nyilvánvalóvá tette a hazai magyar nyelvtörténeti kutatások rendkívüli jelentőségét, akik addig mit sem vagy keveset tudtak róla, vagy értékét kellőképpen nem ismerték fel. Utolérte és beteljesedett rajta a nagy művek sorsa: tárgykörről és alkotójáról egy csapásra szélesebb körben és többet ismertetett meg, mint amennyit egy egész megelőző emberöltőnyi időben közvéleményünk tudomásul vett a hazai magyar nyelvtudomány ez ágának műveléséről és eredményeiről. Nem volna szükséges tehát egyébre is hivatkozni, e tudományos teljesítmény egymagában is meggyőzően bizonyíthatná, hogy a kolozsvári magyar nyelvészeti iskola egyik legjelentékenyebb meghatározó vonását a nyelvtörténetben felmutatott eredményei rajzolják ki. De épp a Tár ébresztette széles körű érdeklődés kívánja meg, hogy a hazai nyelvtudománynak arról az ágáról, amelyet e mű oly reprezentatíven képvisel, bővebben is szóljunk, különös tekintettel azokra a problémákra és eredményekre, amelyekben a hazai kutatások egyetemesebb vonatkozásban is iránymutatóknak bizonyultak.

A nyelv változásaival, a nyelveljődés törvényszerűségeivel foglalkozó történeti magyar nyelvtudománynak már a múlt század végétől jeles művelői voltak Kolozsváron. Egyetemen a magyar és finnugor nyelvtudomány professzora 1886—1893 között az a Szinnyi József volt, akinek összehasonlító finnugor hang- és alaktana, a Halotti Beszédhez fűzött nyelvtörténeti magyarázatai sok évtizeden át a legalapvetőbb kézikönyvek szerepét töltötték be e tudományszakokban. Az itt töltött tanári éveknél nyilván nagy szerepe volt abban, hogy Szinnyi — az elsők között — behatóan foglalkozott a magyar nyelvben meghonosodott román kölcsönszavakkal is. Az egyetemi katedrán őt követő Halász Ignác (1893—1901) és Szilasi Móric (1902—1905) nyelvünk legkorábbi múltjának és nyelvrokonainak volt nagy érdemű kutatója. A magyar nyelvtörténetnek mindmáig legkimagaslóbb alakja, az európai nyelvtudósok legnagyobbjai közé tartozó Gombocz Zoltán pedig 1914-től 1920-ig tanított itt. Gombocz a nagy hírű Eötvös-kollégiumtól válik meg, amikor Kolozsvárra jön, távozásakor pedig budapesti egyetemi katedrát foglal el. A Kolozsváron töltött öt egyetemi év azonban nem vidéki kitérő pályáján, hanem épp nyelvtörténeti munkásságának vonatkozásában az elindulás fontos állomása. Főműve, a *Magyar Etymológiai Szótár* első füzeté a kolozsvári egyetemre való kinevezésének évében jelenik meg, és itt kezdi meg magyar nyelvtörténeti előadásait, amelyekből legértékesebb művei közé sorolt történeti nyelvtanának kötetei nőnek ki.

Sajátos tematikájukban azonban valójában akkor bontakoznak ki a nyelvtörténeti kutatások nálunk, amikor olyan hazai kutatóra találunk, akit mindenekelőtt a szülőföld múltja érdekel szenvedélyesen. Szabó T. Attila önvalómságában is megerősíti azt, amiről művei hosszú sora tanúskodik: „...engem kora kezdettől tudatos célszerű határozottsággal elsősorban a szülőföld és közelebről a mindenkori közvetlen földrajzi-társadalmi környezet jelenségei érdekelték [...] egész munkásságom folyamán szinte kirekesztőleg csak olyan kérdések foglalkoztattak, amelyeknek megoldása egyben szűkebb földrajzi-nyelvi környezetem népi társadalmi múltjának és jelenének felderítése felé is újabb meg újabb lépések megtételét jelentette [...] úgy, azonban, hogy a felvetődő kérdések megoldásában mindig tudatosan igyekeztem szélesebb körű táji-népi összefüggések, kapcsolatok szemmel tartásával vizsgálódni.” (*Anyanyelvünk életéből*, 12—13.)

Átfogó, a népi-társadalmi múlt minden területére kiterjedő érdeklődése a harmincas évektől kezdve sokféle irányból gyűrűzik későbbi legfőbb munkaterülete, a magyar nyelv erdélyi múltjának kutatása felé. A régi erdélyi irodalom feledésbe merült alkotói és alkotásai, középkori népköltészetünk virágénekei, a néprajzi hagyományok, a népiség- és településtörténet vizsgálata felől érkezik el történeti érdeklődésének első nyelvtudományi tárgyához: a helynevekhez. A földrajzi, társadalmi, néplélektani és nyelvi történelem e közös produktumai a legmegfelelőbb tápot nyújtják a komplex vizsgálódásra, s ugyanakkor bevezetik a levéltári búvárlatba is, mely a múlt eleve átélésének képességével ajándékozza meg, és kifejleszti konkrét, hiteles nyelvi anyagon alapuló valóságát. A pályakezdés sokoldalúsága, a szülőföld iránti egyetemes érdeklődés meg a levéltári kutatásban a múlttal való közvetlen találkozás lehetősége és élménye meghatározó erejű Szabó

T. Attila és a hosszú ideig egyedül és legfőképpen általa képviselt hazai magyar történeti nyelvtudomány sajátos koncepciójára és fejlődésére nézve.

A kezdő kutató szerteágazó társadalomtudományi érdeklődése szerencsésen nő át azzá a módszertani elvvé az érett nyelvtudósnál, hogy a nyelv és a nyelvvel beszélő ember szétválaszthatatlan, és a nyelv múltjába behatolni nemcsak önmagáért érdemes, hanem a művelődéstörténetnek azokért a gazdag tanulságaiért is, amelyek a nyelvi jelenségek történetének háttérében feltárulnak. Nem véletlen tehát, hanem ennek az ember- és társadalomközpontú nyelvtudományi koncepciónak az egyenes következménye, hogy mindvégig a szókincstörténet marad kedvenc munkaterülete. A nyelvi rendszer önmozgásánál jobban érdekli a hajdani történelmi-társadalmi lét közvetlen önvivő ereje, „a szó és az ember” kapcsolata. Ennek köszönhetően nemcsak seregnyi élő és kihalt szónak és szólásnak a történetét írta meg, személy- és földrajzi nevek ma már érthetetlen alapszavát magyarázta és fejtette meg, de ezzel párhuzamosan az erdélyi népi élet számos régi elemére, egykori mesterségekre, gazdasági, hivatali és céhéletbeli hajdani állapotokra meg a történeti múlt számtalan más részletére vetített fényt. (Csak egyetlen konkrét példát említünk itt: a magyar felező számnevek, pl. *másfél, harmadfél, negyedfél* stb. vizsgálata során egy sajátos, feltehetően igen ősi számolómódot következtetett ki.) A társadalmi és nyelvi jelenségek közti összefüggéseket feltáró vizsgálati eljárás mód a modern nyelvtudományban szociolingvisztika elnevezést kapott. Ezt a műsört használva, a hazai nyelvtörténeti vizsgálódások egyik jellemző jegyének a *szókincstörténet szociolingvisztikai kutatását* tekinthetjük.

További jellegzetességei az erdélyi levéltárakban rejlő hatalmas nyelvtörténeti anyag értékének és értékesítési lehetőségeinek felismeréséből fakadnak. A magyar nyelvű írásbeliség erőre kapása a hivatali meg magánéletben az erdélyi fejedelem idején a XVI. századtól kezdve pazar bőségű, a nyelvi kutatás számára új és kiaknázatlan anyagot kínál az erdélyi levéltárakban, és rádöbben a kutató: csakis erre támaszkodva ismerhető meg a szülőföld nyelvi múltja a maga valóságában. *A közvetlen forráskutatás*, a nyelvtörténeti forrásanyag nagy bőségben való feltárása emelkedik tehát elsőrendű feladattá. A kutatói gyakorlat azonban ebből is olyan módszerbeli elvet kristályosít ki, amely nemcsak alkalmazójának tudói egyéniségét határozza meg: egy egész kutatási irányzatnak válik alapjává, *a kizárólagosan adatokon, a nyelvtudományi valóságon alapuló szemléletet.*

Szükségesnek látszik itt röviden kitérni arra, hogyan ítélendő meg ez a szemlélet és kutatói magatartás a modern nyelvtudomány mai szemszögéből, annál is inkább, mivel hozzáértők és még inkább hozzá nem értők szemében egy időben pozitivistának tűnt vagy tűnhetett. A modern nyelvtudományt kiformáló újabb nyelvelméleti irányzatok — bár elsőrendűen a nyelv szinkron vizsgálatának szolgálatába állanak — az utóbbi évtizedekben termékeny hatással voltak a nyelv diakronikus, történeti kutatására is. Így például a rendszerszemléletnek a történeti nyelvvizsgálatokba való behatolása óta fontos módszertani alapelvvé vált az, hogy a nyelvi változásokat a nyelvállapot összefüggéseinek a talaján kell szemlélni, hogy valamely nyelvállapot beható és részletekbe menő ismerete nélkül nem magyarázható meg azok a változások, amelyek egy adott nyelvállapot talaján indulnak meg. Egy másik, a korszerű diakronikus nyelvvizsgálattal szemben támasztott és nyomatékosan hangoztatott igény az, hogy ne korlátozódjék a változás tényeinek a megállapítására, hanem tárja fel lefolyásuk módját, sőt lehetséges okait is. Nos, mindezeknek a jogos igényeknek elsőrendű és nélkülözhetetlen alapfeltétele a nyelv különböző történeti állapotainak minél több részletre kiterjedő — úgy is mondhatnók: minél hitelesebb és sűrűbb adatolású — ismerete. Ma tehát már nem hangzik paradoxonnak, hogy a modern nyelvtudomány szellemében megújuló nyelvtörténetnek a rossz csengésű pozitivistá nyelvészetenél is részletesebb anyagismeretre, a történeti adatok minél teljesebb, mentől folyamatosabb sorozatára van szüksége ahhoz, hogy a nyelvi változások oksági összefüggéseinek komplexitását és lefolyásuk módját is feltárhassa. Az adatfeltárást sohasem öncélként, hanem a múlt nyelvi összefüggéseit életesebb, valósabb megvilágításba állító eszközként kezelő kutató kezében az ilyen módszer nem válik pozitivistává, ellenkezőleg: biztosítéka az így nyert eredmények megbízhatóságának és maradandóságának.

Az eddig említettek mellett a nyelvtörténet hazai kutatásának még egy igen jellemző vonását kell kiemelnünk, nevezetesen a *szülőföldhöz, a hazai tájhoz, az itt élő népekhez fűződő szoros, szerves kapcsolatát.* E vonatkozásban fentebb idéztük Szabó T. Attilát, aki a maga elé tűzött legfőbb tudományos célt: a szülőföld nyelvi múltjának felderítését a születési és nevelési szűkebb körből (Dés, Kolozsvár, Zilah, Nagyenyed) kiindulva, munkásságának előrehaladásával egyre szélesülő körben, a legtöbb erdélyi tájegységre kiterjesztve valószínűsítette meg. Az Erdély egyes vidékeire lokalizálható gazdag történeti anyag feltárása a levéltári forrásokból már

korán lehetőséget nyújtott arra, hogy a nyelvtörténeti és nyelvföldrajzi szempont Szabó T. Attila tanulmányaiban egybeötvöződjék. Így vált úttörőjévé és egyik legelső tudatos művelőjévé egy új tudomány: a nyelvjárástörténeti kutatásoknak. A nyelvjárástörténet — legalábbis e néven számon tartva, önállóan — a magyar nyelvtudomány újabb, alig néhány évtizedre visszatekintő, módszereiben is most formálódó ága. A romániai magyar nyelvjárások és a magyar nyelv erdélyi múltjának feltárásában egyidejűleg vállalt feladatok Szabó T. Attilát azonban már jóval korábban arra a — tételesen csak a legújabb időkben hangoztatott — felismerésre vezették, hogy a nyelvtörténet lényegében a nyelvjárások története, a fejlődés egy adott szakaszán túl pedig az irodalmi nyelv és a nyelvjárások történetének ötvözete. Az ő ilyen jellegű tanulmányai egyetemesebb vonatkozásban is módszerformáló példák, és teljes jogot adnak arra, hogy a hazai nyelvtörténeti kutatásokat a *történeti nyelvföldrajz úttörőjeként* tartsuk számon. Ezt a belső árnyaltságú, nyelvjárástörténeti és irodalmi nyelv-történeti megosztottságú szemléletet és módszert követi a hasonló területen is dolgozó kutatók következő nemzedéke (Szabó Zoltán, Kósa Ferenc, B. Gergely Piroska), akiket a magyar nyelv irodalmi nyelv-változatának kialakulása és fejlődésmenete, illetőleg e folyamat hangtani, grammatikai, stílusbeli összetevői foglalkoztatnak.

Az Erdély területén egyúttől népek, különösképpen pedig a román—magyar *nyelvi kapcsolatok történeti múltjának feltárása* az a másik nagy jelentőségű munkaterület, amelyen hazai magyar nyelvtudományunk rendkívül fontos eredményekkel dicsekedhet. Az elvégzendő feladat nagyságára és fontosságára való tekintettel Szabó T. Attila vezetésével az ötvenes évek végén munkaközösség alakult (tagjai: B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Vámszer Márta és Zsemlyei János), és a Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéke tudományos tervfeladatai közé iktatta a *magyar nyelv román kölcsönszavainak történeti vizsgálatát*. Több mint egy évtizednyi munkával elkészült — de sajnos, még ma is kéziratban vár a megjelenésre — *A magyar nyelv feudálizmuskori román kölcsönszavai* című szótörténeti monográfia, mely okleveles és nyomtatott (irodalmi és szótári) forrásokból gyűjtött anyag alapján közel ezer román kölcsönszónak, illetve szócsaládjának az életét mutatja be a XV. századtól a múlt század közepéig nemcsak adattári szerkesztésben, hanem szótörténeti magyarázatokban, valamint olyan tanulmányokban, amelyek a következő fontos kérdésekre adnak választ: mikor és milyen okok közrejátszása folytán kerültek be román kölcsönelemek a magyar nyelvbe, mi volt a szókölcsonzés gazdasági-társadalmi háttere, hogyan alakult a kölcsönszók élete az átvevő magyar nyelvben, az egyes szóknak milyen alak- és jelentésváltozatai, szócsaládjai fejlődtek, milyen földrajzi elterjedésben és stílus-szinten voltak járatosak stb. Azok a szófaj- és egyéb közlemények, amelyek a munkálatok során Szabó T. Attilától, illetve munkatársaitól megjelentek, arról tanúsítanak, hogy e nagyarányú munkálat a szókölcsonzés vizsgálatát elméleti-módszertani szempontból is továbbfejlesztette, mielőbbi megjelentetése tehát mind a román, mind a magyar nyelvtudomány, mind pedig a nyelvi kölcsönhatás vizsgálatának általánosabb szempontjából igen fontos és sürgető volna.

A hazai nyelvtörténeti kutatásoknak mindezek az említett törekvései, a megvalósításukra irányuló munkálatok során kiforrott elméleti és módszertani újítások, az egyéni munkateltjesítményként szinte hihetetlenül gazdag történeti adatanyag felgyülemelése elérkezetté tette egy olyan szintézis létrehozását, mint az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Értékelésére és méltatására nem szükséges itt ismételtlen kitérnünk. (Első kötetének megjelenése alkalmából számos hazai és külföldi recenziónk között a *Korunk* 1975. 7. száma is ismertette.) Jelentőségének érzékeltetése céljából mindössze arra kívánunk emlékeztetni, hogy rendszeres magyar nyelvtörténeti kutatás csak azóta van, amióta az első magyar nyelvtörténeti szótár a múlt század végén elkészült. Túlzás nélkül állítható, hogy a nyelvtörténeti szótárnak attól az új típusától, amelyet a Tár képvisel, a kutatás legalább ugyanilyen mértékű fellendülését várhatjuk. Az eddigi nyelvtörténeti szótárakénál többszörösen gazdagabb adatanyaga, a nyelvföldrajzi és nyelvszociológiai, valamint stílus-szintbeli vizsgálatokat is lehetővé tevő közlésmódja, az adatanyag mai nyelvvel szinte érintkező időhatárig való kiterjesztése, a szócsaládok teljes közlése, a román, német, latin szókölcsonzések teljes számbavételének igénye stb. előrevetíti a szótár jelentőségét a nyelvtörténet minden ágának továbbfejlesztésében, a nyelvjárástörténet és az irodalmi nyelv történetének kibontakozásában, sőt rendkívül sokrétű történeti információs tartalma folytán a társadalomtudományok számára forrásértékű.

2. Személyi vonatkozások miatt is, de még inkább e nyelvtudományi ágak érintkezését véve tekintetbe, a következőkben a hazai magyar névtudományi munkásság jellegzetességeit vizsgáljuk.

A névtudományak a kolozsvári nyelvész körökben már régóta erős hagyományai vannak. Román nyelvtudományi vonatkozásban N. Drăganu, E. Petrovici, Ș. Pașca onomasztikai tevékenysége nyomán a kolozsvári Nyelvészeti Intézet a harmincas években az onomasztikai kutatásokban már központi szerepet töltött be, s ennek hagyományai ma továbbfejlődően vannak (nem véletlen, hogy az országos névtani szimpozionokat következetesen itt rendezik meg).

Magyar nyelvtudományi vonatkozásban elismert tudománytörténeti tény, hogy a névtant az elsők között önálló stúdiummá fejlesztő magyar nyelvészek körében fontos szerep jut a kolozsvári nyelvésziskola tagjainak az 1930—1940-es években.

A korszerű magyar helynévgyűjtés elindításában, szempontjainak és módszereinek kidolgozásában Szabó T. Attila programhirdető tanulmánya (*A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*, 1934) egy azóta felvirágozott tudományágat indított útjára. Az elsők között ismerte fel és hangsúlyozta a helynevek vizsgálatából levezethető sokrétű tanulságok számos tudományágban hasznosítható voltát, és nyelvtudományi tevékenységének első lépéseitől kezdve — mint erre már utaltunk — a legutóbbi időkig a jelenkori, de még inkább a történeti helynévanyag gyűjtése és tanulmányozása munkásságában állandó lényeges vonulat maradt. A szülőföld vonzása itt is érvényesült: sorozatban tette közzé számos erdélyi tájegység magyar és román helynévanyagát, s ezek a helynévi adatközlő tájmonográfiák nemcsak elsők a magyar onomasztikában, hanem módszerük is maradandónak bizonyult.

A helynévhasználat térbeli és időbeli különbségeit tükröző gazdag levéltári forrásanyag kiaknázása és megváltása a helynevek százainak megfejtséhez és magyarázatához, a nyelvi érintkezés, a román—magyar nyelvi kölcsönhatás számos érdekes vetületének felfedezéséhez segíti hozzá. E tanulmányok így számottevően hozzájárulnak a *helynévtörténet elvi-módszertani alapjainak továbbfejlesztéséhez*.

Páratlan gazdagságú, félmilliónál több adatot tartalmazó magyar és román történeti helynévgyűjteményéből kiadványsorozatra telnek. Tudományos értékét, melyet a magyar és a román nyelvtudomány számára egyaránt képvisel, sejtetik a Szótörténeti Tárba beledolgozott töredékei.

A jelenkori magyar helynévanyag felmérésével azonban még jobbra adós nyelvtudományunk. Sokat tett e téren Szabó T. Attilán kívül a fiatalon elhunyt munkatárs, Gergely Béla, továbbá Gállfy Mózes és Márton Gyula. Az újabb kutatónemzedék körében viszont nagyon kevés az ez irányban munkálkodó kéz. Nagyobb arányú gyűjtés csak Udvarhely vidékén történt az utóbbi időben (Tibád Levente).

A magyar személynevek vizsgálata valamivel később, de szintén történeti alapon indul el nálunk. A személynevek és helynevek kapcsolatán, a művelődéstörténeti tanulságokkal szolgáló mesterség- és foglalkozásneveken és családnév-etimológiákon át terelődik Szabó T. Attila figyelme mindinkább az erdélyi régiség becenévállományára, melynek vizsgálata során ismét jelentős elméleti eredmény is születik: a magyar becézőnevek első következetes nyelvi rendszerezése.

A leíró személynévvizsgálat eredményekben és módszerbeli kiforrottságban is hosszú ideig a történeti névkutatás mögött maradt. Épp a kolozsvári iskola tagjaié az érdem, hogy a negyvenes években megjelent személynév-tanulmányokkal Gállfy Mózes, Márton Gyula, Nagy Jenő kimozdítják a leíró magyar személynévvizsgálatot pangó helyzetéből, és olyan új vizsgálati szempontok érvényesítésére nyújtanak példát, mint a személynevek funkciójának, hangulati értékének, a névtípusok társadalmi vetületének stb. tanulmányozása.

A kutatók következő nemzedéke már rátér az összefüggő nagyobb területek személynévállományának összegyűjtésére és tanulmányozására. Nem kétséges ugyanis, hogy a magyar személynévtípusok összefoglaló áttekintése felé — mellyel adós még névtudományunk — az út az egyes nyelvjárási, néprajzi egységek névanyagának tanulmányozásán át vezet. De a leíró névvizsgálat — ma még sok tekintetben kiforratlan — elvi, módszertani megalapozása csak az ilyen mérvű kutatásoktól várható. E sorok írója — részben saját kutatásai alapján is — úgy véli, hogy a rendszerszerű és funkcionális nyelvszemlélet alkalmazásával, valamint a név nyelvi alkatának árnyaltabb tanulmányozásával fejleszthető tovább eredményesen és korszerű szinten a leíró névtan.

A hazai magyar személynévi tájmonográfiák közül elkészült és részben meg is jelent a kalotaszegi család- és ragadványnevek monográfiája (B. Gergely Piroška), előkészületben van a havasalji magyar személynevek (K. József Magda), és nagyobb mérvű gyűjtés történt a Nyárádmentén, Szatmár megyében, valamint a Közép-Szamos vidékén (Kirsch Lajos, Lovas János, Kui János). Jelentékeny személynévanyag gyűjtés össze Erdély különböző elszórt pontjairól a magyar szakos hallgatók — főként Márton Gyula irányításával készült — személynévi államvizsgadolgozataiból. Így talán már nincs messze az az idő, amikor gondolni lehet egy erdélyi magyar személynévszótár megszerkesztésére is.

## A nyelvtudomány és a tudományos forradalmak

A nyelvtudomány a tudományos forradalmak szerves részeként fejlődött. Kapcsolatai egy-egy korszakos hatású nagy átváltással, sok ágára kiható újítással hol nyilvánvalóak, hol pedig rejtettebbek, közvetett jellegűek. A nyelvtudomány történetét tárgyaló kézikönyvek nem vagy csak félelgesen érintik ezeket az általános tudománytörténeti összefüggéseket. A mai nyelvelméletek megértése és még inkább a mai nyelvészeti kutatások megítélése, értékelése, a fejlődési távlat sejtetése viszont aligha lehetséges egy ösztudományi nézőpont, az általános tudománytörténet figyelembevétele nélkül.

A nyelvtörténettel kezdődő modern nyelvtudomány, a tulajdonképpeni tudományos nyelvvizsgálat a XIX. század elején alakult ki. A megelőző két évszázadban a jórészt még csak a hagyományos grammatikára korlátozódó vizsgálatok elég nagy mértékben a filozófia hatása alatt állottak. Ebben a hatásban a nyelvészet más tudományok hasonló sorsában osztozott.

Kiemelkedik a filozofikus tendenciák közül a descartes-i racionalizusból ki-fejlődő, a modern generatív grammatika egyik forrásának tekintett és karteziánusnak nevezett grammatikaelmélet. Ennek alapja a Port-Royal általános és racionális, magyarázó nyelvtana (*Grammaire générale et raisonnée*, 1660), amelynek szerzői — mint ahogy könyvük címe is jelzi — az emberi gondolkodás és az ezt tanulmányozó logika egyetemessége alapján a logikához igazodó grammatika nyelvek feletti, általános jellegét feltételezték. A jelen nyelvelmélete szempontjából a karteziánus grammatika egyetemes jellegénél is fontosabb elv és követelmény a nyelvi formák, főleg a mondat szerkezetek racionális értelmezése, magyarázata, amely mint új grammatikai elv eltér a korábbi, elsődlegesen rendszerező és normatív jellegű, osztályozó és nyelvhasználati szabályokat adó nyelvtanok céljától. Érthető tehát, hogy ez a filozofikus grammatikaelmélet erőteljes ellenhatás volt a más típusú nyelvtanok „tisztá”, tehát nem magyarázó jellegére. Ezért nevezi ezt a grammatikát a racionális elméletet felújító Noam Chomsky, a generatív grammatika megalapítója „a karteziánus forradalom egyik eredményé”-nek (*Cartesian Linguistics*, 1966).

### A XIX. század: nyelvtörténet

A XIX. század elején a nyelvészet más tudományokkal együtt elfordult a filozófiától, és a történeti szemlélet hatása alá került. Magát a filozófiát, az újnak számító hegeli dialektikát is a fejlődés gondolata, az „abszolút eszme” önfejlődésének, az ellentéteken átvezető változásoknak a felfogása hatotta át. És az evolúció eszméje forradalmasította a század közepén az ember fejlődéstörténetéről, a fajok eredetéről és fejlődéséről szóló elméletekkel a biológiát (Darwin, Haeckel), ami — mint majd látni fogjuk — közvetve hatott a nyelvtudományra.

A romantika történelemkultuszában, múlt felé fordulásában is a XIX. század elejének uralkodó áramlata, a historizmus nyilvánult meg. A klasszicizmus időtlen, egyetemes emberi eszméjét tagadva a romantikus érdeklődés a regényes közép-korra vagy még korábbi korszakokra irányította a figyelmet, és ez a nyelv régebbi változatainak a tanulmányozását segítette elő. Ezekben az években az élet sok területén divatos lett a történelmi emlékek kultusza, és a történeti stúdiumok gyors kifejlődése indult meg. Sok helyt ekkor létesültek a múlt emlékeit kutató és bemutató intézmények (akadémia, múzeumok), és virágzásnak indult a múlt értékeit is magába foglaló népi irodalom termékeinek szervezett gyűjtése. És, ami számunkra a leglényegesebb, erre az idősakra esik a történeti jellegű és érdekű tudományok kialakulása vagy megerősödése. A történettudomány megizmosodását jelzi a segéttudományokkal (oklevéltannal, régészettel, pecséttannal) való kiegészülése, a nagyszabású történelmi forrásgyűjtemények összeállítása, ami a forráskritika megszületését eredményezte. Az óshazakeresés, a nyelvrokonok felkutatása szintén a múlt emlékeit feltáró törekvésekbe ágyazódik bele. És a romantika historizmusának hatására jött létre „a biográfia meg a kritika egyesítése és a történetírás min-

tájára" az irodalomtörténet mint új, önállósított tudományág (Escarpit: *Histoire de l'histoire de la littérature*, 1958). De nemcsak a történeti tudományok alakultak ki vagy erősödtek meg, hanem ekkor lettek divatos műfajjá a tudománytörténetek (filozófiatörténet, jogtörténet) is.

Ez az új, tudományos forradalomnak számító szemlélet bontakoztatta ki a nyelvtörténetet és a vele egybefonódó összehasonlító-történeti módszert is (elsősorban Friedrich Schlegel, Franz Bopp, Rask Rasmus és Jacob Grimm munkássága révén, de a korábbi úttörőket, Sajnovics Jánost és Gyarmathi Sámuelét is ideszámíthatjuk). A romantikától el nem választható egzotikumkedvelés a földrajzi felfedezések és gyarmatosítások során megismert területek nyelvére is kiterjedt. Így került az érdeklődés középpontjába az indoeurópai összehasonlító nyelvészet alapjául szolgáló szanszkrit nyelv.

A nyelvtörténet kialakulásában tudományközi hatásokkal is számolhatunk. A nyelvtudomány története számon tartja, hogy az első nyelvtörténeti munka, a német történeti nyelvtan (*Deutsche Grammatik*, 1819) szerzőjére, Grimmre nagy hatással volt Karl Savigny, a történeti jogi iskola megalapítója, aki elsőként hangoztatta, hogy a jog ugyanúgy, mint a nyelv és a szokások, az általános műveltségi viszonyokkal együtt fejlődik (Gombocz Zoltán: *Nyelvtörténeti módszertan*, 1922).

A nyelvtörténet kialakulásával új korszak kezdődött el a nyelvtudomány történetében. Hogy a nyelv életében vannak változások, azt azelőtt is tudták, de ez a felismerés tudományos szempontból terméketlen maradt. A XIX. század elején azonban a nyelvi változás saját törvényei szerint megragadható és tudományosan is tanulmányozható kutatási tárgy lett, amit nemcsak nyelvemlékek alapján egy nyelv külön életében lehet vizsgálni, hanem a rokon nyelvek nyújtotta adatok összehasonlítása alapján is, egészen a közös alapnyelv kikövetkeztetéséig elmenően. Ismeretelméleti szempontból a nyelvtörténet kialakulásának jelentőségét abban látjuk, hogy a nyelv lényegét történeti fejlődésében fogták fel és kezdték el kutatni. A másik lehetőségnek, a logikainak a megragadása, a leíró nyelvészet kifejlődése a XX. század elejére maradt.

Az új nyelvtudományi ág módszertana a nyelvtörténeti lélektani iskolát képviselő újgrammatikusok (elsősorban Brugmann, Delbrück és Paul) révén a XIX. század utolsó negyedében kristályosodott ki. Azóta a történeti szemléletű nyelvvizsgálat jelentős és mindenképpen elismerésre készítő eredményeket ért el. Segítségével feltárták és fő vonásaiban megrajzolták a nyelvek és nyelvcsaládok egész sorának történetét. Ma a nyelvtörténet ezt a fejlődésrajzot igyekszik teljesebbé, részleteiben árnyaltabbá tenni, de — mint látni fogjuk — nemcsak új adatokkal, hanem a módszerek tökéletesítésével, főleg az új leíró és a hagyományos nyelvtörténeti módszer szerencsés összeötvözésével.

A XIX. század második felében a nyelvtörténetet a már említett lélektani iskola mellett újabb elméletek hatása érte. Témánk szempontjából különös jelentősége van a természettudományi szemlélet térhódításának. A nagy felfedezések (Darwin, Haeckel, Pasteur, Faraday, Liebig) következtében megújult természettudományok a humán tudományokban is éreztették hatásukat: a szociológiában Spencernél az „organikus társadalomfejlődés”-ről szóló tanban, Taine-nél az emberi alkotásoknak éghajlati, biológiai és társadalmi tényezőkkel való magyarázatában vagy Nietzsche-nél a darwini törvény deformálásában, sőt a szépirodalomnak a tudományokhoz való közeledésében, például Zola naturalizmusában, cédulázó technikájában is. A nyelvtörténetben a darwini biológia evolúcionizmusa új színekkel gazdagította a változásokról, a fejlődésről és a fejlődési törvényekről szóló tételeket.

August Schleicher és néhány követője a nyelvtörténetben is érvényesíteni akarta az új természettudományi elméleteket. A nyelvet a természeti jelenségek körébe sorolták, olyan élő organizmusnak tekintették, amely születik, fejlődik, hanyatlal és elhal. És megpróbálták a darwini fejlődéselméletet a nyelvtörténetre alkalmazni. Fejlődési párhuzamokat igyekeztek kimutatni a nyelv és a természeti jelenségek életéből. Schleicherék felfogása, amely végül is a nyelvészet és a természettudományok azonosításában csúcsosodott ki, lényegében helytelen, mert szem elől tévesztette a nyelv alapvető sajátosságát, a társadalmi jelleget. Igaz viszont az is, ami számunkra itt most nagyon lényeges, hogy ezzel kezdődött el a természettudományi alapelvek hasznosítása, hogy a természettudományok elméleti megalapozottsága, módszertani egzakttsága ekkortól lett követendő példa a nyelvészek számára.

De ebben nemcsak a magasabb fejlettségi szintnek kijáró elismerésről van szó, hanem arról is, hogy a nyelvtudomány fejlődését szolgáló elméleti és módszertani újításokat szükségesnek tartó, a minél jobb magyarázó elméleteket kitarítóan kereső és az azokért lelkesedni tudó nyelvészek egyrészt ösztönzést, másrészt pedig a nyelvtörténeti alapfogalmak, például a hangtörvény kialakításához szükséges min-

tákat és szempontokat is kaptak a megújult természettudományoktól. E korszak nyelvészének fokozott elméleti érdeklődése, mozgalmas elméleti tevékenysége és főleg az újnak, a jobbnak a lázas keresése ma is csodálatra és elismerésre készítet.

A természettudományi szemlélet jelentős mértékben hatott a nyelvi változások, elsősorban az akkoriban sokat vitatott hangtörvény fogalmának kialakítására. A nyelvtörténészek olyan törvényeket kerestek, amelyek a természeti erők következettségével érvényesülnek. A hangtörvényt a természettörvények alapján próbálták értelmezni, és lényegesnek tartották benne a kivételnélküliséget, amely ugyan újabb túlzó tévedések forrásává lett, de mégis maga az igyekezet a törvényfogalom lényegének jobb megismerését szolgálta.

Emellett a nyelvészek felfedték a természettudományok módszertanában rejlő egyetemes érvényű szempontokat, azt, hogy a kutatás tárgya a valóság egy vagy több ténye, és hogy a vizsgálat módszere a megfigyelés és a következtetés. A nyelvész Schleicher, Haeckel barátja, a darwini tanok népszerűsítője ezt így fogalmazta meg: „a természetbúvárok által jövőnk rá arra, hogy a tudományban csak a biztos és szigorúan objektív megfigyelés alapján megállapított ténynek és az erre épített helyes következtetésnek van érvénye; ez olyan felismerés, amely sok társam számára hasznos lehetne“ (*Die darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft*, 1863).

Ma ezeket és az ezekhez hasonló alapelveket annyira természetesnek tartjuk, hogy megemlítésük fölöslegesnek látszik, de az első tudományos nyelvvizsgálat kialakulásának hőskorában a spekulációkon és a módszertelenségben, a Schleicher szerinti „szubjektív értelmezés“-en épp hogy túlhaladva nagymértékben szükség volt elméleti és módszertani alapozásra. Így érthető, hogy a fentebb említett téves nézetek kialakítása mellett, vagy még inkább azok ellenére, a természettudományi szemlélet áttételesen (ma szemiotikai alapon úgy mondanánk, hogy jó analógiák, modellek biztosításával) kedvezően hatott a nyelvtudomány fejlődésére.

A nagy forradalmon átesett természettudományok kedvező hatása ekkor kezdődött el, és lényegében ma is tart. Ez a tudományközi és tudománytörténeti kapcsolat még nem mindegyik nyelvész számára nyilvánvaló ugyan, a hatás ténye és a belőle fakadó nyelvtudományi haszon azonban nem vonható kétségbe. Igaza van Kovács Ferencnek abban, hogy „a nyelvtudomány »sorsfordulója«, tudományunk történetének sarkalatos irányváltásai a természettudományokkal való találkozás alkalmával következtek be“ (*Nyelvi struktúrák — nyelvi törvények*, 1970). A hatás egyaránt vonatkozott az eltérő vizsgálati tárgyak közös sajátosságaira (pl. a törvényyszerűsége, később a rendszerszerűsége, a belső szerkezetre, a struktúrafogalomra) és a vizsgálati módszerek tudományelméleti tisztázottságára és egzsátságára, ennek az igénynek a fokozására.

De emellett beszélnünk kell a természettudományoknak egy más természetű, részben csak közvetítő szerepéről, arról, hogy a nyelvtudományt érintő természettudományos szemlélet a XIX. század végétől kezdve egyik exportálója lett a végső fokon ugyancsak természettudományi ihletettségű pozitívizmusnak. A különben dicsérendő, spekulációt és szubjektivitást kizárni akaró szigorú, objektív tárgyilagosságra való törekvés kedvező talajt jelentett Auguste Comte megtévesztő pozitívizmusa számára. Hatására a tudomány szerepe a nyelvészek felfogásában is a tények leírására korlátozódott. Az okság elvének érvényesítése, a mélyebb okok feltárása többé már nem cél. Ezt a századvégi felfogást Gombocz Zoltán később így fogalmazta meg: „a nyelvtudomány törvényei nem oksági törvények: a változásokat nem mint az előttünk ismeretlen vagy csak félig-meddig ismert igazi okok okozatát, hanem mint *tér- és időbeli feltételek függvényét* tüntetik fel“ (*Nyelvtörténeti módszertan*, 1922).

Az első nyelvtörténész-nemzedék tagjai még átfogó szintéziseket írtak, és elméleti általánosításokra is sort kerítettek. A későbbiek, a XX. századbeliek számára a részletkutatások maradtak. A pozitívista szemlélet hatására azonban a részletkutatások egyedüli céljának a tényvizsgálatot, az újabb és újabb nyelvtörténeti anyag feltárását tekintették. A feldolgozás során elvesztek a részletekben, szem elől tévesztették a vizsgált jelenségek mélyebb összefüggéseit, belső és külső meghatározó tényezőit. Rontotta a helyzetet az is, hogy a pozitívizmus filozófiaellenessége, elméleti közömbössége következtében a nyelvtörténészeket a korábban sokat vitatott módszertani kérdések sem érdekelték már. Átvett, örökölt módszereket alkalmaztak, rendszerint gépiesen, anélkül hogy az adott módszeres alapelvek esetleges hibáira, elavultságára, javítási lehetőségeire gondoltak volna. Emiatt gyakran öncélúvá lett az anyaggyűjtés, a sok adatból semmit sem hoztak ki. Elméleti érdektelenségük, minden új elmélettől való tartózkodásuk a szaktudományi előrehaladást gátló konzervatívizmust fejlesztett ki.

Mindez nem egy helyen ma is így van. A pozitívizmus áldatlan hatását ma is érezzük — nemcsak a nyelvtörténetben, hanem a nyelvtudomány más ágaiban is.

## A XX. század: leíró nyelvészet

A XIX. század nyelvtudományi forradalmának újat jelentő eredménye a nyelvtörténet. Az akkor kialakult és virágzó nyelvtörténet mellett elhanyagolták, sőt nem is tartották tudománynak a grammatikát. A XX. században viszont mint az új korszak jellegzetes nyelvtudományi ága fejlődött ki a leíró nyelvészet. Létrejöttének okai mélyen a század ösztudományi törekvéseiben gyökereznek. Forrásai az új tudományos forradalmak, amelyek a technikát ösztönző s meghatározó szerepük miatt erőteljesen műszaki jellegűek is. És ez a műszaki többlet a nyelvtudomány története szempontjából sem semleges értékű, hisz nagy átalakítást, újítást kiváltó erővel hatott a nyelvészetre is: új, addig ismeretlen feladatok megoldását sürgette.

A századforduló jelentős természettudományi felfedezései a rendszerszerűségnek, a jelenségek szerkezetének és egyre inkább a legkisebb szerkezeti alkotóelem belvilágának, az elemi részecskéknek a vizsgálatában csúcsosodtak ki. Mengyelejev periódusos rendszerének tana mint egy új struktúraelv termékenyítő hatása a századforduló fizikai forradalmában folytatódott. Az elektronok, a röntgensugarak, a radioaktivitás felfedezésével (Becquerel, Pierre és Marie Curie) kialakult az atomszerkezet új elmélete, amelyet Rutherford és Bohr egy atommodell és a kvantumelmélet segítségével, majd Heisenberg, aztán az 1930-as években a neutron felfedezésével Chadwick, a mesterséges radioaktivitás területén pedig Frédéric Joliot-Curie és Irène Curie fejlesztett tovább.

Ezek a felfedezések, az új fizikai elméletek és a nyomukban kibontakozó radikális szemlélet forradalmasította a többi tudományt is. A kutatók figyelme a jelenségek belső szerkezetére, a szerkezet és működési elvei összefüggéseire irányult. Kisebb-nagyobb késéssel másutt is a fizikához hasonló új elméletek, új diszciplínák alakultak ki. Kifejlődött a kvantumkémia, a negyvenes évektől kezdve a molekuláris biológia, molekuláris genetika. A fehérjeszerkezet titkainak megfejtése (Pauling), majd a DNS kettős spiráljának felfedezése (Watson és Crick) robbantó, átalakító hatással volt a biokémiára, de ugyanúgy a kromoszómák és a gének szerkezetének, a kromoszómák genetikai információinak vizsgálata szintén arról tanúskodik, hogy a figyelem egyre több tudományban a végtelen kicsire, az elemi részek nagyobb egységgé szerveződésére, valamint a szerkezeti és működési sajátosságok összefüggéseire irányult. A velük való foglalkozás jellegzetes huszadik századbeli tudományos tendencia, amely olyannyira új eredményekkel járt, hogy forradalmasította a természettudományokat.

Bár a nyelvtudomány története még adós a XX. századbeli természettudományok és a nyelvészet kapcsolatának vizsgálatával, nem nehéz az új nyelvelméletekben a természettudományokéhoz hasonló szemléletet és törekvést felismerni. Az új elméletek közül a nyelv rendszerjellegéről szóló elv egészen korai, az első szerkezetani felismerések ugyan szintén koraiak, de kifejlődésük, átfogó nyelvelméletté való kiképzésük az ötvenes és hatvanas évekre maradt.

A mai nyelvtudomány, a leíró nyelvészet megteremtője, Ferdinand de Saussure minden korábbi felfogástól eltérően a nyelvet gondolatokat kifejező jelek rendszerének tekinti. Olyan rendszernek, amely teljes mértékben a jelek egymással való oppozícióján alapul, mert szerinte — ugyanúgy, mint más jelrendszerekben — a nyelvben is egy jelnek az a lényege, létföltétele, ami a többitől megkülönbözteti (*Cours de linguistique générale*, 1916). Ezt a gondolatot viszi tovább és exportálja több humán tudomány számára a század egyik legnagyobb hatású elmélete, a strukturális elmélet.

A nyelv belső szerkezeteivel behatóbban néhány új nyelvelmélet foglalkozik. A generatív grammatika megalapítója, Noam Chomsky a tényleges nyelvi formák, a mondatok alapjául szolgáló „magmondat”-ról (*Syntactic Structures*, 1957) és még inkább „mélyszerkezet”-ről beszél, amely elvont, logikai viszonyokat foglal magába, és mint ilyen meghatározza a mondat szemantikai értelmezését (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965).

Az ugyancsak a hatvanas évek elején kialakult, Sidney M. Lamb által kezdeményezett stratifikációs nyelvelmélet képviselői a nyelv „rétegei”-ben, részrendszereiben — mint amilyen a hangok, morféimák, szavak, mondatok rendszere — realizációs (hangalak és értelem közötti) és „taxis”-os (kombinatorikus, érintkezési) viszonytípusokat tartanak számon, és a nyelv részrendszereit azonos szerkezetű rétegeként fogják fel, mert például nemcsak a mondatnak van „taxis”-a (a szavakat mondatá fűző kapcsolási viszonyhálózata, amire a *szintaxis* utal), hanem a többinek, például a hangoknak is (a hangokat összekapcsoló viszonyokkal a *fonotaxis* foglalkozik). Mindegyik rétegben a realizációs viszonyok legkisebb alkotóelemei a réteg lényeges, megkülönböztető sajátosságaira utalóan (az elektron, pozitron hang-



alakjához hasonló műszavakkal) nevezik meg: fonon, morfon, lexon, szemon (David G. Lockwood: *Introduction to Stratificational Linguistics*, 1972).

De a természettudományok, elsősorban a fizika, nemcsak szerkezetközpontúságukkal, hanem a múlt elavult tételeit megsemmisítő erejükkel is hatnak. A század-elő új fizikai felfedezései (Planck kvantumelmélete, Einstein relativitáselmélete) nyomán összeomlott a klasszikus fizika fogalmi apparátusa, megingott a mechanisztikus mozgásformák törvényszerűségeire épített, a korábbi fizikában szilárdnak vélt sok tétel, és kiderült, hogy a hagyományos fizika nem tud magyarázatot adni egy csomó jelenségre. Le kellett mondani a már elavult régi tételekről, és újakat — például a kvantummechanikát — kellett kidolgozni. A fizikának ez a régi elveket, elavult fogalmakat megsemmisítő újítása, valamint az újonnan felmerült kérdések megoldására való törekvése sok más tudomány számára útmutató előzmény és ösztönző példa lett.

A nyelvtudomány XX. századi története is hasonló átalakulásról tanúskodik. Az ötvenes évektől kezdve az új nyelvelméletek nemcsak új módszereket, hanem új gondolkodásmódot alakítottak ki. A főleg a matematikából, matematikai logikából átvett és a nyelv vizsgálatára alkalmazott új módszeres alapelvek egészen szokatlanok a hagyományos iskolázottságú nyelvészek számára, hiszen például az Ajdukiewicz, Carnap és Wittgenstein logikájára alapozott, Bar-Hillel és Lambek kidolgozta kategoriális grammatika axiomatikus felépítésű elmélet, olyan jellegű grammatika, amelynek gondolatmenete, tárgyalási rendje azelőtt teljesen ismeretlen volt a nyelvtudományban. Vagy a mindig csak konkrét, tapasztalati jelenségekkel foglalkozó nyelvész számára megfoghatatlannak tűnik a fogalmi apparátusa egy-egy olyan új elméletnek, amelynek képviselői a nyelvi rendszer leírásában nem a rendszert alkotó elemeket tekintik vizsgálati tárgynak, hanem az ezeket az elemeket összekapcsoló elvont viszonyokat, amelyeknek tanulmányozására több mint három évtizeddel ezelőtt Louis Hjelmslev a nyelv immanens algebráját, egy nagyon elvont jellegű elemzési módszert dolgozott ki, és magát a szemléletet a nyelv algebrájának nevezte.

Az új elméletek kidolgozása és alkalmazása dedukciót, modellálást, a matematikai eljárásokhoz hasonló pontos meghatározásokat, bizonyítási eljárásokat és formalizálásokat feltételez. Kidolgozásokhoz és használatukhoz nemcsak új fogalmakat és új terminológiát, hanem egy egészen más szemléletet, a matematikai gondolkodásmódot kell elsajátítani. Ennek a törekvésnek a nyomán terjedtek el elsősorban nem is a mennyiségi, hanem főleg a minőségi, szerkezeti viszonyok tanulmányozására alkalmas matematikai elméletek és módszerek. A legtöbb új nyelvelmélet lényege szerint nem más, mint egy matematikai, modern logikai tétel, egy külön erre a célra konstruált „szerkezet”, amelyet modellként használnak fel a nyelvi rendszer leírásában. Látható tehát, hogy a nyelvtudományban is általánosult a rendszerint matematikai ihlettségű modellálás, ami a természettudományokban régóta bevált eljárás. Így hódította meg a matematika az elmúlt két-három évtized alatt a nyelvészetet. A XX. századi tudományos forradalom egyik legfontosabb nagy átcsapása, újítási folyamata, a matematizálódás a nyelvészetben is végbement. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a nyelvészetet megújító tudományos forradalom fő eszközlője és ereje a matematika volt.

A XX. századi tudományos és műszaki forradalom az új technika igényeivel is hatott a nyelvtudomány fejlődésére. Főleg a második világháború után a megújult modern technika sok ága, elsősorban a távközlés, a híradástechnika, az automatizálás és a dokumentáció (indexelés, kivonatkészítés), az automatikus szöveg-előállítás (telefonkönyvekben, menetrendekben, újságokban) vagy a gépi fordítás és a mesterséges (gépi) nyelvek kidolgozása, mint látni lehet, mindenekelőtt a kibernetika térfoglalása a múlthoz viszonyítva rendkívül nagy mértékben kiszélesítette a műszaki tudományok és a nyelvészet közötti határsávot. Ez a sok technikai ág új leíró nyelvészeti elvek és módszerek kidolgozását igényelte. És a nyelvtudomány igyekezett kielégíteni ezeket az új igényeket.

A nyelvészek segítséget tudnak adni az entrópia, egy közölt üzenet jelei rendezettségi fokának a kiszámításához, és a kibernetikusokkal együtt próbálják megmagyarázni, hogy a nyelvhasználat kb. ötven százalékos redundanciájában (pl. a kábelfelületet növelő terjengősségekben) olyan sajátos funkciókat feltételezhetni (pl. a zajjal járó zavar kiküszöbölését és egyáltalán a nyelvi közlés társadalmi és lélektani feltételeit), amelyek a nem nyelvi közlésben (pl. a gépi információk továbbításában) ismeretlenek. Nyelvtudományi analógiák segítségével eddig már több produktív mesterséges, gépi nyelvet (mint amilyen pl. az ALGOL, COMIT, FORTRAN, COBOL) állítottak elő, amelyeket mint formalizálható programozási nyelveket a tudományos és műszaki feladatokat megoldó számítógépes vizsgálatokban és egyál-

talán az automatizálásban használnak fel. Továbbá, a nyelvi elemek különböző viszonyainak a formalizálásával lehetővé vált a gépi fordításhoz szükséges algoritmusok elkészítése. A példák számát szaporítani lehetne, de ennyi is meggyőzhet bárkit arról, hogy a modern technika új feladatokat tűzött a nyelvészek elé. Az új feladatok megoldásával segítettek a technikát, az ipar több ágát, és ugyanakkor az új szempontok és igények kielégítésével magát a nyelvtudományt is fejlesztették. Kifejlődött a nyelvészeti kommunikációelmélet, a nyelvészetben meghonosodott az információelmélet. A távközléssel, a számítógéptechnikával való közvetlen kapcsolatteremtés azzal is járt, hogy a kibernetika alapelveinek átvételével tágult a nyelvtudományi szemlélet, és megújult fogalmi rendszere. Így a műszaki forradalom a nyelvtudomány számára is új kutatási távlatokat nyitott. Ezek után ma már természetesnek tartjuk, hogy nyelvészmérnöki tevékenységről beszélhetünk, és hogy néhány kiváló műszaki egyetemen nyelvtudományi tanszékét állítottak fel, és rendszeres nyelvészeti előadásokat tartanak az általános és alkalmazott nyelvtudomány köréből.

### A mai nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatai

Alig két évszázad alatt a nyelvtudomány két forradalomban újult és erősödött meg. Az elsőnek, a XIX. századnak nagy eredménye a nyelvtörténet. A második, a XX. századbeli a leíró nyelvészet kifejlesztésével járt.

Mindkettőben elsődleges a módszertani alapozás. Ma is elismerésre készlet az az igyekezet, ahogy a múlt században az első nyelvtörténészek és komparatisták, valamint az őket felváltó és bíráló újgrammatikusok első nemzedéke új tudományos fogalmak, mint amilyen például a hangtörvény vagy az alapnyelv, és új módszerek kialakításáért küzdöttek. Ma nem kisebb igyekezettel ugyanezt a feladatot teljesítik egy más területen, a leíró nyelvészetben az új elméletek alkotói. A forrás akkor is, ma is közös: az interdiszciplináris kapcsolatok, a természettudományok. Ma viszont ennek a kapcsolatnak a megítélése világosabb: a nyelv lényeges sajátosságainak a figyelembevételével, a nyelvtudomány önállóságának megőrzésével analógiákat, modelleket vesznek át. Tehát nem azonosítják a vizsgált jelenségeket, mint ahogy Schleicherék a nyelvet természeti organizmusnak tekintették, és számolnak a tudományok eltérő sajátosságaiból fakadó különbségekkel. Egyszerűen a tudományok önállóságát és integrálódását világosabban és emiatt produktívabban értelmezik. Mindezt azzal magyarázhatjuk, hogy ma fejlett általános tudományelmélet, tudományfilozófia segíti a tájékozódást. Ez viszont a mai nyelvtudomány más természetű elméleti kérdéseinek a tárgyalását is szükségessé teszi.

Az ötvenes és hatvanas években lezajlott nyelvészeti forradalom, mint láttuk, tartalmában magán viseli a század tudományos és műszaki forradalmának sajátos jegyeit. Mélységében, az átváltás nagyságában és erejében a fizika megújításához hasonlóan felülmúlja a múlt századit, de az új elméletek híveinek szűkebb körét nem számítva, új elveinek és eredményeinek terjedése lassúbb ütemű, mint a múlt században a nyelvtörténet esetében. Ennek egyik oka részben objektív. A nyelvtudománynak a múlt században tulajdonképpen csak egy ága volt: a nyelvtörténet, a történeti-összehasonlító nyelvészet. Csak ezzel lehetett foglalkozni, és ezért nem lehetett nem tudomásul venni a nyelvtörténet újításait. Ma viszont a nyelvtudománynak sok, jórészt hagyományos ága van, és ezekben nem látszik szükségesnek, pontosabban — és ez a második, szubjektív természetű ok — a nyelvészek egy része nem látja szükségesnek az újítás eredményeinek az átvételét. Ebben a magatartásban a konzervativizmust szülő pozitívizmus nyilvánul meg.

Az újítás eredményessége ugyanis nemcsak az új leíró nyelvészet létrejöttén mérhető le, hanem azon is, hogy ez a nyelvtudomány hagyományos ágait szintén áthatotta. A mai nyelvtörténet módszertanába bevonult a leírás, a szinkronia. Ma a fejlődésrajzot úgy fogják fel, mint alaposan, részletesen leírt nyelvállapotok (szinkronmetszetek) egymásutánját. És legalább ennyire fontos az is, hogy ott, ahol a pozitívizmus erejét sikerült megtörni, visszaállt az ókság elvének az érvénye. A nyelvi változások okának feltárását, a fejlődési törvény felfedését ismét a nyelvtörténeti kutatások végső céljának tekintik. Magának a változások okának, a fejlődési törvénynek az értelmezését is gazdagította az új leíró nyelvészet. Nemcsak azzal, hogy ráirányította a figyelmet a rendszeren belüli összefüggésekből, a rendszerkényszerből fakadó, nyelvi változásokat kiváltó okokra, hanem azzal is, hogy a szerkezetvizsgálatok során kimutatott belső összefüggéseket, rendszerbeli, funkcionális megterheltségbeli átrendeződéseket a nyelvtörvény, a fejlődési törvény lényeges elemének tekinti. A nyelvtörténet mellett az új leíró nyelvészet a hagyomá-

nyos dialektológiát szintén jól kivehetően módosította. Ma már például strukturalista dialektológiáról beszélhetünk, és talán legalább annyira jelentős az új leíró elméletektől támogatott pragmatika értelmező, magyarázó szerepe a nyelvjárás-kutatásban.

Különben a megújult nyelvtudomány kifelé, más, még forradalmon át nem esett humán tudományok felé is exportőr lett. Roman Jakobson strukturalista fonológiájának elveit az etnológus Claude Lévi-Strauss vette át, és alkalmazta a rokon-sági rendszerek tanulmányozására. Az etnológia mellett más tudományokba is átkerült a kezdetben csak nyelvelméletnek számító strukturalizmus: az irodalomtudományba, a lélektanba (Lacan, Piaget), a művészettörténetbe (Sedlmayer, Panofsky), a szociológiába (Gurvitch). Ugyancsak nyelvtudományi forrásokból táplálkozik az állatok jeladásaival foglalkozó zooszemiotika. A velünk született képességek lélektani elvét továbbfejlesztő generatív grammatika a korábbi kölcsön törlesztéseként mint új elméletet adta át a lélektannak a generatív elvet, a kompetenciátant. Ugyanez a generatív nyelvelmélet az elmúlt években termékenyítette meg a stilisztikát, poétikát, irodalomelméletet, és így ma már e három diszciplína határterületeire eső generatív verstanról és generatív narrációelméletéről beszélhetünk. Hasonló kiterjeszkedés eredménye a leginkább a vizuális szemiotikával rokonítható általános képszintaxis és képszemantika is. És a nyelvtudománytól is közvetített információelmélet az alapja Max Bense új általános esztétikájának, amelyben az alapfogalom az esztétikai információ.

Minden bizonnyal ezzel az exportáló szereppel függ össze az is, hogy a társadalomtudományok képviselői nagy tisztelettel tekintenek a megújított nyelvtudományra. Újtársait modellnek, saját tudományukban is megvalósítandó példának tartják. Úgy tekintenek a nyelvtudományra, mint a múlt században vagy a jelenben a nyelvészek a természettudományokra: az elméleti és módszertani „rendezettség” és az szakzsargon szintjére való feljutás igénye jól kivehető mozgatóerő. Nem egy terület szakemberei vallják, hogy a nyelvészet szaktudományuk vezértudományává vált. Solomon Marcus szerint „a nyelvtudomány az emberrel és a társadalommal foglalkozó tudományok matematikája lett” (*Lingvistica, știința pilot*, 1969).

Az interdiszciplináris kapcsolatok köre azonban ennél is tágabb. Kapcsolatteremtőnek, közvetítő alapnak számít az új leíró nyelvésztől nem független szemiotika, a jelek általános, sok más tudományra is kiterjedő elmélete. A legismertebb jelek nyilván a nyelvi jelek. Nemcsak azért, mert mindenki ismeri és használja őket, hanem mert mind sajátos nyelvi jellegükben, mind pedig valamit jelző funkciójukban a legalaposabban megvizsgált és leírt jelenségek. Érthető, hogy a szemiotika sok-sok tétele, vizsgálati szempontja a nyelvtudományban érlelődött ki. Emiatt a nyelvtudományoknak ezeket az eredményeit jó analógiaként sok más tudomány jelrendszerének a tanulmányozásához szintén felhasználják, és ennek alapján más jelrendszert is „nyelv”-nek neveznek. Beszélni szokás például a film, a festészet, a zene vagy a tánc, a gesztus és ugyanúgy a gőzgép gőzszabályozásának a „nyelv”-ről.

Ehhez hasonlóan több tudományban is terjedő általánosító fogalom és műszó az ugyancsak analógiaként hasznosított „grammatika”. Z. Pawlak lengyel kibernetikus megpróbált kidolgozni egy olyan generatív grammatikát, amely a kromoszómák „nyelv”-t írja le, és mint ilyen szabályokba foglalná a fehérje „grammatiká”-ját, azaz leírná a fehérjék „generálás”-át, előállítását az élő szervezetben (*Grammatyka i matematyka*, 1964).

Természetesen ez a kapcsolat és hatás kölcsönös. A szemiotika mint interdiszciplináris elmélet sokat átvesz a szaktudományok eredményeiből, különösen sokat a matematikai logikából, a kibernetikából, és az így megzavart szemiotika új lehetőségeket kínál és biztosít a nyelvtudomány számára is. Eszerint a szemiotika a legfőbb erősítője a tudományok XX. századi történetében az egyik legjellegzetesebb tendenciának: újabb és újabb határtudományok kialakulásának, a tudományok integrálódásának.

### A nyelvtudomány és az általános tudományelmélet

A szemiotika mint szuperelmélet az egyik közvetítő a szaktudományok és az általános tudományelmélet (a teóriaalkotások általános elmélete), a tudományfilozófia között. A tudományos forradalomban megújult és feltűnően elméletivé vált nyelvészet jóval közelebb került az általános tudományelmülethez, mint korábban bármikor. És így a nyelvészek hajlandók és képesek is tudományuk kritikai felülvizsgálására, annak megállapítására, hogy a nyelvészet új és régi ágai hogyan

felelnek meg a tudományos teóriaalkotás követelményeinek, például annak, hogy miként valósul meg a tárgy, a cél és a módszer egysége, vagy hogy miként érvényesül az általánosság, egyszerűség, pontosság, relevánság és az előreláthatóság szempontja.

És külön feladat annak megvizsgálása is, hogyan tud a nyelvészet vagy valamelyik ága a legújabb tudományos forradalom által sugallt tudományok közötti integrálódási folyamatba beleilleszkedni, abba a napjainkban egyre erőteljesebben ható áramlatba, amelynek lényegét Mircea Malița szerint a kutatási tárgyak tekintetében az általános rendszerelmélet, módszertanilag a modellálás, ismeretelméletileg pedig a tudományos törvények izomorfizmusa határozza meg (*Teoria sistemelor și unitatea științei*, 1975).

Ezeknek az elveknek a megvizsgálása alapján sok minden kiderülhet egy-egy nyelvtudományi ágról. Elsősorban az válik nyilvánvalóvá, hogy mennyiben felel meg a „tudományosság” kritériumainak, és hogy milyen jellegű a tudományos, elméleti státusa. S ahol sok minden hiányzik a „tudományosság”-nak ebből az igényes tartalmából, ott a tudományos teóriaalkotás kritériumainak segítségével a tennivalókat is ki lehet jelölni. Persze vigyázni kell arra is, hogy ne tévesszük össze egy tudományág lényegét, pozitív tartalmát valamelyik művelőjének az esetleges melléfogásával. A szorosabb értelemben vett nyelvföldrajz nagy általánosságban megfelel a tudományelmélet főbb kívánalmainak, de nem a nyelvföldrajz hibája, ha egy kutató a nyelvföldrajzi anyagot nem a nyelvföldrajz szempontjainak megfelelően használja.

A tudományos teóriaalkotás szempontjait követő nyelvtudományi önvizsgálat arra is jó, hogy segítségével a fékező, a visszahúzó tényezőket is számba vegyük. Az egyik legszámottevőbb, fejlődést akadályozó tényező ma is a pozitívizmus. Az öncélú anyaggyűjtés, a szaktudomány számára nem releváns anyagfeldolgozás egy lépéssel sem viszi előre a tudományt. Az a felfogás is téves, hogy „a pozitívizmus a tudományosság lelkiismerete”, hiszen „nem az a pozitívista, aki sok adatra építi megállapításait, hanem az, aki a sok adatra nem épít semmit” (Török Gábor: *A líra: logika*, 1968).

Ennél is veszélyesebb a pozitívizmus elméletellenessége, szakműveltségi közönye. A pozitívista nyelvész semmilyen új elméletet nem fogad el. De nem kritikai érvek alapján teszi ezt — így eljárásával egyet lehetne érteni —, hanem bezárkózottsága, konzervatívizmusa, szakmai közömbössége miatt. Semmit nem olvas el az új szakirodalomból, de úton-útfélen szidja az újat. Egy el nem olvasott műről, egy meg nem ismert elméletéről azt állítani, hogy rossz, a tudományos etikát sértő magatartás, olyan viselkedés, amelyet ugyanez a pozitívista nyelvész heves tiltakozás formájában ítélne el, ha — mondjuk — saját könyvével kapcsolatban tapasztalna. Ennek a magatartásnak a lélektani indítékai érthetőek. Könnyebb ugyanis elutasítani valamit, mint megismerni, megtanulni és alkalmazni. Egy valamilyen tudatos vagy még inkább féltudatos védekezés ez. Mint ahogy ilyen önvédelem az is, ahogyan csak az anyaggyűjtésre koncentráló pozitívista nyelvész a tudományt értelmezi. Annyira egyoldalú, szűk és deformált fogalma ez a tudományosságnak, hogy Einstein vagy Jakobson tudományos tevékenysége, érdemeinek lényege se férne el benne.

A nyelvtudomány forradalma — újítás. S az újítás, az előrehaladás a tudománynak lényege, létfeltétele. Ezt sem a múltban nem kellett, nyilván ma sem kell állítani, még kevésbé bizonyítani. A pozitívizmus leküzdéséhez azonban, úgy látszik, mégis szükséges ezt hangsúlyozni és főleg tudatosítani, hisz a pozitívizmus akarva, nem akarva ezt a haladást cáfolja és akadályozza. Ennek ellenére a nyelvtudomány fejlődési távlata — amint a tudományos forradalmak szemszögéből is megvizsgálva láthatjuk — jó, biztató és sokat ígérő. A hazai magyar nyelvtudomány eredményeit szintén e kettősség, de még inkább a kibontakozás, a távlat alapján kell megítélnünk.

## A nyelvek kölcsönhatásáról

A hazai nyelvtudomány sok vonatkozásban elérte a világszínvonalat mind tematikai gazdagságában, mind pedig az alkalmazott módszerek, eljárások, technikák tekintetében. A nyelvtörténet, nyelvjárástan, hely- és személynévkutatás, a leíró nyelvtan, a stilisztika mind jelentősebb eredményeket mutathat fel a szakavatott kutatók egyre gyarapodó taborának szervezett tevékenysége nyomán.

Talán egyetlen terület maradt, ahol az eredmények nem kielégítőek, pontosabban ahol a feladatokat csak felerészben oldották meg. A nyelvek kölcsönhatásának elméleti és gyakorlati kérdéseiről van szó. Pedig ritka az az ország, amelyben olyan sok kedvező alkalom és feltétel kínálkozik a kölcsönhatásban lévő nyelvek és nyelvjárások tanulmányozására, mint nálunk.

Mi történt eddig? Sokévi szívós munkával összegyűjtötték a román nyelvet ért magyar, német stb. hatás eredményeit a szókészlet területén, és felleltározták, ugyancsak a szókincs vonatkozásában, a romániai magyar köznyelvet és a magyar nyelvjárásokat ért román nyelvi hatást. Osztályozták, leírták, statisztikákat készítettek a kölcsönelemek szófaji megoszlásáról, fogalomkörökbe sorolták őket, részben megvizsgálták, mikor kerültek be a nyelvbe, milyen adaptációs folyamatokon mentek át, amíg beilleszkedtek az átvevő nyelv rendszerébe. A fogalomkörök kapcsán rávilágítottak arra is, hogy a kölcsönzés társadalmi, gazdasági, művelődési kapcsolatok eredménye — és talán ez az egyetlen terület, ahol a nyelv és a társadalom kapcsolatáról több-kevesebb szót ejtettek.

Amde van a kölcsönhatások kérdéskörének egy központi magva, amelyet eddig igen kevesen próbáltak megközelíteni. Pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai felkészültségünk hiányos volta miatt alig mertünk hozzányúlni a kétnyelvű egyén, a kétnyelvű közösség, maga a kétnyelvűség problémájához. Az a kevés tanulmány vagy nagyobb munka, amely az e tekintetben végtelenül fukar szerkesztőségek és kiadók jóvoltából megjelent, csak a kölcsönhatás eredményeinek nyelvészeti vizsgálatát adja, és azt is, mint említettük, főleg a szókészlet vonatkozásában. A megjelent munkák nemigen szólnak a kisebb-nagyobb nyelvi közösségek társadalmi-politikai státusáról, gazdasági, kulturális és nyelvi távlatairól.

Kimaradt a kutatások köréből maga a kétnyelvű egyén, a nyelvi kölcsönhatások központi alakja, pedig csak rajta keresztül valósul meg a két, egymástól többé-kevésbé eltérő nyelvi rendszer találkozása egyazon helyen: a beszélő egyén tudatában. Nincs nyelvi kölcsönhatás, ha nincs olyan személy, aki legalább „kezdő” szinten nem ismeri a második nyelvet. Csak rajta keresztül jut el valamely kölcsönös elem a nagyobb közösség nyelvhasználatába, hogy aztán részt vegyen azokban az adaptációs, beilleszkedési folyamatokban, amelyeknek az eredményeit olyan szépen és tudományosan összefoglalták a nyelvtudomány hivatott művelői. Csak két példát említenék. Hosszas és igen alapos gyűjtő- és feldolgozó munka eredményeként megszületett Budapesten a hatvanas évek közepén Tamás Lajos szótára a román nyelv magyar jövevényszavairól. A több mint félszázados múltra visszatekintő kutatások összegezése ez a történeti-etimológiai gyűjtemény. Sokkal szerényebb, mert csak a mai magyar nyelv román eredetű elemeit ismerteti Márton Gyula, Péntek János és Vőő István 1977-ben megjelent könyve, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Pótolhatatlan munka mind a kettő, de csak a tényanyagot közli. Az olvasónak kell maga elé képzelnie azt a konkrét helyzetet, azt a nyelvi-szemiotikai szituációt, amelyben a kérdezett személy vagy a mesélő adatközlő a szóban forgó idegen eredetű szót használta.

Igaz, a kölcsönhatás mechanizmusának tanulmányozása nem elsősorban nyelvészeti kérdés, de a folyamat lefolyásának iránya, határfoka és végső eredménye a tudatban találkozik két nyelvi rendszer sajátosságaiból is fakad; tehát a nyelvek pontos és rendszeres egybevetése, az azonosságok, hasonlóságok és különbségek leltárba vétele a kétnyelvűség és nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának alapvető feltétele.

Nemzetközi szinten már szép eredmények születtek az ún. kontrasztív nyelvtudomány területén. Nálunk még kevés tanulmányt szenteltek ennek a kérdésnek, és ha a részlettanulmányok megjelenésének mai ütemét tekintjük, a szintézisekig alighanem sokat kell várunk.

Mivel a nyelvi rendszerek összevető-kontrasztív tanulmányozása elsőrendű feltétele a modern (és talán nem is olyan modern) nyelvoktatásnak, hiszen a módszerek, eljárások, gyakorlatok helyes megválasztása elképzelhetetlen a két nyelv rendszerbeli sajátosságainak az ismerete nélkül, a nyelvek szerkezeti sajátosságai kikerültek a nyelvészek érdeklődési köréből, és „csak” a gyakorlati nyelvoktatás céljait szolgáló cikkekben, tanulmányokban kaptak helyet. Az oktatásban dolgozó gyakorlati szakemberek viszont nem ismerik a kérdések elvi-elméleti alapjait, javaslataik inkább pragmatikus, véletlenzerű s ötletzerű megfigyelések és kísérletek tapasztalatait rögzítik. Ezért annyira ellentmondóak.

A nyelvtanulás mint folyamat pszicholingvisztikai jelenség. Függetlenül attól, hogy szervezett oktatási formákban történik-e, vagy pedig a társadalmi együttélés mindennapi körülményei között, az új, a második nyelv tanulása már nem azonos az első, az anyanyelv elsajátításának folyamatával, mert már van egy nyelv, amelyen az egyén megformálja, kifejezi a gondolatait. És ha elfogadjuk a marxista nyelvtudománynak azt az alaptételét, hogy a nyelv és a gondolkodás szerves egészet alkot, világossá válik, hogy a gondolat egy bizonyos nyelvi rendszer struktúráiban jön létre, csak azokban létezhetik, tehát amikor egy újabb nyelvet tanulunk, a régebből és jobban ismert nyelv automatizmusai akarátlanul keverednek az új nyelv szerkezeteivel. Ez megnyilvánul a hangok ejtésében-érzékelésében (és értékelésében), a szavak jelentéstartalmában, a nyelvtani kategóriák és a nekik megfelelő kifejezési eszközök megválasztásában — egyszerűen mindenütt, ahol valamely eltérés mutatkozik a két nyelv között. Különbség pedig mindenütt található. És itt megint nem merünk kimondani kézenfekvő igazságokat. Megtéveszt minket, hogy a nyelvek közötti tartalmi és kifejezésbeli különbségekből kiindulva egyesek a nyelvekben testet öltő világképet összetévesztették a világnézettel, s így tudománytalan, rásziszibusba torkolló következtetéseket vontak le, és inkább elfogadjuk a kevésbé kényes, de egy cseppel sem tudományosabb nézetet, hogy a nyelv csak egy köntös, amelyet bármilyen gondolatra ráhúzhatunk, így az új nyelv tanulása csak abban áll, hogy a már meglévő gondolat számára egy másik kifejezési eszközt találjunk. Ilyképpen a nyelvtudománytól, sőt magától a tudománytól is idegen területnek kiáltjuk ki az etnolingvisztikai kutatást.

Hibás volna azonban mindebből azt a következtetést levonni, hogy két nyelvi rendszer két teljesen különböző világot jelent, mert így el kellene vetnünk a második (harmadik stb.) nyelv megtanulásának és helyes használatának a lehetőségét, a jó fordítás lehetőségét is, hiszen lehetetlen volna hamisítás, veszteség (vagy hozzáadás) nélkül visszaadni ugyanazt a gondolatot egy másik nyelven. A nyelvek közötti különbségek valami módon mindig áthidalhatók.

Ott pedig, ahol a népek, nemzetiségek, népcsoportok huzamosabb ideje élnek együtt, nagyjából azonos történelmi-társadalmi körülmények között, kialakulhat egy olyan gondolkodásmód, egy olyan világkép, amely tartalmában csaknem azonos, és csak nyelvi kifejezésében különbözik a másiktól. Itt, a népi érintkezésen alapuló kétnyelvűségben igen sok egymásratevődés, átsiklás történik. És mivel hiányzik a tudatosság, a nyelvek kölcsönhatásából vagy csupán az egyiknek a másikra való hatásából származó interferencia-jelenségek állandósulnak, elterjednek, behatolnak a helyi érvényű nyelvi normákba. A nyelvjárásutatók összegyűjtik a kétnyelvűség eredményeit, anélkül hogy igazában elmélyülnének a kétnyelvűség folyamatának tanulmányozásában.

Nyilvánvaló, hogy a kölcsönhatás eredményeinek a számbavétele is fontos, és hasznos megállapításokhoz vezet. Ilyen például a statisztikai felmérés.

Márton Gyula, Péntek János és Vő István említett könyvének az előszavában is érdekes adatokat találunk. Megtudjuk azt, hogy a szótárakban feldolgozott román kölcsönelemek száma 4243. Ebből 14 a magyar irodalmi nyelv szava is. A főleg romániai magyar köznyelvben 58 román eredetű szó található. Ezekon kívül a hivatali ügyvitel, a technika, a kereskedelem, a katonai szolgálat még 614 szót honosított meg. Ezek összesen a román kölcsönszók 14,5%-át teszik ki. A többi 3585 szó nyelvjárási jellegű. Közülük 235 több nyelvjárásból adható, a többi 3350 szó kevésbé elterjedt.

Az adatokat a szerzők régebbi (de újból ellenőrzött) kiadványokból, szótárakból, népköltészeti gyűjtésekből, de főleg a tanszék és a Nyelvtudományi Intézet nyelvatlasz-munkaközösségének helyszíni gyűjtéséből merítették. Az előfordulás helyének pontos jelölésével a szavak földrajzi elterjedését is megismerjük. A szócikkek terjedelme azt is elárulja, milyen mélyre hatolt a szó a nyelvi tudatba.

Egy másik statisztika arról tájékoztat, hogy a romániai magyar nyelvjárások atlasza 3000 szavas kérdőívére vidékenként hány román eredetű szóval válaszoltak. A leggyengébb a hatás a Bánságban: 0,60%. Következik Arad környéke 0,70, az

északnyugati terület (Bihar, Szilágy, Szatmár) 1,26, a székelység 1,43, a Mezőség 2,23, a székelyes jellegű csángó nyelvjárás 13,33%-kal. A legerősebb a román nyelvi hatás az északi és a déli csángóknál, ahol eléri a 16,66%-ot. Nem csekély tehát a román nyelv hatása, ha figyelembe vesszük, hogy a kérdőív 3000 kérdése a népi szókincs leglényegesebb rétegét képező szavakat tartalmazza.

Mielőtt megpróbálnuk betekinteni a statisztikai adatok mögé, egy-két megjegyzést tennénk a statisztikára vonatkozólag.

Általában az idegen elemeket feldolgozó nyelvi statisztika többféle lehet. A legegyszerűbb — és a legkevésbé mondó — az, amikor a szótár alapján megállapítják, hogy a nyelv szókincsében milyen arányban vannak képviselve a különböző eredetű nyelvi elemek. Egy másik statisztika megfelelő terjedelmű és változatos szövegek alapján megállapítja az idegen szótári elemek gyakoriságát, előfordulási arányát. Olyan statisztika is van, amely az ugyanabból a nyelvből kölcsönzött szavak listája alapján megállapítja a kölcsönelemek szófaji megoszlását. Nyilvánvaló hasznuk ellenére ezeknek a statisztikáknak néhány alapvető fogyatékosága is van.

Először is, nem egészen világos, mi is az *idegen* nyelvi elem. Történeti-genealógiai szempontból a dolog egyszerű: idegen mindaz, amit a nyelv nem örökölt az alapnyelvből, hanem az idők során, a népek és a nyelvek kölcsönhatása eredményeként más nyelvekből vett át. De ez társadalmi és kultúrtörténeti vonatkozásokon kívül alig jelent valamit. A magyar eredetű *oraş* éppolyan román szó, mint a latin eredetű *saţ*, a szlávból jött *tírɡ* vagy az újlatin *comună*. Tehát a meghonosodott jövevényező a nyelvi rendszer teljes jogú tagja; funkcióiban, a rendszer többi tagjához való viszonyában semmi eltérést sem mutat az alapnyelvből öröklött szavaktól.

Ebből következik, hogy a szinkrón nyelvszemléletben, valamely nyelvallapot leírásában idegen elemeket más kell értenünk, mint a történeti-etimológiai szempontú leírásban. Nyilván itt is egy más nyelvből átvett nyelvi elemről van szó, de „idegen voltát” csak viszonyítással állapíthatjuk meg: az átlagos műveltségű emberek standard nyelvhasználatához, a köznyelvhez kell viszonyítanunk az „idegen” szót. Eszerint viszont ki kell rekeszteni az idegen szók leíró szemléletű ismertetéséből az irodalmi nyelvben és a köznyelvben régóta meghonosodott *román, furulya, áfonya, cimborá, ficsúr* stb. szavakat, sőt a nálunk igen gyakori *buletin, málé, cukka, blokk, szákos, vinetta* szavakat is. Ezeket a nyelvérzékünk nem érzi idegeneknek. Ezzel szemben, ha a csángó nem érzi is, minékünk világos, hogy a *Primiltünk telegrámat isz* vagy a *Vikír konducşilta a mosiát* mondatokban a köznyelvi *Kaptunk táviratot is* és az *Intéző (ispán) vezette a birtokot* kifejezésekhez viszonyítva erős román nyelvi hatást tapasztalunk.

Akármilyen furcsán hangzik is, a szókölcsonzés, ha a szavak száma ezrekre rúg is, még nem veszélyezteti a nyelv (vagy nyelvjárás) létét, ameddig a kölcsönelemeket az átvevő nyelv a maga formakészletilemeivel látja el. A *Megrázta a senuse szórú ármaszárnak a kapasszát még csángó* (= magyar) mondat, annak ellenére, hogy mi a „hamuszínű mén kantáraról” beszélünk. A kölcsönvett szavak nyelvtanilag úgy viselkednek, mint a magyar nyelv bármelyik azonos szófajú szava.

Mi történik azonban akkor, ha a kölcsönzött szó nem illeszkedik be az átvevő nyelv hang- és nyelvtani rendszerébe?

A hangok — fonémák — szintjén az adaptáció hiánya a kölcsönszók nagy számával is magyarázható, olyan nagy tömegben özönlik az idegen szó az illető közösség nyelvébe, hogy nem lehet azokat mind átalakítani az átvevő nyelv artikulációs bázisának megfelelően. A fő ok azonban a kétnyelvűség igen magas foka, a második nyelv széles körű ismerete és használata. A kölcsönszavakat továbbra is eredeti hangalakjukban ejtik, így az ezekben található sajátos fonémák lassan bekeverülnek az azokba a szavakba is, amelyeket nem kölcsönöztek, vagy nem abból a nyelvből vettek át. Ilyen a csángó nyelvjárásba behatolt és meghonosodott román *ă*. Ez már a külső nyelvi hatás rendkívül magas fokát jelzi.

Még nyilvánvalóbb az idegen hatás, amikor az ugyancsak nagymérvű szókölcsonzés és a közösség tagjainak széles körű kétnyelvűsége miatt a kölcsönszavak (itt már igazán nevezhetnők idegen szavaknak) nem illeszkednek be az átvevő nyelv grammatikai rendszerébe. Ha olyan szófajokról van szó, amelyeket mondatba ágyazásuk végett el kell látni formakészletilemelekkel (ragokkal, jelekkel), akkor az az egyébként végtelenül ritka helyzet állhat elő, hogy az átvett szó az eredeti, az átadó nyelvből hozott morfémáit őrzi meg, és ezek bizonyos idő elteltével más, nem kölcsönzött szavakhoz is kapcsolódhatnak. A svájci olaszban jegyezték fel a *la vacca* szóhoz illesztett német *-en* többesjelt (*la vacchen*), a floridai Tampa városban a spanyol névhez illesztett angol *'s* ragot (*Juan's padre*), a megleno-román nyelvjárásban a bolgárból átvett *-um, -is* személyragokat (*aflum, aflis*).

Ennél sokkal gyakoribb az analitikus nyelvekre jellemző ún. „szabad” nyelvtani elemek kölcsönzése. Ezek egyrészt saját szótári jelentéssel rendelkező szavak (határozószók, indulatszók), másrészt viszonyokat jelölő szavak (előjárók, kötőszók, grammatikai funkciót betöltő határozószók). Közülük az első csoportbeliek annyira gyakoriak lehetnek, hogy valamely nyelv kétnyelvűek által beszélt változatában minden harmadik indulatszó kölcsönelem. Ritkább az előjárók és kötőszók kölcsönzése, de ha előfordul, az a legnagyobb fokú idegen hatás bizonyítéka.

A *magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című kötetben nagy mennyiségben találunk románból átvett határozószókat, indulatszókat, de találunk kötőszókat is. Mivel ezek nem igényelnek semmiféle alakitást, változatlan alakban egyszerűen beépítik őket az anyanyelvi (=nyelvjárási) szövegekbe. Indulatszók (technikai okokból román helyesírással adjuk): bre, hai, of, vai, valeo; határozószók: afară, aproape, bine, bucuros, da, direct, drept, exact, gata, împreună, mai, cînd, măcar, mult, odată, sigur stb.

Ezekhez járul még — a jó idő csinálódik vagy az itt is több románok vannak típusú tükörszavakról és -kifejezésekről most nincs alkalmunk beszélni — a kölcsönzések egy igen érdekes csoportja. Annak mintájára, ahogy a kétnyelvűek a változatlan alakú szavakat a beszédükbe beillesztik, mivel nekik így könnyebb és a hallgató is könnyen megérti (hiszen szükség esetén ő is hasonlóképpen jár el), a közösség tagjai nemcsak szavakat, hanem egész szócsoportokat vesznek át minden változtatás nélkül. Egyszerűsített, kissé kevert írásmódban: csemáj, cinebinye, cumokánye, ládráku, mäkätýla (mái copile), mumátyi, vageminye, dutye drakuluj, báteyte noroku, drum bun (indulatszók), csel mult, ku totu, fără griză, di foame, gye fapt, gye fel, gye lok, gye pomană, di tot, kít gye, māj álész, tatatáta, totundrák (határozószók, ill. kifejezések). Mondatban: *prin junije* lábaim meg foktak lohadni; *la kápu mjeszi* a menyasszony ül; *jugerak, mi szem páre*, husz rudak; lehet aggyon *kít de* sokat stb.

A *nicsumpikk, mäkätýla, szodusz, tetántrugyi, nullász, fácekrucse* stb. alakok azt a téves benyomást kelthetik, hogy használóik nem ismerik eléggé az átadó nyelv szerkezetét. Ne feledjük, hogy népi érintkezésem alapuló kétnyelvűséggel van dolgunk, ahol a szavak határát el-elmosza a mondattani funkció: a *tetántrugyi* jelző, a *nullász* kutyauszító mondatértékű indulatszó, a *nicsumpikk* határozó, a *prin junije* és a *lá kápu mjeszi* idő-, illetve helyhatározó. Nem a második nyelv hiányos ismeretéről tanúskodnak ezek a kölcsönvett „tömbök”, hanem éppen ellenkezőleg: az anyanyelvi nyelvérzék eltompulásáról és a vele társult kényelemszeretetről. Nem jut eszébe az anyanyelvi szó vagy kifejezés, nincs ideje felkutatni a tudata mélyén talán még ott rejtőző kifejezést, hiszen a gondolatot késedelem nélkül ki akarja fejezni — s ekkor a beszédében támadt űrbe beugrik a gyakrabban használt, tehát a keze ügyében lévő második nyelvi szó.

Ez már a *kevert nyelv* kézzelfogható megnyilvánulása. A tudatban találkozó (és keveredő) két nyelvi rendszer kezd részben *egybecsúszni*. Ugyanazt a nyelvi kifejezést használják akkor is, amikor az A, akkor is, amikor a B nyelven beszélnek. Bizonyíték erre az, hogy már a *de, mert, és* kötőszók helyébe a *dar, cá* és *și* került: *Esszehasogattad az ingedet, dár* nem vót tû; *Fusszatok onnat, ká* megütnek; *Azt tudtuk, hogy magának van az a szöme hátul și* mindent lát. A viszonyító *mint* helyébe a *decit* lép: *Piéter küsszebb decit e* Jánasz.

Ezek a „kölcsönzések” már meghaladják, túllépik a természetes, a normális nyelvi hatás kereteit. Tudjuk, hogy a csángó nyelvi közösség kívülrekedt a magyar nyelvnyelvújítás kori és az utána következő belső szóteremtő folyamatán, és a modern élet, az anyagi és szellemi kultúra jelenségeit, termékeit a román nyelv vagy valamely román nyelvjárás közvetítésével ismerte meg. Természetes, hogy ezekre a fogalmakra kölcsönzést vagy román minta után fordított tükörszót használ (pl. Záhárfabrika). Fogadjuk el azt is, hogy egyes régi szavakat, kifejezéseket elfelejtett, s helyükre román megfelelőt helyez: *Kálea láptyeluj, kálea seruluj, kren-gu cseruluj* (Tejút), *Káru* *ku boj, káru máre, káru mik* (nagy és kis Göncölszekér), *Kloská ku puj* (Fiastyúk) stb., vagy a román és a magyar szót összetett szóvá ötvöző: *lámpaglob, harapóklestye, jádagidó, nagykár*. Mindezek még csak a kétnyelvűséget és az erős külső hatást bizonyítják. A kötőszókat és más nyelvtani viszonyító elemeket nem lehet elfelejteni, mert kevés van belőlük, és nagyon gyakoriak. Ezek elhagyása már a nyelvsere határára vergődő nyelvhasználat. Szerencsére az említett kötőszók, viszonyzószók és változatlan alakban átvett „tömbök” csak szórványos vagy éppenséggel egyedi esetek, de nem árt felfigyelni rájuk, mert ezen a ponton csap át a kétnyelvűség egynyelvűségbe.

Fel kell figyelni arra a nyilvánvaló tényre is, hogy az országunkban végbe-menő gyökeres társadalmi-gazdasági változások, a nagy forradalmi átalakulások következtében felgyorsultak egyes nyelvi folyamatok is. Nemcsak arra gondolunk, hogy



a megváltozott körülmények között egyes szavak kivesznek az emlékezetből, másrészt pedig észrevel jelennek meg és terjednek el az új valóságot megnevező új szavak, hanem arra is — és talán ez a legfontosabb —, hogy a nyelvjárások beolvadnak a köznyelvbe. A modern életforma, a műveltség, a tömegközlelési eszközök terjedése, az oktatás általánossá válása s mindenekfelett a régi, hagyományos és zárt faluközösségek felbomlása, a falusi dolgozók városba özönlése vagy ingázása oda vezet, hogy a nyelvjárások felszívódnak, beolvadnak a fölöttük elhelyezkedő köznyelvbe. Sajátos, nem tipikus helyzet áll elő akkor, ha a nyelvjárást beszélők nem az A, hanem a B köznyelvet, tehát a második nyelvet ismerik meg, azt tanulják az iskolában, azt használják mindennapi tevékenységükben. Nyelvjárásuk megmaradhat — mint olyan — nyelvjárásként, ha elegendő számú lakosság beszéli, ha elég mélyek a hagyományok, és ha más kedvező körülmények is közrejátszanak. De a nyelvjárás el is tűnhet a nyelvcseré következtében, persze nem egyszerre és nem minden funkcionális stílusban.

Anyanyelven gondolkodunk, alkotunk fogalmakat, ez köt össze a második, harmadik, esetleg még több nyelvvel. Anyanyelvünk épsége, a nyelvi műveltség gyarapítása így válik közügyvé. Felelős szerep hárul e tekintetben az iskolára, a sajtóra, művelődési intézményeinkre, a nyelvi öntudat e jelentős fórumaira, de nem utolsósorban az egyénre, a befogadóra, hiszen végső soron tőle függ e fórumok hatékonysága. Szocialista társadalmunkban megvannak mindazok a feltételek, amelyek lehetővé teszik a nyelvi sajátosságok megőrzését. Éljük hát ezekkel az adottságokkal.

Az elmondottakból kitűnik, hogy mind általános elméleti-módszertani vonatkozásban, mind pedig a konkrét problémafelvetés és -megoldás szintjén igen sok tennivaló vár még a — nevezzük már a nevén — *interlingvisztika* művelőire. Ez a nyelvek kölcsönhatását tanulmányozó nyelvészeti ág lényegéből adódóan interdiszciplináris meghatározottságú, hiszen a szociológia, a lélektan és a tulajdonképpeni nyelvészet határmezsgyéjén alakult ki. Csak a nyelvlelektani kutatások és a szociolingvisztikai felmérések eredményeinek birtokában javasolhat megoldásokat a nyelvi tervezés bonyolult, felelősségteljes munkájában a feladatok jelölésével, a problémák tudományos, marxista—leninista felvetésével.



Forró Antal: Csángó asszony

## Vázlat a „kijelentő mondat“ filozófiájához

Ha az alany valamiképp az adottságok jelének tekintjük — vagyis a reális egzisztenciák jelének —, akkor az alany intenciót is tartalmaz. Ez az egér — egér, mert ez a neve, és egy ilyen mondatban: „az egér kirágta a liszteszsákot“, van ugyan értékelés (ha nem volna, akkor így mondanánk: „az egér liszteszsákot evett“ avagy: „liszteszsák volt az egér ebédje“), de az egér elnevezés nem tartalmaz intenciót. Az értékelésben van cselekvésintenció („káros rágszáló, tehát agyon kell ütni“), de ez lényegesen különbözik az alanyban foglalt intenciótól: az alany (általában véve) az embernek azt az óhaját tartalmazza, hogy az általa megnevezett elvnek reális egzisztenciája legyen.

Amint azonban láttuk, a mindennapi élet, illetve a cselekvés nem nyújt biztos lehetőséget az egzisztenciák realizálhatóságának eldöntéséhez: nem tudjuk, hogy van-e sellő avagy nincs, de abban biztosak lehetünk, hogy a sellő nem fűtyül, noha többnyire nem találkozunk sellővel. Ezenkívül probléma marad az anyagi és szellemi egzisztenciák realitásának meghatározása is: mert ki kételkedhetne abban, hogy az asztalhoz fogható reális léte van a béke eszméjének is, sőt a béke fogalma mozgósítóbb erejű, mint az asztalé.

Nyilván igaz az is, hogy a béke fogalmához (a békéről csak mint egy mondat alanyáról beszélünk) történelmi tapasztalatok tapadnak, s a mindennapi életben éppen ezek a tapasztalatok változtatják a „békeharcot vívni“ mondat alanyát reális, mozgósító egzisztenciává. Azonban az is világos, hogy ha harcolunk a békéért, akkor olyasmiről harcolunk, ami nincs, de szeretnénk, ha volna, mert ez nyugodtá tenné mindennapi életünket. Mondatunk alanya („a béke“) tehát olyan eszmei létezőt fejez ki, amely kívánatos, amit értéknek tekintünk, s így cselekedni kívánunk megvalósításáért. Viszont tény, hogy a békéért akkor is harcolunk, ha béke van, tehát ha nincs háború: ekkor az alany a meglévő megtartásáért folytatott tevékenység alanya, és csak ebben a viszonyban létezik.

A „béke“ kifejezésnek (alanynak) tehát csak mondatban van értelme, még akkor is, ha ezt mondjuk: „béke“; hiszen ilyenkor a „van“ állítmány segítségével adottságot fejezünk ki. Ez az adottság minden esetben kifejezi — a hangalaktól függetlenül — azt az intencionát, hogy valamihez meghatározott módon viszonyuljunk. A béke fogalma önmagában is viszonyt fejez ki: meghatározásában óhatatlanul fel kell használnunk a háború fogalmát, és a békét mint a háború hiányát kell jellemeznünk.

Ez a fogalom meghatározottsága ellenére sem alkalmas arra, hogy a mindennapi nyelv támasza legyen. A kijelentés szempontjából jobb, ha a „békét“ adottságnak fogjuk fel akkor is, ha van, de akkor is, ha nincs, ha tehát egzisztenciát tulajdonítunk neki azzal, hogy kijelentő mondatunkban alanyként van jelen, s eleve intenciót tartalmaz, értéket hordoz. A „tudományosság“ kritériumát, a meghatározhatóságot amúgy sem valósíthatjuk meg, hiszen ez a fogalmak olyan rendszerének kidolgozását követelné meg, amely már a teória körébe emelné mondatunkat (kijelentéseinket), márpedig a mindennapi cselekvésben erre nincs szükségünk.

A teórián kívül viszont nincs módunk az egzisztenciák metafizikus csoportosítására: a reális és nem reális egzisztencia csupán az állítmányban rá vonatkoztatott tulajdonságokban és viselkedési formákban különbözik egymástól. Persze korántsem abban az értelemben, mintha az állítmányban megfogalmazott intenciók alkalmasak volnának metafizikai dilemmánkat eldönteni, de az állítmányok különbözőségéből legalább kitetszik cselekvésünk célja, az, hogy mi a szándékunk az alannyal, illetve az, hogy milyen állítmányokat vonz az intencionális alany.

Jogos persze feltenni azt a kérdést, hogy mennyiben intencionális a „sellő“ típusú alany és vonzata, a „halfarkú, szép keblű“ stb. állítmány; miféle gyakorlati cselekvés céljai magyarázhatók bele a sellő fogalmába. Említettük már az alany eredendő intencionálisát, ám nem tisztáztuk az intencionális eredetét; nem elég ugyanis azt állítani, hogy az emberek a dolgok és viszonyok elnevezésébe eleve beleszövik vágyaikat, óhajaikat, szándékaikat, vannak ugyanis olyan alanyok, amelyek a mindennapi élet kijelentő mondataiban szerepet játszanak, de semmi közük

sincs az emberi cselekvéshez. A sellő pedig pontosan ilyen alanya a nemzedékek során megismételt kijelentő mondatoknak: „sellő van“, „a sellő halfarkú, ám de-réktől asszonytestű lény“.

Mit jelent hát esetünkben az intencionalitás? Itt elkerülhetetlenül a történelmi spekulációt kell segítségül hívunk, noha ellenőrizhetetlenebb, mint a metafizikai spekuláció, hiszen tényeket próbál rekonstruálni, a tény pedig eleve valami empirikust-kézzelfoghatót, érzékileg is megragadhatót jelent, ami eleve rekonstruálhatatlan, szemben a metafizikai spekulációval, amely a fogalmak-konceptusok, meghatározottságok összességével fogalmi-logikai teljességet alakít ki, és nem hagyatkozik olyasmire, ami a már múltbelinek tényként való feltüntetése volna. Ha tehát az intencionalitás értelmét keressük, s azt az alanyban eredendőnek tekintve a történelmi spekuláció ingoványos talajára lépünk, ezt csak azért kell megtennünk, mert a „sellő“ típusú alanyban az első pillantás nem fedezhet fel még tartalmas (tulajdonságra avagy magatartásra, és nem a pusztá egzisztenciára vonatkozó) állítmánnyal való mondatbeli viszonyában sem valamiféle intencionalitást.

Talán ki kellene zárni mégis az ilyen típusú mondatokat a vizsgáladásból? Vajon milyen kritérium(ok) alapján tehetnők ezt? Láttuk: a reális egzisztencia erre az aktusra alkalmatlan. A reális egzisztencia ugyanis önmagával és önmaga által feltett: minden alany az állítmányoktól függetlenül is bizonyos totalitást fejez ki, ám egzisztenciáját a mondatban csakis a létének állítására vonatkozó „van“-ban realizálhatja. A „VAN“ teljesen általános, valamiképp egyetemes, és természetesen extenzív — mindenre egyformán vonatkozó — totalitás szimbóluma. Ezek szerint esetünkben az a paradoxális nyelvi helyzet alakul ki, hogy a „sellő“, függetlenül attól, hogy realitása egzisztenciális avagy nem, részesül az egyetemes „VAN“-ból, amit az egyetemes LÉT ambivalens nyelvi kifejeződésének tartunk. Márpedig ez a részesedés eleve eldönti a dolgot: a sellőnek a nyelv létezését tulajdonít akkor is, ha tetszik ez nekünk, s akkor is, ha az empiria nevében elutasítjuk a sellő létezését.

A létezés és realitás megkülönböztetése tehát nem mehet végbe a nyelv síkján: a létező viszont megkülönböztethető a reálistól. Míg a létezés—realitás általánossága minden mondatban jelen van, hiszen az adott alany mindenképpen rejtett, a mondatból nem feltétlenül kitetsző viszonyban van az egyetemes állítmánnyal (a „VAN“-nal), a létező már konkrét, de nem empirikus, mint a reális. A létező konkrétsága nyilván egybeeshet a reális konkrétságával, de a reális mindig empirikus, a létező pedig nem „szükségképpen“ az. Ez a megállapítás csupán a kijelentő mondatokra vonatkozik, akkor is, ha a ma kijelentő mondat jelzős vagy egyéb szerkezetű, és semmiképp sem kíván a metafizika köreibé avatkozni.

Az „a sellő szép“ típusú kijelentés konkrét, mert az alanyban nincs semmi elvontság, és az alany a konkrét állítmányokkal (jelzőkkel) [telítettté] válik, nem marad benne semmi törés, semmi űr. Ez a csodálatos [telítettség] nem a sellő tulajdonsága, hiszen a sellő léte konkrétta válik akkor is, ha ez a lét nem reális. Vagyis tulajdonképpen kétféle konkrétumról beszélhetünk (ismét: itt nem a metafizikai konkrétumról van szó, sőt a „gyakorlati materializmus“ egyik központi fogalmáról, a logikai konkrétumról sem itt beszélünk): a kijelentő mondatban az empirikus konkrét és a létezésből részesülő konkrét elég jól elkülöníthető egymástól. Az empirikus konkrét ugyanis kizárja a létező konkrétségét: azt ugyan bátran mondhatjuk, hogy „a sellő létezik“, de azt már semmiképp sem, hogy „ez a sellő létezik“. Az utóbbi mondatban ugyanis a reális konkrét („lét“) összekeveredik a létezésből származó konkrétummal, amely nem követeli meg, sőt jobbra kizárja a reális [konkrét számára] alapvető és az ilyen reálisra vonatkozó mondatban szükségképpen jelentkező rámutatást.

A reális konkrétban a rámutatás az empiria formája. Persze szó sincs arról, hogy a rámutatásnak feltétlenül közvetlenül ott kell lennie a kijelentő mondatban: a reálissal való emberi viszony minden esetben tartalmaz mondatkiegészítő hangsúlyokat, és az már teljesen mindegy, hogy ezek a hangsúlyok érzelmiek-e, avagy az előző tapasztalatok megnyilvánulásai. A reális konkrétban a rámutatásban megvalósuló tapasztalati jellege a dolgoknak monolitikus jelleget kölcsönöz: az „ez a béka“ kijelentésben a béka teljes egészében jelen van, akkor is, ha ismerjük, de akkor is, ha nem ismerjük a béka tulajdonságait. Az empirikus teljesség viszont teljesen hiányossá válik, ha a béka egyik tulajdonságára vonatkozik: „ez a béka hidegvérű állat“ kijelentő mondatban egy átfogóbb tapasztalat — avagy a már összegezett régebbi tapasztalat — segítségét veszi igénybe ahhoz, hogy a béka egyik tulajdonságát leírja. A mondatnak éppen ezért nincs értelme: ez az egyetlen konkrét béka nem jellemezhető a békák általános tulajdonságával, mert akkor valamilyen preegzisztenciális létet tulajdonítunk annak, ami „hic et nunc

létező”, s legfeljebb egyéni előtörténete van; az, hogy a béka-nem tagja, mit sem változtat azon, hogy ez a béka éppen ez a béka.

Az empirikus konkrét tehát nem azonos valamely általános tulajdonságnak (előző tapasztalatok összegezésének) a konkrét alanyra való alkalmazásával: a kijelentő mondat állítmánya az empirikus konkrét esetében nem terjedhet túl a konkrét alany körén. Marad a másik lehetőség: a konkrét alanyt konkrét állítmánnyal jellemezzük: „ez a béka szemölcsös” — mondjuk, s tudjuk azt, hogy a békák általában *nem* szemölcsösek, de ennek a konkrét békának szemölcsői vannak. Az empirikus-konkrét kijelentő mondatban nincs helye semmilyen általánosításnak, ha a mondat alanya konkrét. Ha viszont az empirikus-konkrét kijelentő mondat alanya általános, akkor az a megelőző tapasztalatok összegezésének eredménye, s mint újabb általánosítások forrása szerepel, egyébként iskolás ismétlés, tapasztalatátadás csupán.

Tapasztalatok továbbítójaként az általános alannal rendelkező mondat entropikus, a szakadatlan ismétlésben csökken az energiaszintje, tehát az információ-közlés szempontjából egyre szegényesebbé, absztraktabbá válik. Ha viszont újabb általánosítások forrása, akkor az alany (az általános alany) *befejezetlenségét* sugallja, azt, hogy az általános alany olyan rejtett tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek a dolog lényegét fejeznék ki, ha ismernék őket. A rejtett lényeg kifejezése az ilyen mondat *tendenciájává* válik, vagyis az általános alany mind általánosabb állítmányokat követel, s empirikus volta ellenére egyre absztraktabbá válik.

Az absztrakttá vált kijelentés s az empirikus konkrét közötti feszültség arra készíteti a mondatot, hogy szerkezetében megőrzésének érdekében feladja az alanyt, és az alany helyett az általános állítmányok összegéből olyan alanyt alakítson ki, amely bizonyos tárgyra vonatkozó koherens kijelentésekből áll, de ez a tárgy már csupán képzelt, és semmiféle empirikus tartalma nincs, noha empiriát, csak empiriát összegez.

A mind általánosabbá váló állítmányok áradását csak akkor állíthatjuk meg, ha a képzelt alanyt hipotézissé alakítjuk át, vagyis megszüntetjük empirikus voltának még a látszatát is, és képzeletbeli tárgyként az állítmányok limeseként, határértékként kezeljük. Ezzel az állítmányok általánossága megszűnik, minden állítmány ismét „empirikus” lesz, abban az értelemben, hogy olyan tárgyra vonatkozik, amely specifikus volta következtében határt szab neki. Mert mi egyéb volna az empiria kritériuma, ha nem az a határ, ami az állítmányokra irányt kényszerít ugyan, de [specifikus] formává változtatja? Az állítmány önmagában nem létezhet, még a mondatban sem, s létrejötte nyilván azzal az emberi törekvéssel kapcsolatos, hogy megnevezzen valamit, amikor azt a valamit kényszerrel cselekvésének tárgyává teszi. Az alanyra való vonatkozás teszi empirikussá az állítmányt, de azt teszi ugyanakkor antropomorffá az empiria. Az állítmány intencionális (antropomorfi), mert a megragadás (leírás), illetve az alakítás érdeke hozza létre: az alany intencionalitását kizárólag a rá irányuló állítmányok hozzák létre, az alany, a kijelentő mondat alanya viszont éppen ezzel válik tiszta intencionalitássá, hiszen csak annyiban létezik, amennyiben a mondatban állítmány(ok) van(nak), ezenkívül az alanyt nem lehet elgondolni.

Egészen más a helyzet akkor, ha az alany azért, hogy határt szabjon az állítmányok képzeletbeli tárgyá [oldódásának], hipotetikus tárgyá változik, és ezzel — minden intencionalitást magára vállalva — az állítmányokat megszabadítja az intencionalitás terhétől. A képzeletbeli tárgyfelvétel Boltzmann-nal, Planck-kal és Einsteinnal kezdődik a tudományban, de a mindennapi élet nyelvében és [a mindennapi] elképzelésekben [már előbb]. A mindennapi élet nyelve ugyanis célszerű: mindig meghatározható céllal mondunk mondatokat, és ezek a mondatok reális tárgyat megnevező alanyt és az intenciókat hordozó állítmányokat hordoznak. Vagyis a mindennapi nyelv alanya az állítmányok révén az intenciók fókuszává változik, és ezzel minden emberi cselekvés tárgyává is.

Az empirikus-konkrét alany paradoxona éppen az, hogy nem a dolgokat, hanem a dolgok átalakítására vonatkozó intenciókat tartalmazza. Éppen azért nem tekinthetjük a „sellő” alanyt a kijelentő mondat empirikus-konkrét alanyának. „A sellő halfarkú, asszonytörzsű és asszonyfejű lény” típusú mondatban az alany nem válik [intencionálissá]. Olyan az állítás célszerűsége, hogy a limesfunkció értelmében [sem] a lehetséges állítmányok képzeletbeli tárgya, hanem szintisztán érzéki elképzelés, amelyben a konkrétság nem valódi, hanem egyszerű látszat. Az ilyen típusú mondat tehát alapvető dilemmát vet fel, amit esetlenül a kijelentő mondat egzisztenciális dilemmájának fogunk nevezni, mert felveti azt a problémát, van-e egyáltalán lehetőség arra, hogy a beszédben megkülönböztessük az empirikus konkrét és a képzelt konkrétat, ha a kijelentő mondat jelentése mindenképp összefügg

az intencionalitással — és ha a „sellő van“ típusú mondatban az intencionalitás nyoma sem mutatkozik meg, akkor az efféle mondatok jelentés nélküliek volnának? Megjegyeznénk, hogy az intencionalitást itt *nem pszichológiai és nem szubjektív, egyéni* jelenségként (kategóriaként) kezeljük, hanem egyszerűen az irányultsággal, az immanens célszerűséggel azonosítjuk.

A kijelentő mondat egzisztenciális dilemmáját még inkább megérthetjük, ha [hipotetikusan] az empirikusan-konkrét kijelentő mondatok két alaptípusát feltételezzük, s megvizsgáljuk e feltételezés következményeit. Az 1. típus a jelentéssel rendelkező, a 2. az empirikus, de jelentéssel *nem* rendelkező mondat volna. Az 1. típusal nem sok dolgunk van, mert a beszédben világossá válik az az alanyi, amely meghatározza intencionát, s közben cselekvésünk tárgyává válik. Annál problematikusabb a feltételezett 2. típusú, vagyis az empirikus, de jelentés *nélküli* mondat. Ez a típus, mint már említettük, nem értelmezhető az alany—állítmány itt tárgyalt viszonyán belül, mert ha így értelmeznénk, akkor nem volna különbség az elképzelt és a valóságos között, márpedig a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ilyen különbség van.

Az elképzelt és a valóságos közötti különbséget a reális-empirikus kijelentő mondat ösmintájában, a reális tárgyra irányuló meghatározott cselekvésben jól lehet [érzékelni], de a „reális tárgy“ kifejezés már semmiképp sem igazolható a nem empirikus tárgyak esetében, noha ezek is meghatározott tárgyak, amelyekre ugyancsak meghatározott (a célszerűség által diktált) cselekvés irányul. Ilyen nem empirikus, de reális tárgy például az állam, amely az emberek politikai cselekvésének tárgya ugyan, de [ezt az állapot] egyetlen empirikus módszerrel sem ragadhatjuk meg. A helyzet hasonló a „sellők“-re vonatkozó kijelentések esetében: a „sellő“ nem ragadható meg empirikus módszerekkel, tehát a „sellő“-re vonatkozó kijelentések nem tartalmazhatnak az átalakításra vonatkozó intenciót sem.

Kétségtelen az is, hogy az állam nem empirikus, de reális tárgy, szemben a képzelt-hipotetikus tárggyal, amely — amint láttuk — nem több és nem kevesebb, mint a rá vonatkozó kijelentések összege, avagy másképpen: az a limes, amely meghatározza bizonyos típusú és tartalmú kijelentések terjedelmét. Az is kétségtelen, hogy a reális, de nem empirikus tárgy és a „sellő“ típusú tárgy (az elképzelt tárgy) között semmiféle különbség sincs a kijelentő mondatban, ezért óhatatlanul a metafizika területére kényszerülünk, ha ezt a különbséget le akarjuk írni. Nem csupán arról van szó, hogy a „sellő van“ típusú kijelentésben intenciót kívánunk felfedezni, hiszen azt állítottuk, hogy *minden* kijelentő mondat intenciót fejez ki, hanem másról is: a reális (de *nem* empirikus) tárgy és az elképzelt tárgy közötti különbség megragadásának gyakorlati jelentősége van.

A gyakorlat számára ugyanis nem közömbös az a tárgy, amelyre a cselekvés irányul. Ez a fogalom (a gyakorlat) eleve viszonyt fejez ki az emberek, illetve az emberek és a dolgok között: a cselekvés folyamatában objektívalódó céltudat, az eszközben és a cselekvési stratégiában külsővé-tárgyivá váló céltudat kettős viszonyt hoz létre: más emberek stratégiájához — avagy egy központilag kijelölt stratégiához — kapcsolódik; továbbá ismét kettős viszonyt hoz létre a tárggyal, amely meghatározza a stratégia és az eszköz formáját, de amelyet céltudatával (stratégiájával és eszközeivel) maga is meghatároz. Gondoljunk csak egy lebontandó házra: stratégiánkat (tervünket) és eszközeinket meghatározza ugyan a cselekvés tárgya (a ház), de a házat mint *lebontandó* objektumot céltudatunk hozza létre, hiszen a ház e céltudat nélkül csupán épület, amelynek semmi köze sincs cselekvésünkhöz; a cselekvés eszköz, amelynek tárgyává akkor lesz a ház, amikor céltudatunk létrehozza a ház lebontására vonatkozó tervet, és kijelöli a cselekvés eszközeit.

És pontosan ez az utóbbi kettősség követeli meg tőlünk, hogy valamilyen biztos kritériumot keressünk a reális és a képzelt alanyú kijelentő mondatok megkülönböztetésére. A kijelentő mondat ösmintája ugyanis éppen az előbb tárgyalt kettősség: a mondatban az állítmány hozza létre az alanyt, és az alany határozza meg az állítmány formáját, s ez minden esetben így van. Akkor is, ha a sellőre, akkor is, ha az államra vonatkozik, az állítmány akkor is a sellőt, akkor is az államot hozza létre az állítmányban, úgy, ahogy az intenció diktálja. Ugyanakkor a kettősség teszi világossá azt is, hogy a „sellő“ alany milyen értelemben tartalmaz intenciót.

Előbb erről, hogy azután e kétféle alany megkülönböztetését a rejtettebb mozzanat, az intencionalitás ismeretében kíséreljük meg elvégezni.

A „sellő“ alany abban az értelemben intencionális, hogy mint az állítmány révén létrejövő tárgy, meghatározza az állítmány formáját, s ezzel a gyakorlat részévé válik. Ezzel persze megkettőzi a gyakorlatot, amely már nélküle is kettős

volt: az empirikus tárgyra irányuló tevékenység és a reális, de nem empirikus tárgyra irányuló tevékenység mellett megjelenik az a tevékenység is, amely elképzelt tárgyra irányul. Az elképzelt tárgy intencionalitása, mint láttuk, abban a nyelvi tényben fedezhető fel, hogy az állítmány („a sellő asszonytörzsi és halfarkú lény“) létrehozza az alanyt, míg a „sellő“ alany meghatározza mindazt, amit mondani lehet róla. Ez az intencionalitás magában a mondatban realizálódik, a mondatnak azonban gyakorlati jelentősége van, másképp a mondat magát a gyakorlatot fejezi ki.

A gyakorlat ugyanis csak akkor alakulhat ki, a véletlenszerű cselekvés csak akkor szerveződhet gyakorlattá a kijelentő mondatban, ha létezik egy olyan intencionalitás, amit valamilyen állítmány az alanyban létrehoz, azzal, hogy létrehozza az alanyt mint a cselekvés tárgyát; ha ilyen intencionalitás nincs, akkor nincs állítmány sem, s ha nincs állítmány, akkor a mondat sem létezhet. A reális gyakorlatban sincs ez másképp. A cselekvés vagy irányul valamire, vagy nincs cselekvés. A reális gyakorlat és a kijelentő mondat alany—állítmány viszonya között belső kapcsolat van: a cselekvést a célszerűség diktálja, a célszerűség pedig az állítmányban úgy van jelen, mint a reális cselekvések [preegzisztenciális] módja. A lehetséges emberi cselekvések a lehetséges célszerűségek objektívációi: vagyis a lehetséges emberi cselekvéseket úgy tekinthetjük, mint a lehetséges állítmányoknak az alanyban megfogalmazott summáját. Az állítmány a célszerűség materiális formája, mielőtt a célszerűség a cselekvésben objektíválna: a célszerűség mint intenció csakis az állítmányokban létezik, mint megvalósulás pedig csakis az alanyban.

A kijelentő mondatban tehát a következő mozzanatok vannak jelen:

- a) az állítmány mint intenció,
- b) az állítmány mint az alanyt létrehozó nyelvi elem,
- c) az alany mint az állítmányok intencióinak összessége,
- d) az alany mint az állítmányt meghatározó nyelvi elem.

A „sellő van“ típusú kijelentő mondatban az állítmányban lévő intenció egyszerűen nem „megy át“ az alanyra, vagyis az alany nem konstituálódik, s mint nem-konstituálódott nyelvi elem határozza meg az állítmányt. Ennek viszont az a következménye, hogy az alany nem zár ki egyetlen állítmányt sem, vagyis gyakorlatilag a lehetséges állítmányok összessége elmondható a „sellő“ alanyról, s pusztán konvenció kérdése, hogy milyen állítmányokat mondunk a sellőről. Ez a konvenció a „sellő“ alany első kimondásától kezdve meghatározza ugyan a rá vonatkozó lehetséges állítmányok körét, azonban ez mit sem változtat azon a tényen, hogy itt nem reális tárgyról, hanem elképzeltől van szó.

Mindaz, amit itt a „sellő“ típusú alanyról mondtunk, mit sem változtat azon a furcsaságon, hogy a nyelv eszközzével — úgy tűnik — nem lehet különbséget tenni a reális, de nem empirikus és az elképzelt tárgyú kijelentő mondatok között. Az „a sellő lény“ típusú mondatban a „lény“ állítmány eleve intencionális, s noha tudjuk, hogy a kijelentés nem elége a sellő életre keltéséhez, mégsem tudunk különbséget tenni az „az állam intézmény“ és az „a sellő lény“ típusú mondatok között, mert az intencionalitás — a cselekvés mondatbeli ekvivalense — benne van mindkét mondatban, s az alany—állítmány viszony mondatbeli szerepe [a két esetben] mit sem különbözik egymástól.

Ez a viszony a mondatok struktúrájában mégis ellenőrizhetővé válik, ha az alanyt a legáltalánosabb állítmánya mellé rendeljük; ilyen ellenőrzési lehetőség egyik példáját már fentebb megadtuk, amikor az „a sellőnek halfarka és asszonytörzse van“ kijelentő mondatot az „a sellő lény“ kijelentéssel helyettesítettük, tehát az alanyra a legáltalánosabb állítmány intencionalitását kényszerítettük. Most kellene az alanynak mint tárgynak konstituálnia, a konstituálás viszont elmarad: sellő semmiképp sem tud cselekvésünk tárgyává avagy cselekvésünk orientálójává lenni. (A „VAN“ állítmány, amint erről már volt is meg lesz is szó, az egyetemes alany kifejeződése, a „részeseülés“ formája a kijelentő mondatban.)

Az adott alanyhoz rendelhető legáltalánosabb állítmány az alanyt az állítmány általánosságának irányába orientálja. Az adott alanyhoz rendelhető legáltalánosabb állítmány ugyanis több, azonos halmazhoz tartozó alanyra mondható, s az alany, amely ezzel az állítmányok körébe kerül, csak akkor őrizheti meg önazonosságát, ha felveszi ennek az általánosságának az irányát, s ezzel megszűnteti az állítmányban jelen lévő intencionalitást is. Nem átveszi, hanem megszünteti. Nyelviileg ez abban jut kifejezésre, hogy az „a sellő lény“ kijelentésben a „lény“ állítmány értelmezésévé válik saját alárendelt állítmányaihoz képest. Így az „a sellő nem halfarkú [...] lény“ kifejezésben a „lény“-nek nincs értelme, csak a „halfarkú“ állítmánynak, amely független attól, hogy a sellő lény-e avagy sem. A helyzetet a halmazelmélet kifejezésével leírva: a „halfarkú“ állítmány a „lény“-halmaz rész-

halmaza ugyan, de mégsem az. A „lény“-halmaz része, mert formájában a sellőre vonatkoztatott „halfarkú“ állítmány része csupán az általánosabb „lény“-nek, de mivel a „lény“ kifejezés nem vonatkozatható — éppen az orientáló jelenség hiánya miatt — a sellőre, így a „halfarkú“ állítmány a „lény“-halmazon kívülre kerül.

Az orientálás, noha a kijelentő mondaton belül zajlik le, jobbra csak akkor érzékelhető, ha az állítmányt helyettesítjük az adott alanyra vonatkozatható legáltalánosabb állítmánnyal. Persze ez a behelyettesítés spontán módon is végbe megy, hiszen a kijelentő mondatnak mint nyelvi egységnek saját jelentése is van. Ha most utalunk arra, hogy az alany és az állítmány viszonyában a cselekvés két alapvető mozzanata jelentkezik, akkor kiderül a kijelentő mondat egészének jelentése: lévén a cselekvés mindig a lehetséges cselekvések egyike, a cselekvés tárgya (az állítmány) intencionalitásával előállított alany csak a rá vonatkozó cselekvések összegeként válik teljes értelművé (az alany a rá vonatkozó állítmányok összegeként konstituálódik), vagy ami ugyanezt jelenti: *csak az egészben megragadott tárgy totalizálja a lehetséges cselekvéseket, és csak az egészben megragadott tárgy válik „értünk valóvá“ (csakis a lehetséges állítmányok összessége biztosítja az alany intencionalitását).*

Az alany intencionalitása — metafizikai nyelvre lefordítva — nem egyéb, mint az alany állítmányokkal való telítettsége, az a helyzet, amelyben az alany mint tárgy konstituálódott. A legáltalánosabb állítmány (amely az alanyról egyáltalán mondható) viszont fellazítja ezt a telítettséget, és az alanyt tágabb körű alanyrendszer részeként a többi (lehetséges) alany irányába perdíti. A „lény“ állítmány a sellőt az összes többi lény (alanyok rendszere) irányába állítaná be, ha egyáltalán lénynek nevezhetnénk a sellőt. A sellőről azonban bízva állíthatjuk, hogy halfarka és női keblei vannak, de a sellőről senki sem mondja, hogy lény: a sellő egyszerűen sellő. Vagyis meghatározása tautologikus. A sellő sellő, önmaga által is telített, mert a rá mondható állítmányok összege konstituálta ugyan, de mozdulatlan összeggé vált, mert a rá vonatkozó lehetséges állítmányok terjedelme kisebb, mint ő, a sellő.

A sellő így nem válik tárggyá, mert nem közvetít sem a többi alanyok felé, sem az állítmányok felé: az állítmány elveszti intencionalitását az alanyban, amely így maga is tömör, tehát halott. Persze megkísérelhető az alany „feltámasztása“, s ez a mindennapi nyelvben gyakran meg is történik: kijelenthető ugyanis, hogy a „sellő van“; vagyis a lehető legáltalánosabb állítmány körébe utalhatjuk, s ebben a körben már teljesen közzömbös, van-e jelentése a mondatnak, vagy nincs. A „VAN“, amint láttuk, minden kijelentést eltűr, mert a lét legáltalánosabb határozmányaként viselkedve a létet egyetemes alanyává változtatja. A lét paradoxona az, hogy nincs benne mozgás, de minden mozgás belőle származik: az egyetemes alanyként viselkedő, csak önmagára vonatkozó legáltalánosabb állítmány teljesen telített. Ezt igen jól érzékelté Parmenidész, amikor a létet összefüggésbe hozta a telítettséggel, az embert pedig a mozdulatlansággal. [Vö. Parmenidész 8. 1—4., 37—38.\*]

A „VAN“-nal való kapcsolatában a „sellő“ alany a „VAN“ állítmánya. Amikor tehát azt állítjuk, hogy „sellő van“, akkor nem azt mondjuk, hogy a sellőnek valamilyen léte van, hanem azt, hogy a létnek sellője van, hogy a lét mint sellő nyilvánul meg. A „sellő van“ kijelentő mondat jelentése tehát nem az alanyok rendszerében való viszony kifejeződése, hanem a „VAN“ létének megnyilvánulása, vagyis az egyetemes „VAN“ alanyra mondható állítmányok egyike.

Hasonló helyzet tapasztalható az „állam“ alany vonatkozásában is.

A „VAN“ mint egyetemes alany nyilván sohasem konstituálódhat teljesen, sohasem válhat áthatolhatatlanná, mert minden alany az ő állítmánya (megnyilvánulása) ugyan, de a lehetséges alanyok száma mindig nagyobb a kimondható alanyokénál, ami űrt okoz, és ezzel a „VAN“ telítettségét kvázi-telítettségévé változtatja. A kvázi-telítettség következtében az egyetemes alany tartalmazza az egyetemes állítmányt mint önmaga totalitásának feltételét. Másképp: az egyetemes alany nem konstituálódhat, mert ebben át kellene vennie az összes lehetséges alanyok intencionalitását, ami képtelenség. Ezért az egyetemes alany mindig az egyetemes állítmánnyal való viszonyban létezik. De az egyetemes állítmány intencionalitása szintén csak kvázi-konstituálódott intencionalitás: teljessé csak akkor válhatna, ha az egyetemes alanyban megnyilvánulva az egyetemes alanyt a cselekvés tárgyává változathatná. De egyetemes alany nincs: a „VAN“ csupán helyettesíti, csupán alapozza a szerepet, de ezzel még nem hozza létre az alany intencionalitását.

\* „Egyetlen út-szó marad, hogy: van. Ezen igen sok a jegy, mivel nem-született, romolhatatlan, egész, egyetlen, nem-rendül és teljes.“ Illetve: „... A létező[t] ... a Moira megkötözte, hogy egész és mozdulatlan legyen.“ (Steiger Kornél fordítása)

Igy jön létre az egyetemesrel kapcsolatos kétely nyelvi formája, a „nem van”. Ez nem azonos a konkrét alanyra vonatkozó tagadással, a „nincs”-cel, hiszen a „nincs” nem vonja kétségbe — mert nem vonhatja kétségbe — az alany létezését, hanem csupán bizonyos tulajdonságok jelentését tagadja, avagy az alanyak az alanyok rendszerében való helyét vonja kétségbe, míg a „nem van” a „VAN”-ban lévő űrt jelzi, azt az egyetemes semmit, ami a „VAN” tehetetlensége révén, mint a tehetetlenség kifejeződése konstituálódik. A „nem van” a „VAN”-ban mint ilyenben van jelen: abban a nyelvi tényben, hogy a „VAN”-t ki tudjuk mondani. Tehát nincs önálló nyelvi formája, formája a tiszta pozitívitás, a „VAN”-ban mint létező jelentkezik, funkciója éppen a „VAN” kiegészítése, teljessé tétele; az űr, a hiány a „nem van”-nal konstituálja a létezőt. Általános formában azt mondhatnánk, hogy a lét a „VAN”, amely a „nem van” révén konstituálódik, de ez a konstituálódás csupán kvázi, mert az alany szerepét is ez a „VAN” kénytelen eljátszani.

A „nem van” bizonyossága a „VAN”-nal kapcsolatos nyelvi kétely, a „nincs” viszont mindig csupa bizonyosság. Amikor azt állítjuk, hogy a „sellő van”, akkor ebben a „van”-ban benne van a „nem van” bizonyossága is, a „sellő nincs” állításnak viszont bizonyossága van, [noha] ez az állítás nem dönti el, hogy a sellő valóban nemlétező, avagy csupán a létezőknek egy számunkra ismeretlen osztályához tartozik-e. A sellőre vonatkozó kijelentések közül a „nemlétező” („a sellő nem létezik”) a létnek a „VAN”-hoz kapcsolódó általános problémáját veti fel: a nemlétező a létezőben [és] a „VAN” metafizikai problémájában meglévő űrök önálló megfogalmazása, amely nyelviileg a „nem van”-nal írható le, azzal tehát, ami önmagában kifejezhetetlen, mert a „VAN” negativitását pozitívitássá változtatja, és ezért nincs önállósága.

A metafizikát pontosan az hozza létre, hogy a kijelentő mondat legáltalánosabb formáját (*a van van*), ezt a szintizta nyelvi negatívumot mint pozitívitást kell közvetíteni a cselekvés felé, vagyis a „VAN”-t nem nyelvi formává kell általánosítani nyelvi eszközökkel, hogy a cselekvésnek, a Cselekvésnek jelentést lehessen tulajdonítani. Ez szükséglet, tehát a metafizika a Cselekvés felé (a cselekvés lehetőségébe és jelentésébe vetett hit segítségével) történő közvetítés szükségletét fejezi ki. Persze ezzel az állítással még semmit sem mondunk e szükséglet értelméről, sőt, nem is igazoltuk azt, hogy a Cselekvés lehetőségébe és jelentésébe vetett hitre szükségük van azoknak, akik amúgy is cselekszenek, hiszen mást nem tehetnek, ha fenn akarnak maradni, márpedig az emberek élni akarnak, mert életük jobbára adottság ugyan, de ennek fenntartását éppen az életet diktáló ösztönök kényszerítik rájuk.

A következőkben megkíséreljük igazolni a fentebb leírt állítást, azt, hogy a cselekvés lehetőségébe és jelentésébe vetett hit nélkülözhetetlen, mert a mindennapi élet csak e hit birtokában konstituálódhat civilizációalkotó egészé. Tudjuk azt is, hogy ez az állítás (a mindennapi élet civilizációalakító egészé való konstituálódására vonatkozó kijelentés) ismét igazolásra szorul, vagy legalábbis a civilizációt értéknek kell elfogadnunk — és a létnek, amely minden bizonyítás nélkül tapasztalatilag igazolja [e kijelentés] fontosságát az emberek számára. Egyelőre ezt a megoldást választjuk, hiszen most másról van szó: a Cselekvés lehetőségébe vetett hitről, illetve a Cselekvés jelentésébe vetett hitről mint szükségletéről.

A Cselekvés a reális cselekvések összességének látszik, de nem az. A Cselekvés ugyanis a nem-cselekvések összességét is tartalmazza. A Cselekvés fogalmába tartozik összes, minden lehetséges tárgyra irányuló, vagyis minden lehetséges tárgyat konstituáló lehetséges cselekvés. [...] A cselekvés irányának, eldöntésének, a cselekvési stratégiának a kidolgozásából a cselekvés két típusa jön létre: a reális és a meg nem valósult cselekvés típusa. Ez utóbbira szót sem kellene vesztegetnünk, ha a meg nem valósult is lehetséges volt, csak éppen a célok és körülmények avagy egyszerűen a helyzetértékelések miatt a reális cselekvések és a meg nem valósultak közül az előbbieket részesítették előnyben az emberek.

Persze ez még mindig nem indokolná, hogy a meg nem valósultat a cselekvés egyik típusának tekintsük, ha nem volna maga is jelen a cselekvések között. A meg nem valósult jelenlétét viszont felfedezhetjük a megvalósult cselekvés mikéntjében, abban tehát, *ahogyan* a cselekvés a tárgyat pontosan olyanná teszi, amilyen. Ha a tárgy új formáját pusztán a reális cselekvés stratégiájából vezetnénk le, akkor a tisztán szubjektív szándékhoz, óhajhoz kapcsolnánk a megvalósult dolgok (a konstituált tárgyak) létezésének sajátosságait, a dolgok mikéntjét vagy hogyanját. A *tiszta* célszerűség képzetét a mesterséges termékek előállításának módjából általánosítjuk — indokolatlanul! A mesterséges termékek készítésekor ugyanis a *már* emberi célszerűségeket hordozó, vagyis bizonyos irányban már kialakult tárgyakat használunk fel újabb célszerűség megvalósítására. A célszerű ilyen fel-



halmozása azt az illúziót kelti, hogy csak a megvalósultnak van realitása, és ez a realitás a célszerűség — az emberi tevékenység objektívalódása révén. A kép azonban rögtön megváltozik, ha nem a szükségszerűségtől diktált célszerűségből indulunk ki, vagyis elkerülhetjük azt az antropológiai dualizmust, amely az Emberi Szükségletekből és az Emberi Célszerűségből magyarázza a dolgokat, amelyek a tevékenység eredményeként jönnek létre.

A dolgok (a viszonyok is dolgok, ha a cselekvés tárgyai) mint adottságok minden lehetséges alakulás tárgyai, s a dolgok átalakítása, vagyis a célszerűség megvalósulása a dolgok minden más — lehetséges — mozgását megszünteti, ugyanakkor a másfajta célszerűségek megvalósulását is megakadályozza. Vagyis minden konkrét dologra irányuló cselekvés meg-nem-valósultságokat [...] hoz létre; a dolgok sajátos alakulásának megszüntetésével a cselekvés tárgyát abszolút módon azonossá teszi önmagával, mint egy hozzá képest külső mozzanat (célutdat) megvalósulásával. A dologból úgy lesz tárgy, hogy objektívalódik benne az emberi „lényeg” [...]. A dolog többé nem lehet MAG, és ezért a meg-nem-valósultságból származik. Ha triviális módon akarnánk érzékeltetni a helyzetet, akkor azt mondhatnánk, hogy a sellőről semmiképp sem állíthatjuk, hogy növekszik, de azt sem mondhatjuk, hogy kicsi vagy nagy sellő, hogy okos, buta, szép, csúnya stb., mert a sellő egyszerűen sellő, s meglévő tulajdonságain kívül egyéb tulajdonságai nincsenek. A meg-nem-valósultságnak ez a típusa tehát a természetes dolgok sajátja, ha a természetes dolgok az emberi cselekvés tárgyaként az objektum és az objektíváció szigorú, tehát abszolút azonosságába mennek át. A célszerűség az állítmányokkal megszervező „sellő” alany, illetve az „erdő” (az erdő számunkra az erdő erdőségét meghatározó lehetséges cselekvések összessége), a „hagyma” (a hagyma hagymasága a számunkra nyújtott cselekvési-fogyasztási lehetőségek összességéből származik) alany között semmiféle nyelvi különbség sincs. Az alany intencionalitása, eleve-adottsága és meg-nem-valósultsága a természetes mozgás lezárásából, az emberivé levésből származik. A sellőről beszélünk, az erdőt erdőként örizzük, a hagymát elfogyasztjuk, ám ezek a cselekvési lehetőségek eleve benne vannak abban az alanyban, amely csakis lehetséges állítmányok összességével konstituálódik. A lehetséges állítmányok száma azonban szintén adva van, mert az alany mint célszerűséget megvalósító tárgy eleve meghatározza a rá mondható állítmányokat. Az alany nem lehet MÁS, változása csak a célszerűségen belül gondolható el, tehát az alany konstituálódása a rá vonatkozó állítmányok körét lezárja, s ezzel az alany abszolút azonossá válik önmagával.

A tapasztalat nyilván lehetővé teszi, hogy különbséget tegyünk a sellő és a hagyma között, és ez a különbség abszolút: a hagymát ugyan nem mindenki ismeri, ám a sellőt senki sem; a különbség nyilván nem csupán fokozati; de nyelvi szempontból, pontosabban egy meghatározott kijelentő mondat szempontjából elhanyagolható. A kijelentő mondat állítmánya (vagy állítmányai) mindig csak bizonyos mértékben, az intencionalitás biztosításáig dúsíja fel az alanyt: az alanya mondható állítmányok körét meghatározza a célszerűség adott szempontja. A „sellő” alanya mondható célszerű állítmányok körét viszont a sellő képzele predeterminálja; az alanyt nem az állítmány konstituálja, hanem önmagában és önmagáért létező entitásként meghatározza azokat az állítmányokat, amelyek rá mondhatók. A predeterminált állítmányszerkezet és az állítmányok által konstituálódott alany között nincs semmiféle különbség sem: csak az alanyok a tapasztalattal való egybevetése döntheti el a kérdést, hogy az alanyok van-e reális léte, vagy csupán reális megfelelések nélküli képzet. Mivel a tapasztalat nem mindig áll rendelkezésre, az alany logikai úton is elemezhető; persze az ilyen elemzés mit sem változtat azon, hogy a kijelentő mondatban semmilyen különbség nincs a „sellő” és a „hagyma” alany között.

A meg nem valósult ebben az esetben nem egyéb, mint az alany teljessége, telítettsége, a [MÁS-sá] levés lehetőségének megszüntetése. A természet tárgyainak objektívítása az intencionalitásban emberivé válik, de az emberivé vált nyelvi kifejezésben már nincs különbség a reális és az elképzelt között. Ez a különbség mégis érzékelhetővé válik [...] a tapasztalat és az elképzelt között, [...] ha a tapasztalatot bevonjuk a kijelentő mondatba — természetesen nyelvi módszerekkel. Az univerzális állítmánnyal viszonyba hozott alany („sellő van”), mint láttuk, állítmányként viselkedik, az univerzális állítmány ugyanis minden lehetséges dedukció forrásaként a kevésbé általános alanyokat mint saját állítmányait értelmezi. Ha mármost az univerzális alanyt a konkrét létezés jeleként kezelve lefordítjuk a kijelentő mondat nyelvére, ismét visszakapjuk a „VAN” konkrét, vagyis tisztán állítmányi jelentését, viszont fel kell áldoznunk a lehetséges kijelentő mondatok rendszerét, amelybe csak az egyetemes alanyként viselkedő állítmány révén kapcsolódhat be

az alany. Az említett lefordítás eredménye pedig nem lehet kijelentő mondat, sőt, mivel a tapasztalatot mégiscsak pozitív formában kívánjuk bevinni kijelentéseink struktúrájába, még csak tagadó mondat sem lehet. Nyilván egyetlen megoldás kínálkozik: kérdő mondatként megfogalmazva („sellő van?”) a kijelentő mondatot olyan szerkezetű alakíthatjuk át, amely már a tapasztalattal van közvetett viszonyban.

Ez a viszony közvetett, mert a „VAN” elvesztette általánosságát, vagyis a hangsúly az állítmányról az alanyra tevődött át, illetve az állítmánynak közvetlenül az alany-létére-vonatkozása nem kényszeríti rá magát az alanyra. Az is igaz, hogy az alany most is általános, és ezt az általánosságot csak akkor szüntethetnénk meg, ha a konkrét tapasztalattal kapcsolatban fogalmazhatnánk meg mondatunkat, vagyis így mondhatnánk: „ez a sellő.” Erre viszont nincs mód; vagyis a kérdő formában, a tapasztalathoz közvetve kapcsolódó, vagyis az általánosság köréből kiszakított állítmány sem teszi lehetővé annak eldöntését, hogy milyen viszony van a kijelentő mondat és a valóság között.

S ha ezt nem tudjuk eldönteni, ha a kijelentő mondat szerkezetében van [...] olyan tulajdonság, amely elvileg lehetetlenné teszi a mondat és a valóság viszonyának meghatározását, akkor elvileg nem áll az sem, hogy a kijelentő mondat és a reális lét között semmiféle kapcsolat sincs. Ezt ugyanis szintén nem tudjuk eldönteni. Egyébként is: akkor a döntéskényszer is értelmezni kell, hogy megtudjuk, van-e egyáltalán értelme annak a kérdésnek, amit felvetettünk.

A döntés alternatívák [jelenlétét] feltételezi. Az alternatívákról elmondottuk már, hogy ezek vagy a rendszer egészére, vagy a rendszer egy részére vonatkoznak. Tétélezzük fel, hogy a reális lét rendszer, a kijelentő mondat pedig a rendszer léte.

A kijelentő mondatban intézményesült alanyra vonatkozik az intézményesült állítmány. Az alanyt a társadalmi élet intézményesítette, a szokások, a történelmi tapasztalatok általában, az állítmányt a társadalmi csoport értékrendszere. Az alanyról [mint] szociológiai tényről, konvencióról szokás beszélni, az alany, az elnevezés jórészt elődeinek ismeretét, genetikai lehetőségeit rögzíti rang-formában: az alany szerepe a mondatban ezért passzív az aktív állítmánnyal szemben, elviseli, hogy állítsanak vagy tagadjanak valamit vele kapcsolatban. Az alany tehát egyoldalú viszonyban van az állítmánnyal, determinálja ugyan az igaz állítások körét, hiszen ezek csak az ő tulajdonságaira, szerkezetére, funkcióira, külső és belső viszonyaira vonatkozhatnak, de pontosan így determinálja a hamis állítások körét is, hiszen ezek szintén rá vonatkoznak. Egy adott házról lehet állítani, hogy jó, azt is, hogy rossz, de mindkét állítás, az igaz is, a hamis is egy adott házra vonatkozik, míg az az állítás, hogy a ház úszkálni szokott, nem hamis, hanem buta állítás. De az alany elviseli a kor kulturális szintjéből adódó tévedéseket is, sőt a hamis állítások így az igaz állítások ellenőrizhető formájában jelentkeznek. A hajdan korszerű putri avagy a korszerű szálloda jó voltára vonatkozó állítások — a két esetben közös alany legyen, mondjuk, a „szálláshely” — egyaránt igaznak tűnnek, ha történelmileg a „szálláshely” alany ugyan megváltozott is jelentésében, de a rá vonatkozó állítás stabilitása erről mit sem árul el.

Az állítmánynak stabilizáló szerepe van a tartalmilag változó alany vonatkozásában; az állítmány ugyanis nem vesz tudomást az alany változásáról. A keresztény vallások Krisztusa mindenképpen Isten fia, függetlenül attól, hogy elvont vagy konkrét formában képzeljük el, hogy áldozás formájában magunkhoz vehetőnek tudjuk-e, avagy sem. Az állítmány történelmi stabilitása — éppen az alany és az állítmány egysíkú viszonya miatt — „igaz” jelleget kölcsönöz az alanynak. De lehet-e igaz az alany?

A kérdés nyilván abszurdnak tűnik: az alanyt általában nem vizsgálják logikai szempontból, mert konvencionálisan [...] ugyan, de *adottságnak* tekintik, amellyel kapcsolatban lehet igazat vagy hamisat (esetleg ezek átmeneti formáit) állítani, de ő maga ezeken az állításokon kívül áll. Az állítmány azonban mindig tartalmazza a „VAN” kapcsolatát, vagyis egy önmagára vonatkozó állítást. És ez a „VAN” az alany legfontosabb tartalma, létének bizonyítéka, minden egyéb rá vonatkozó állítás talaja, illetve a lehetséges igaz állítások ösmintája, maga az igazság mint egzisztencia. Hogy jó vagy rossz a ház, az eltörlül a ház létezéséhez viszonyítva.

Az alanynak egzisztenciát tulajdonítanak, és a mindennapi beszédben nincs mód a reális és a nem-reális egzisztencia elkülönítésére. A sellő egzisztenciája és az adott ház egzisztenciája között a beszélt nyelvben semmilyen különbség nincs. Sokkal abszurdabb azt állítani, hogy a sellő fűtőrézsett, mintsem azt, hogy a sellő létezik, van. A „sellő” alany pontosan olyan alanyként viselkedik egyébként, mint

a „ház“ alany: a rá vonatkozó állítások lehetnek igazak vagy hamisak, és a namisakat az igazaktól a sellő-egzisztencia „természete“ [választja] el, és nem annak állítása. Am a „realitást“ magát eldönteni nem tudjuk a dolgokra, adottságokra vonatkozó kijelentő mondatokon kívül.

Azt mondhatnánk, hogy a mondatokon kívül ott van a cselekvés területe, a cselekvésben eldől a dolgok realitásának, általában egzisztenciájának kérdése. A cselekvésben azonban csak bizonyos dolgok egzisztenciájára kapunk választ, azokra, amelyekkel valamilyen viszonyunk van, más dolgok egzisztenciájának realitása vagy annak hiánya csupán valószínűsíthető. Nincs olyan cselekvés, amely eldönthetné a sellő-egzisztencia realitását, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a sellő valószínűleg nem létezik. Mondhatjuk, noha a „sellő“ alany — mint említettük — eleve tartalmazza a „VAN“-t, vagyis az egzisztenciára vonatkozó állítást. Ezek szerint a cselekvés nem ad egyértelmű választ a létezés mikéntjére, s ez a cselekvésben többé-kevésbé rejtélyes marad...

Hátrahagyott esszé. Keletkezésének időpontja és körülményei egyelőre tisztázatlanok. A stílári javításokat valamint a gépelésből eredő hibákat nem jelöljük. A bizonytalanabb, ám valószínűsíthető olvasatokat és a már megfejthetetlen értelmű szövegrészek kihagyását szögletes zárójel jelzi.



Fülöp Antal Andor:  
Irène mandolinnal (1936)

## Nyelv és hátrányos helyzet

„Munkásokhoz és parasztokhoz [...] csak szónoki emelvényekről tudtam beszélni. A velük való közvetlen beszélgetés módját soha nem voltam képes meg tanulni, s ez a korlátozottság mindig nagyon bántott.“ A Károlyi Mihálytól vett idézetből (*Hít, illúziók nélkül*. Bp., 1977. 31.) két tanulságot vonhatunk le: egyrészt azt, hogy a kontextus és a szituáció milyen nagy mértékben meghatározza azt a módot, ahogyan a beszélők nyelvi formákat alkalmaznak és megértenek, másrészt azt, hogy a különböző kontextusokban és szituációkban evidens módon érvényesül a beszélők társadalmilag-kulturálisan különbözőképpen rétegzett volta. Ha a nyelvet egy nyelvközösségen belül folyamatként fogjuk fel, el kell jutnunk ahhoz az észrevételhez, amely szerint a nyelvközösség igen sokféleképpen reprezentálódik. Ez esetben már nem kielégítő a saussure-i disztinkciók (pl. nyelvi potencialitások és aktualitások, a tényyszerűvé vált nyelvi jelentések kettőssége). A nyelvészetben egyre intenzívebb érdeklődés figyelhető meg a legkülönbözőbb társadalmi dimenziókban folyó beszéd, beszédaktusok iránt, de ez már nem a hagyományos „parole“-felfogáson, hanem a társadalmilag „mintázott“ beszédre alapul.

Napjainkban már nem vita tárgya, hogy a nyelv, a rassz és a kultúra nem állnak szükségszerű összefüggésben; a nyelv s a társadalmi környezet kapcsolata a fontos, vizsgálendő viszony. Mivel egy adott kollektíva a beszédformát tekintve rétegzett lehet, a vizsgálat a szocializációra is kiterjedhet.

A leíró nyelvészet vizsgálódásai során abból az alaptételtől indul ki, hogy a nyelv nem más, mint társadalmi normák strukturált halmaza. A szociolingvisztikai\* kutatások, amelyek a nyelv társadalmi, tehát nem pusztán egyedi változatainak leírására és magyarázására irányulnak, bebizonyították, hogy egy adott társadalmi kontextusban a nyelvi szerkezet igen sok eleme olyan rendszerszerű váltakozás része, amely mind az időbeli változást, mind a nyelven kívüli társadalmi folyamatokat tükrözi (vö. William Labov: *A társadalmi folyamatok tükrözése nyelvi szerkezetekben*).

A szociológiai összefüggések leírása elsősorban nyelvi kifejezések alkalmazási módjainak megragadását jelenti. A kommunikáció társadalmi jelenség, amelyben emberi, társadalmi viszonyok jutnak kifejezésre. Így rendszerét jelentős mértékben meghatározza a beszélők társadalmi helyzete. Tehát a beszélés rendszere és funkciói (amint Dell Hymes leszögezi) nagyon eltérőek lehetnek a különböző társadalmi csoportokban. Következésképpen „a szociálintropológia alapkérdése az kellene hogy legyen, miként függ össze a nyelv annak a közösségnek a társadalmi felépítésével, amely beszéli.“ (*Language in Culture and Society*. Idézi Lawton.)

Hymes szerint a beszéddel kapcsolatos legkülönbözőbb területeken jelentős szerepet játszik a néprajzi aspektus, „a beszélés néprajza“, amely az önálló tevékenységként felfogott beszéd használatával, rendszerével, szerepével és a beszédhelyzetekkel foglalkozik. A nyelvhasználat adott helyzetét, létfeltételeit és inhereus funkcióit célozza. Hymes kutatásai a leíró szociolingvisztika tárgykörébe kapcsolódnak, amely a beszédközösségek általános nyelvi mintáinak használatát vizsgálja. A leíró szociolingvisztikán kívül Fishman a szociolingvisztikának két másik területét is megjelöli: a dinamikus szociolingvisztika kutatási tárgya a különböző változások okai, mintái, a nyelvhasználat szerveződése, az alkalmazott szociolingvisztika pedig széles körben irányulhat a legkülönbözőbb gyakorlati kérdésekre. Ez utóbbi vonatkozásban Bernstein munkássága rendkívül figyelemreméltó. Az egyén és a társadalom közötti kapcsolat szempontjából Bernstein a szocializáció problematikája iránt tanúsít érdeklődést, vagyis az iránt a folyamat iránt, amelyben a családtól és a társas környezettől a gyermek megtanulja az együttélés szabályait és a társadalom megkövetelte viselkedés formáit. A személyiségfejlődés társadalmi vetületén belül Bernstein az anyanyelv elsajátításának módjával, az anya, a család, a

\* Fel kell hívni a figyelmet: a nyelvészociológia és a szociolingvisztika nem szinonim fogalmak. A nyelvészociológiai vizsgálat a társadalom rendszeréből indul ki, és szociológiai módszerek játszanak benne meghatározó szerepet. A szociolingvisztika pedig nyelvészeti módszerre alapoz. A szociolingvisztikai összefüggések leírása elsősorban nyelvi kifejezések alkalmazási módjainak, tehát a performance körébe tartozó jelenségek megragadását jelenti. A szociolingvisztika a nyelv társadalmi, tehát nem pusztán egyedi változatainak leírásával és magyarázatával foglalkozik, hanem megadja egyrészt a variánsok közötti választás szabályait, másrészt azt a nyelvi tartálokat, amelyből a beszélő alkalomadtán meríthet.

falusi vagy városi környezet, a társadalmi osztályhoz tartozás stb. kérdéskörével foglalkozik, és elemzi e folyamatok következményeit. Következtetése az, hogy az előbbi következmények a munkás- és a parasztkörnyezetből származó gyermekek hátrányos helyzetében tükröződnek, nevezetesen abban, hogy ezeknek a gyermekeknek sokkal kisebb az esélyük az iskolai tevékenységbe való zökkenőmentes beilleszkedésre, a helyes pályaválasztásra. Bernstein szerint a hátrányos helyzet alapja, oka nagymértékben a „korlátozott” nyelvi kód, amelyet a szóban forgó gyermekek szüleiktől és környezetüktől átvesznek. A szerző szociológiai, lélektani és nyelvészeti tényezők felhasználásával meggyőzően világít rá azokra a kulturális-nyelvi okokra, amelyek a munkástanulók gyenge iskolai teljesítményét közvetlenül előidézik: „Az elmélet jelentősége abban áll — Lawton idézve —, hogy a társadalmi struktúra, a beszédtervezés, a nyelv és a nevelhetőség fogalmait összekapcsolja.” (I. m. 102.)

Bernstein kétféle nyelvi kódot tételez fel: publikus (később korlátozott) és formális (később kidolgozott) kódot. Az előbbi nyelvi formát a munkásosztály és a középosztály, utóbbit azonban inkább a középosztály használja.

Még mielőtt rátérnénk az említett kódok jellemzőinek felsorolására, meg kell jegyeznünk, hogy a szociolingvisztika a leíró nyelvészettel szemben nem egyetlen egységes és homogén kódot (nyelvet vagy nyelvjárást) állít a kutatás középpontjába, hanem egy szociológiailag meghatározott csoport (népesség) kódjának (kódjainak) és szubkódjainak összességét, s a vizsgálat célja, hogy ezek nyelvhasználati szabályait a többi beszédtevénytől és a beszédfunkciók függvényeként állapítsa meg.

A bernsteini kódok lényegét Pap Mária—Pléh Csaba közleménye (*A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén*. Valóság, 1972. 2:52—58.) és Denis Lawton munkája (*Társadalmi osztály, nyelv és oktatás*. Bp., 1974.) nyomán foglaljuk össze.

A nyelvi interakció szempontjából tehát Bernstein két szélsőséges esetet különít el.

A) A szerepviszony az interakcióban álló személyek közös ismeretein alapul, a kommunikáció pedig nem individualizált, hanem a közösséget hivatott kifejezni. Az interakció folyamán a jelentések csak részben verbalizálódnak. A beszéd inkább implicit, megértéséhez a beszédhelyzet és bizonyos előfeltételek ismerete szükséges. Az ilyen típusú közlésben a jelentések Bernstein szerint „partikulárisak”. A nyelvhasználat szintjén ennek az orientációnak a „korlátozott kód” felel meg. A korlátozott kódra elsődlegesen a beszéd általánosan gyengébb színvonala és a beszédhelyzettől való nagyobb fokú függés jellemző. Ezt a magatartásvizonyt mindenki elsajátítja.

B) Az univerzális jelentés (a beszédhelyzettől függetlenített, explicit módon verbalizált jelentés) az előbbitől merőben eltérő szerepviszonyt feltételez. Ebben az esetben a kommunikáció szerkezetében a verbális közlés csatornája dominál. A nyelvhasználat szintjén a „kidolgozott kód” felel meg ennek az orientációnak, és Bernstein szerint ennek a szerepviszonynak az elsajátítása nagymértékben függ a társadalmi helyzettől.

A mai iskola az egyetemességre, az explicitiségre, a nyelvnek a beszédhelyzettől független, önálló tevékenységként való használatára épít. Ugyanakkor a mai iskola által nyújtott és megkívánt kultúra alapvetően verbális jellegű. A korlátozott kódot használók hátrányos helyzete — a fentiek ismeretében — nyilvánvalóan tűnik.

Bernstein elméletét ma már nem lehet megkerülni, de elfogadása egyben kritikai hozzáállást is igényel. Többek között Lawton, a bernsteini elméletet is elemző, már idézett munkájában utal az elmélet egyes „neurálgikus” pontjaira: felrója egyes kulcsfogalmak tisztázatlanságát, vitába száll a nyelvi kódok túlságosan merev értelmezésével. Munkája — szempontjainak gazdagsága, a határtudományok területén való imponáló tájékozottsága révén — hasznos ismeretekkel szolgálhat a szakember és a laikus számára egyaránt.

E rövid áttekintés csupán utal a szociolingvisztikai kutatások főbb súlypontjaira. Befejezésként szükségesnek érezzük utalni a szóban forgó tudományág területén folyó munka kettősségére, nevezetesen a szintézisigény és az empirikus kutatás egymásmellettségére. Ma kétségkívül az elemző munkák iránti igény nagyobb, de nem kevésbé jelentősek az elméleti munkák sem, különösen az elméletalkotás lehetőségeinek tisztázásával kapcsolatos módszertani kísérletek.

Annak ellenére, hogy a szocialista országokban a nyelv és a társadalmi helyzet összefüggéseinek kutatása, elemzése még a kezdet kezdeténél tart, már most leszögezhetünk egy nyilvánvaló tény: nem célravezető a mai polgári szakirodalomban kidolgozott elvek és minták gépies átvétele. Az immár szinte klasszikussá vált,

a durkheimi mechanikus szolidaritás—organikus szolidaritás disztinkcióra alapozó Bernstein-féle munkásosztály—középosztály szembeállítás a szociolingvisztikai kutatások szemszögéből nézve a szocialista társadalom struktúrájában nem következetesen releváns. Pap Mária és Pléh Csaba idézett munkáját elemezve Szabolcsi Anna (*Nyelvszociológiai Konferencia Nyíregyházán*. Magyar Nyelvőr, 1973. 381—384.) így összegezi: „...a munkásgyermeknél a nyelvi fejlődés egyes fázisai megnyúlnak, bár az eredeti fejlődési sorrend változatlan marad. Ez az iskolába lépéskor jelentős különbségeket okoz. Ezek a különbségek később csökkennek, de feltévéseik [Pap—Pléh] szerint nem annyira magának az iskolának a kiegyenlítő hatása, mint az életkori érés következtében.“ Ugyanakkor ez a munka empirikus adatokkal mutatott rá arra is, hogy a család tényezőjénél még fontosabb domináns a nyelvi fejlődés szempontjából a lakhely. Ez a felismerés már explicite utal a szocialista országokban folyó kutatások stratégiájára: az iskolai hátrányok (tanulmányi és nyelvi hátrányok) gazdasági jellegükből fokozatosan művelődési jellegűekké minősülnek, tehát a tanulmányi eredmény és ezzel párhuzamosan a kognitív, nyelvi folyamatok fejlettségi szintjét meghatározó földrajzi-gazdasági-kulturális tényezők közül az elsőknek és az utolsónak nagyobb jelentőségük van, mint amilyet Bernstein, illetve Lawton tulajdonított nekik, és ugyanakkor kevésbé függenek a gazdasági tényezőktől. A nyelvi hátrány elemzését tehát csak komplex, az iskola és az iskolakörzet egész struktúráját feltáró oktatásszociológiai vizsgálatok révén látjuk megvalósíthatónak.

A releváns kutatási területek (módozatok) közül a falu—város viszony elemzését tartjuk a legfontosabbnak. Kelemen János tömör, lényegre törő megfogalmazását (*Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért*. Bp., 1976. Szerk. Szépe György) mindenképpen helytállóan tartjuk: „A kommunikáció torzulásai, a nyelvi kód elszegényedése, a szocialista társadalomban is megfigyelhető. Ennek oka a társadalmi réteghelyzet különbségében, a város és falu kulturális színvonalában mutatkozó eltérésekben keresendő.“

Kozma Tamás idevonatkozó megállapítása a jelenség ok—okozati folyamatára is utal: „A társadalom szerkezetében elfoglalt hely, betöltött szerep objektíve megváltozott; a társadalmi csoportok-rétegek tudatában azonban ez csupán megkévsé és sok esetben torzított formában tükröződött.“ (*Hátrányos helyzet*. Bp., 1975. 23.) Ennek a szükségyszerű történelmi folyamatként értelmezendő jelenségnek számos komponense ma is tettenérhető, többek között az értékorientáció, a szocializációs folyamat, az iskolával szemben tanúsított magatartás stb. síkján. Nem áll módunkban itt részletesen elemezni a falu és a város között fennálló szociális, kulturális és a családstruktúrából adódó különbségek összetevőit (pl. a munka szerepe, a hagyomány kérdése, a kultúrát jellemző magatartásminták, az iskolával szemben tanúsított állásfoglalás stb.), pusztán annyit kívánunk hangsúlyozni, hogy ha nem is áll rendelkezésünkre hazai felmérési anyag, a külföldi szakirodalom és saját megfigyeléseink alapján a falu és a város nyelvhasználatának összevetését különösen az iskola keretén belül halaszthatatlanul fontosnak tekintjük.

A bernsteini elmélet kissé merev kategorizálásától eltekintve kutatási hipotéziseiket a földrajzi (az urbanizáltság foka) és a kulturális (kulturalközvetítés; etnográfiai tények) aspektus fokozottabb figyelembevételével kell megalkotnunk. A konkrét vizsgálatok (szociolingvisztikai elemzés) síkján azonban Bernstein alapelvei számunkra is relevánsak: „A nyelvhasználat alapvető dimenzióit a különböző társadalmi osztályok-rétegek számára adott szerepviszonyok és lehetőségek határozzák meg a kommunikáció struktúrájának közvetítésével.“ (Idézi Pap—Pléh i.m.) A különbség csak az (és ez az adaptációnk lényege), hogy a mi esetünkben a „szerepviszonyok“ és a „lehetőségek“ nem fedik a bernsteini értelmezést, egyébként a fogalmak közti viszony ugyanaz. Hipotézisünk alaptétele tehát az, hogy földrajzi-gazdasági-kulturális tényezők (itt nem hangsúlyoztuk az összetevőket) falun és városban eltérő kognitív stratégiákat vagy értékorientációkat teremtettek, teremtettek, és e különbségek szimptomái a nyelvhasználat síkján empirikusan kimutathatók.

A vizsgálatok elvi alapjainak rövid áttekintését néhány mérésmetódikai probléma előtérbe állításával egészítjük ki: 1. a nyelvi hátrány tényeit kereső, rögzítő felmérésekhez szükségszerűen kell kapcsolódnia az okok vizsgálatának is, legalább a hipotetikus visszakövetkeztetés erejéig. Egyrészt azért, mert ez az eljárás a vizsgált tények, jelenségek adekvátabb elemzését segíti elő, másrészt pedig a javítás lehetőségének kereséséhez már az első lépéstől kezdve ragaszkodnunk kell. 2. A bernsteini, lawtoni felmérési módszerek (fogalmazásiratás, csoportos beszélgetés, interjú stb.), valamint a magyar nyelvre adaptált elemzési módszerek (Pap—Pléh nyomán i.m.) alkalmazhatók, de ki kell egészíteni sajátos, a szocialista iskolarendszer

sajátosságaihoz mért új módszerekkel is. Pl. az egységes tanterv létezése is új megközelítési lehetőségeket kínál.

Felmérésünk Korondon és Székelyudvarhelyen készült. A felmérés adatai röviden:

1. A vizsgálat célja: a nyelvi hátrány empirikus adatokkal való rögzítése és elemzése falu—város bontásban.
2. A minta alanyai: 13-14 éves gyermekek.
3. A minta differenciálása: a) falu—város  
b) fiúk—lányok
4. A minta nagysága még nincs rögzítve pontosan (kb. 20—20).
5. Felmérési módszerek, eljárások:
  - a) független változók:
    - a1. intelligenciateszt (Raven)
    - a2. földrajzi-gazdasági-kulturális helyzet
  - b) függő változók: nyelvi próbák — fogalmazás, beszélgetés, mondatkiegészítés stb.

A hely-, időpont-, módszer- stb. választás kritériumainak ismertetésétől és az operacionális fogalmak megadásától itt eltekintünk.

Az összegyűjtött anyag feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe, ezért egyelőre nem vállalkozhatunk adatokkal alátámasztott, végleges következtetések megfogalmazására. A megvizsgált jelenségek azonban hipotézisünket támasztják alá. Vizsgálatunkat néhány, az írásbeli fogalmazványok vizsgálata során tett megfigyeléssel illusztráljuk.

#### A) Az otthon

Az otthon az én számomra az a hol születtem és élek. Most az én otthonom a szülői ház, ahol a szüleim nevelnek és oktatnak.

A világ minden népének van egy otthona. Ha valahova idegenbe elmegyünk, nem érezzük olyan jól magunkat, mint otthon. Vágyunk vissza az Otthonba, ahol sok barát és barátnő van, akikkel a napokat együtt töltjük el. Az Otthonban vígan és frissen érezzük magunkat, az idegenbe pedig félelmeink és tájékozatlanságunk. Az otthon, ahol már kicsi korunktól kezdve a barátokkal nőtünk fel és mindig együtt jól érezzük magunkat.

Ha felsőbb iskolába kerülünk és elmegyünk az otthonból, akkor mindörökké vágyunk vissza. Amikor az iskolából hazamegyünk, akkor friss és meleg étellel várnak otthon a szüleink. Az én számomra az otthon egy megszkott vidék, ahol élek és élni fogok.

(14 éves tanuló fogalmazása, városban lakik, szülei munkások.)

#### B) Az otthon

Az otthon: amikor hazamegyek az iskolából én segíték szüleimnek és megkérdelem hogy annyi a munka tessék megmondani mit segítsek és azt mondta, hogy vágjak fát közbe mert a tűz nem ég hozak vizet a vederben ezeket mind megcsináltam és aztán azt mondta hogy segítsek egy kicsit a formából kiszedni és azt mondtam hogy jó és ki is szedtük és be is töltöttük.

Édes anyám azt mondta, hogy szedjem elé a tankönyveket ésé és mentem is és tanultam.

(14 éves tanuló fogalmazása, falun lakik, kisiparos gyermeke.)

A különbség a laikus számára is szembeötlő. Hangsúlyozzuk, hogy nem szélsőséges példákrol van szó. A részletes elemzés — a kiválasztás önkényessége miatt — egy kiragadott esetben nem mondhat sokat. Éppen ezért csak utalunk az elemzés főbb szempontjaira. Az elemzéstípusok értelmezését és a szakirodalmi vonatkozásokot mellőzzük.

1. Jelentős különbséget rögzíthetünk a két fogalmazvány terjedelmére vonatkozóan:  $\frac{A}{B} = \frac{3}{2}$  (a szavak száma szerint).

2. Az A fogalmazvány kísérlet a teljesen absztrakt fogalmazásra, a B esetben a konkrét leírás dominál. A szövegek egészéhez viszonyítva ez a különbség adatszerűen rögzíthető.

3. A szöveg implicit-explicit voltának mérése fontos. A B szöveg szituációhoz kötöttebb, egyes részei magából a szövegből nem is érthetőek meg, a jelentés pontos rögzítéséhez szövegen kívüli események, fogalmak ismerete szükséges.

4. Mérhető a szókincsbeli eltérés is a szöveg terjedelméhez vagy pedig egy általános érvényű szógyakorlási skálához viszonyítva.

5. Nem egyezik a két szövegben a mondatok hossza.

A: 5,2 szó → 1 mondat; B: 3,4 szó → 1 mondat.

6. Az eddigi felmérések szerint a szövegbeni alárendelési—mellérendelési arány nagyon fontos mutató lehet.

7. A 6-os mutató azonban nem mindig vezet eredményre, ezért finomítanunk kell: az alárendelő mondatokat típusok szerint is elkülönítjük. Ugyancsak finomítási eljárás az összetett mondatok összetettségi fokának megállapítása.

Jelen példánkban a B esetben csak a tárgyi és időhatározói mellékmondat fordult elő, a szerkezeti bonyolultság foka a lehető legkisebb.



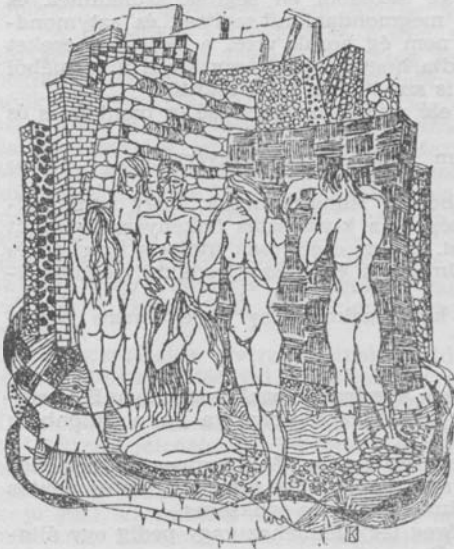
Az A szöveg esetében a mondat szerkezet bonyolultabb, az alárendelések száma nagyobb.

8. Nagyon fontos mutató lehet az ismétlések különböző típusok szerinti rögzítése. Ezt a mutatót azonban még kevésbé értelmezték.

Az itt jelzett szempontok további részelemekre bonthatók, számuk pedig korántsem teljes.

A szocializáció és perszonalizáció, ezen belül pedig különösen az iskolai tevékenység (megismerés és tanulás) folyamatában az anyanyelv birtoklásának és felhasználási képességének a foka döntő fontosságú. Ezt a tényt ma már nem lehet elvitatni (lásd Piaget, Vigotszkij, Lurija és mások munkáit).

Az iskolának mint a társadalmi mobilitás fő csatornájának fontos szerepe van az anyanyelvi nevelés teljesebbé tételében. Azonban a ma még eltérő kulturális színvonalú rétegek nivellálódását (nyelvi síkon is!) az iskola nem tudja kellőképpen segíteni pusztán azáltal, hogy homogén művelődési anyagot közvetít. Az eltérő földrajzi, kulturális és gazdasági viszonyokból adódó tanulmányi és nyelvi hátrány létezik. Megszüntetéséhez az iskolai tevékenység sajátos differenciálódására van szükség, és ehhez első lépés a tények oktatásszociológiai, szociolingvisztikai rögzítése.



Karancsi Sándor grafikája



## Weszprémi István

A török hódoltság megszűnésekor a számbelileg nagyon megcsökkent magyarság figyelhette a százötven éves éjszaka hanyatló félholdját, hidegen halványuló csillagait. A lelkek dermedtek, az ország pusztaság, s a nemzeti öntudat széttöredezett cserepein látszólag alig van testvéri vonás. A „felszabadító“-nak nevezett háborúból a magyar népnek szenvedés, könny és anyagi áldozat jut csupán. A dicsőség a császáré, akinek katonái „bello iure“ meghódított földként tekintik hazáját.

A háború az Alföld népét pusztítja legkegyetlenebbül. Az elárult és elfoglalt ország testéből hatalmas latifundiumokat hasít ki hívei számára a bécsi udvar. Az idegen világ új földesurainak legtöbbje nem is tudja, merre terül el sok ezer holdat számláló birtoka, amelyre nemsokára özönével érkezik a betelepített idegen. A magyarság hazájában százalékos arányszám szerint is Európa összlakosságának egy százalékát sem jelenti már.

A meghódított föld új életének, szellemi berendezkedésének irányelveit a Habsburg-ház érdekei határozzák meg. A soknépű és sokréttű Osztrák Birodalom barokk szelleme a legreakciósabb. Világnézetében mélyen elfogultan, türelmetlenül katolikus, állameszméjében abszolutista, társadalomfelfogásában hierarchikus-arisztokratikus. Mindent, ami nem ez — s ilyen az új országgrészben bőven van —, a rebellió forrásának tekinti, és kegyetlenül üldözi.

A történelmet azonban a névtelen milliók írják. E reménytelennek látszó helyzetből indul el a számában megfogyatkozott, sokat hibázott, még többet szenvedett nemzet életének egyik legnehezebb szakaszát jelentő évszázada felé. A tiszaháti jobbágymozgolóadás szikrája országos lánggá lobbantja ugyan az elégedetlenség máglyáját, de a beregszászi vásáron a magyar, román, kárpátukrán és szlovák jobbágykezek magasra emelt „Pro Patria et Libertate“ feliratú zászlai a megfáradt kezekből a majtényi mező porába hullanak.

Majtény után mély csend, egészségtelen álom üli meg az országot. E sokat vitatott kor nemzetietlen, veszélyt hordozó voltát csak az értheti meg igazán, aki szellemi arcát műveltségének írott emlékei alapján próbálja megszerkeszteni. A szatmári békét követő ötven év szegényes természetben alig talál eredetit és magyar nyelvűt a kutató. A számra kevés, szellemében idegen mű nem alakíthatta, nem termékenyíthette s nem gazdagíthatta a magyar kultúrát. Mikes Kelemen levelei Rodostóban hányódnak. II. Rákóczi Ferenc francia nyelvű emlékiratait egy kolostor könyvtárának hűvös csendje fogadja magába. Árva Bethlen Kata önéletrésztével Faludi Ferenc *Nemes Embere* és *Udvari embere* áll szemben. A dédelgett veszprémi püspök Padányi Bíró Márton könyvét, az 1750-ben megjelent *Enchiridion*t vagy Damiani váci főesperes művét, a *Justa religionis coactat* az állam elko-bozza. Ez utóbbiak azt fejtegették, hogy a királyok, fejedelmek, hatóságok és nagyurak a birtokaikon tartózkodó „eretnekeket“ a legszélsőségesebb eszközökkel, ha kell halálbüntetéssel is, kényszeríthetik a katolikus vallás felvételére.

E kor legnagyobb jelentőségű, legmaradandóbbat alkotó orvosa és orvosírója Tsanády Weszprémi István. Életműve jellemzi leghívebben a külső háborúktól mentes, látszólag nyugodt, alapjában mozgalmassal, ellentmondásokkal teljes, szellemi és művelődéstörténetünk szempontjából fontos, forradalmi kort.

Születésének évében (1723) iktatja törvénybe a pozsonyi rendi országgyűlés a *Pragmatica Sancti*ót. A jobbágy földhözköltöttsége már odáig súlyosodik, hogy a földesurak saját jobbágyaikat sem költöztethetik más megyebeli birtokaikra, s mivel a rendi országgyűlés saját érdekei védelmét látja benne, az idegen, állandó katonaság betelepítését is megszavazza.

Ebben az évben látja meg a napvilágot Weszprémben, vad felekezeti villongások idején a gyermek. A szülők, a „civis egregius“, a „peres dolgaiban igen elfoglalt“ Nemes Tsanády István és az édesanya, „Nemes Bíró Susanna Asszony“, hogy a református hit szerint kereszteltesse meg, a gyermeket szülővárosából elvinni kényszerülnek. Életének rövid, de hű leírását főművének első kötetéből, az ötvenes években Angliában előkerült kéziratos naplójából, valamint az utolsó, 1799-ben megjelent munkája, a *Pannoniae Luctus* második kiadásából ismerjük. Az utóbbinak szerzőjéről, a kor levegőjét árasztó, magával ragadó szövegében — jogosan — Weszprémi vejét, az orvosíró Földy Jánost gyanítjuk.

A XVIII. század e nagy tudósának keresztelőlévelét nem találjuk. Arcmása ismeretlen. Sírját a halála óta eltelt közel két évszázad mindennapi gondja, poros közönye a sivár parlaggal tette egyenlővé.

Weszprémit már származása elkötelezi. a XVIII. század magyar értelmisége az a szűk réteg, amelyhez majd jó négy évtizedes debreceni tartózkodása alatt maga is tartozni fog — a felvilágosodás, a Nyugaton hódítóútjára induló új világ- nézet képviselője egy megmerevedett országban.

1732-ben Pápan, 1739-ben Sopronban tanulja „szorgalmatosan a Deák és Görög nyelveket“. 1743-ban már debreceni diák, amikor rövid ideig Besztercebányán a „Hippocrates Hungaricus“, Moller Károly Ottó, II. Rákóczi Ferenc egykori tábori főorvosa magánorvosi iskolájában az első természettudományos ösztöndíjat kapja. 1741. július másodikán jellegzetes betűivel a Kollégium anyakönyvébe már beírta: „Ego, Stephanus Weszprémi subscribo legibus Coll. Debrecziniensis...“

Az ősi iskola — mint a korabeli protestantizmus — a fénynek és árnyak szö- vvénye. Szellemi életének lehangolón színtelen, egyhangúan komor otthona a kollégium, de a falak közé állandóan be-besüt a nap sugar. Világot járt, széles látó- körű, haladó szellemű tudós tanárai a reménytelennek látszó éjszakán is ébren tartják, sőt tovább fejlesztik a haladás tüzeit. Weszprémi tanárai közt olyan kiváló- ságok találunk, mint Maróthy György, aki Szilágyi Sámuellel együtt rövid mű- ködése alatt szellemileg teljesen átalakítja a főiskolát. A descartes-i örökséget dú- san kamatoztató elme az eddig háttérbe szorított reál tárgyaknak sokkal nagyobb teret enged, s a klasszikus irodalom tanítását is rendszeresebbé teszi. „Meg kellene minden könyvet égetni — írja —, ha azok után a tanuló ember nemcsak tudós, hanem jó és béketűrő is lenni nem akarna.“ Legjobban szeretett tanára Hatvani István, aki Erasmus. Paracelsus és Vesalius városából, Bázélból hozza magával az orvostudomány tanait.

Az ellentmondásaiban is nagyszerű szellemi közösség hamar felismeri az ifjú rendkívüli képességeit. Adottságai, szorgalma és rendkívül megnyerő modora miatt 1751-ben — az öreg fóliások szerint — „azon Nemes Collegiumban Sériorságot ért“, jöllehet az iskola rideg szabályaival elég gyakran összeütközik. „Weszprémi, a diák gyakran hiányzott az estvéli könyörgésekről, kibújt a kötelező főveg viselése alól, s szívesen hordott illetlen színű cizmát, rövid tunikát. Ezért gyakran kapott intést“ — olvashatjuk a sárgult lapokon.

Egyéniségének fejlődése, egész életműve bizonyítja, hogy tanárai között Hat- vani hatott rá leginkább. Ő a kollégiumi könyvtár felügyelője, így Weszprémi köz- vetlen felettese. Mindennap találkoznak az iskola betegszobáiban is, mert a szenior igen fontos kötelessége a beteg diákok gondozása.

1752. március 18-án a kollégium kiváló fiának hatvan forint ösztöndíjat ad, amelyet három nap múlva a szeniori pénztárból hetvenkét magyar forintra egészí- tenek ki „in subsidium itineris academici“. Ez év májusában Weszprémi „a szerzett tudományainak nagyobb öregbítésére külső országok felső iskoláiba indul“. Útja Pozsonyban át Bécsbe vezet. A császárvárosban három hónapot időzik. Hatvani tu- dományának tekintélye előtt a Burg kapui is megnyílnak. Tanítványa az udvari könyvtár csendes dolgozószobájában a Hollandiából Bécsbe került orvostanárt, van Swieten Gellértet keresi fel. Boerhaave legkedvesebb tanítványa már megvalósította az oktatás reformját, s a bécsi iskolát Európa egyik első orvosi központjává emelte. A nyugodt, tapasztalt, világot járt tudós alapos körültekintéssel és megértő türelem- mel oltja át a nagyszerű fiatal alanyba a születendő és kibontakozásában csodálatos távlatokat sejtető modern orvostudomány csiráit. Síríg tartó szövetség, rendíthet- len testvéri közös sorsvállalás közöttük a felvilágosodás orvosi feladatainak hősi megvalósítására.

Bécs orvosi egyetemén még a XVIII. század második felében sem avatnak protestánsokat orvosdoktorrá, ezért Weszprémi Bajorországon át Helvéciába, Zü- richbe megy. Itt másfél éven át orvosi tanulmányokat folytat. Elsősorban a nagy Haller barátját, az Alpok kutatóját, a sokoldalú Johann Gesnert hallgatja.

Felejthetetlen a kép, amit első anatómiai leckéjéről olvasunk. A helvéciai ősz búcsúzó, bágyadt fényei szűrődnek be a boncterem gótikus ablakán, amikor először áll a felbontott holttest mellett. Eddig soha nem tapasztalt élmények, ismeretlen benyomások hatása alatt. Így ír: „Húst és csontot tartottam kezemben, testet láttam közvetlen közelről, amelyből már elszállt a lélek. De vajon mikor, és hová?“ — kérdezi, s egyelőre felelet nélkül marad érdeklődése. Később kórházban dolgozik. Boncolásainak, valamint a zürichi kórház beteganyagán végzett megfigyeléseinek eredményeit majd orvosdoktori értekezésében összegezi.

A gazdag, gondtalan, de idegen világ hideg ege alatt hirtelen magára marad. Fázósan didereg, elvágynak Helvéciából. A nagy előd, Apáczai Csere János képe merül fel, s leküzdhetetlen vágyat szül benne a holland rend és tisztaság, a liliom-

mezők, a rembrandti színek, a biztató, nyugodt, termékeny és felemelő emberi élet után. „Bataviába kívánék menni” — írja naplójában. A nagy tanító szellemi hagyatékaéhoz híven elmaradt hazája, elárvult népe kínzó gondjai közt a hosszú harchoz fegyverért tovább vándorol. 1753-ban a „szövetséges Belgák Akadémiáját” látogatja meg. „Hartje van Holland — Hollandia szíve” — Utrecht egyetemére iratkozik.

Itt nem ritka s nem is idegen a magyar diák. „A XVII. század kapitalista mintáállamában”, Hollandiában a haladó polgárság az anyagi jólét mellé a hatalmat is megszerezte. Egyetemeit — elsősorban Utrechtet — két évszázadon át olyan sűrűn látogatják a magyar hallgatók, hogy itt számuk a többi hallgatóét jóval meghaladja. Nem csupán a jótékony szívek anyagi segítsége, nem a már modern értelemben vett városi élet számtalan előnye csábítja őket, hanem elsősorban Descartes immár évszázados megállapításának töretlen igazsága: „Olyan ország ez, ahol alig ismerik a méreg, az árulás, a rágalmozás fegyvereit, s ahol nagyatyáink lelki tisztasága még aránylag leginkább megmaradt.” Itt élet van, nyugalom, gazdagság és alkotás. Minden bölcső körül bizakodás, a beteljesülés hitében fogant ígért és reménykedés. Otthon szegénység és sötétség, s az élet erőteljes színeit is fakóvá áztatja szürke, egyhangú óceánjában az idő.

Amíg odahaza csak Maróthy, Hatvani és a hozzá hasonló kevesek nyújt-hatták feléje a kartezianizmus üdítő italának kelyhét, itt kedvére ihat az éltető forrás dús vizéből.

Hollandia orvostudományában ebben az időben már Boerhaave szelleme diadalmaskodik. A „*Communis Europae sub initio huius seculi magister*” alakja példa nélküli vonzóerőt gyakorol minden orvosnak készülő ifjúra. Boerhaave az orvostudomány történetében az egyik legnagyobb tanító. Sikerének titka nem tudományos munkásságában, nem elméleti tanításának gazdagságában, hanem páratlanul vonzó egyéniségében, a gyakorlati életet szolgáló, a mai értelemben vett klinikai gondolkodásában keresendő. Tizenkét klinikai ágyon tanította meg fél Európát az orvosi tudomány fenséges művészetére.

Weszprémi a gazdag és boldog Hollandiában is elmaradott népének, leigázott hazájának hű fia marad. Már a doktori cím várományosa, lelkiismerete mégis az otthonról jövő sikoltást hallja meg. 1755-ben Mária Terézia megtiltja, hogy Debrecen városa ősi iskoláját segílje. A veszélybe került Alma Mater a protestáns Hollandiához, Svájcához és Angliához fordul segítségért. A könyörgő levelek egyikét Weszprémi kapja meg, s emlékezve Pápai Páriz Ferencnek a nagyenyedi kollégium érdekében végzett angliai gyűjtésére, ő is nagyobb szigetországi gyűjtőkörutat tervez.

Nemcsak ezért megy Angliába. London ebben az időben a gyakorlati orvostudomány élén jár, és Weszprémi már szilárd elhatározással készül élethivatására. A két angol forradalom nemcsak a királyság korlátlan hatalmát semmisítette meg, a rendiséget sem hagyta meg kizárólagos jogain belül. Weszprémi másfél éves angliai tartózkodása a felvilágosodás orvostudományának különlegesen érdekes idejére esik. A debreceni kollégium öregdiákja szinte lélegzetviesszafojtva hallgatja a számára különös, új világ szívverését. Nemsokára nyelvüket is jól ismeri. Füle meghallja a pásztor és a kórörvos, a plébános és a bölcsész ajkán testet öltött pompás kifejezéseket s a megtestesült alliterációs rímeket. Eddig latin nyelven írott naplóját nemsokára kifogástalan angol nyelven folytatja. Harvey már egy évszázada halott, de a St. Bartholomew's Hospitalban a lába nyomát őrzi a föld. Weszprémi csodálkozó tisztelettel bámulja Harvey egyik, 1616-ból származó, a College of Physiciansban tartott előadásának elsőrgült kéziratát, amelynek szövege szerint a nagy titkot, a „*circulatio sanguinis*”-t megoldotta. Ugyanilyen csendes nyári délután volt négy évvel ezelőtt, amikor életének első orvosi könyvét, az *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* című munkáját a kollégium nagykönyvtárában kezében tartotta.

Első angliai feljegyzései 1757-ből valók. London ekkor már a „socialhigiéné” előbétjét éli, az angol „egyse” rendszer felszámolása, iparegészségügy, munkásvédelem, pestis- és himlőoltás, egyházi, társadalmi, tudományos és gazdasági harcainak küszöbén. Weszprémi az orvostudomány minden ágában fölkéletesíteni óhajtja magát. Itteni mesterei elsősorban William Smellie, John és William Hunter. Smellie-nek, kora egyik legkiválóbb szülésmesterének előadásait két fél éven át hallgatja. A szakmát mind elméletileg, mind gyakorlatilag kitűnően elsajátítja, erről mestere hivatalos diplomát ad. „Itt tanulta többek között a bábáskodás tudományát, dicséretes bizonyosságlevelet is nyert Anglus nyelven.”

Mit adhatott a messi, idegen, kicsiny ország fáradhatatlan vándora a nagy Angliának? 1755-ben jelenik meg Londonban *Tentamen de Inoculanda peste* című munkája. Weszprémi ebben az antitoxikus terápia magyar előharcosának mutatkozik. Neuburger szerint is „Es war zuerst der ungarische St. Weszprémi, der in

seiner Tentamen den Vorschlag machte in Pestzeiten das Pestgift künstlich einzupumpfen“. A világviszonylatban is úttörő mű lapjain is a magyar tudós szólal meg a messze idegenben. „Ha van ország — olvashatjuk —, úgy elsősorban hazám az, amely inoculatióra szorul. Németországból és Ausztriából úgy özőnlenek évente sok ezrelék a betelepülők Magyarországra, mint terhes trójai falóból. S hogy ezek a ragályt mennyire terjesztik az országban, azt a lakosságuktól megfosztott, elnéptelenedett, pusztá helyek bizonyítják.“

Angliai tartózkodása alatt Oxfordban, Cambridge-ben előadásokat hallgat. Egyik, hazájában járt angol utazó szerint Edinburghben is.

Négy éve tartó külföldi útja benyomásaiból, olvasmányélményeiből és vívódásaiból önálló filozófiai mű születik: *The Grand Question debated, or an Essay to prove that the Soul of Man is not neither can it be immortal*, azaz *A megvitatott nagy kérdés: kísérlet annak bebizonyítására, hogy az ember lelke nem halhatatlan, s nem is lehet az*. Majd az egyházatyákkal szemben így ír: „a különvált lélek létmódja elképzelhetetlen.“

A *Grand Question* Weszprémi életének nagy pillanata. Itt zárkózik fel — bizonytalankodás ellenére — a korabeli szellemiség legmesszebbre merészkedő ágához.

Utrechti visszatérése előtt huszonhat könyvét, egyetemi jegyzeteit is az oxfordi könyvtárnak ajánlja fel. Naplója itt szakad meg; bizonyos, hogy az ajándékozott könyvek közé keveredett. A napló utolsó sorai visszaindulásának tervéről és a doktori szigorlatra készülődéséről beszélnek.

Meghatódottan tartom kezemben a Teleki Téka csöndjében a gyűjtemény egyik ódon kötetét. Doktori értekezések, valamennyit 1756-ban Utrechtben védtek meg. Az első Mátyus Istváné a melankóliáról. Sorrendben a tizenegyedik *Disputatio inauguralis. Medica sistens Observationes medicas* szerzője Stephanus Weszprémi Pannonius. Az értekezés a zürichi és angliai tartózkodása alatt észlelt vagy boncolt eseteket tárgyalja 16 oldalon. Eletrajzában olvashatjuk: „a doktori címet a szokott kemény vizsgáztatás, Mustra, vagy Remekírás után nyerte el.“ „Remekírás“ — az elfelejtett szó milyen nagyszerű kifejezése a doktori értekezésnek.

Szive és kötelességérzete, mint anyni más társát, őt is hazahozza. Mária Terézia tanügyi reformjának rendelkezése értelmében a helytartótanács előtt 1757-ben újból vizsgázik — kitűnő eredménnyel. A sikeres vizsga után Debrecen városa kedvező véleményezése alapján letelepedését a császárnő engedélyezi ugyan, de a felvilágosult és materialista Weszprémi „cselekedetei és viselt dolgai titokban megfigyelendők, az orvosi gyakorlatban pedig a szigorú rend betartására utasították“.

Weszprémi habozás nélkül vállalja az akkori történelmi helyzetben ráháruló szerepet: a művelt és polgárosuló Európa s az önállóságától megfosztott feudális, elmaradt hazája közti közvetítést.

Weszprémi vérbéli orvos, de ez életművének csak egyik része. Közvetlen közeletről látta és tapasztalta, hogy a megszerzett ismeretek nyugaton nem maradnak a kiválasztottak szűk körén belül, s a harmadik rend a tudományok segítségével vívta és vívja harcát az egyenjogúsáért. Látja, hogy hazájában a tudatlan, ismeretektől megfosztott nép széles tömegeinek alapvető felvilágosítását kell neki is szolgálnia.

Vizsgáznioi kell a borbély-sebész céh tagjainak? Megírja magyarul a vizgádkérdéseket és a kívánt ismeretek szövegét. 1760-ban megjelenik a *Kisdéd gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás*. Az 1760-ban Kolozsvárott Páldi István által nyomtatott művet Szalontai Tholdi Ádám grófnak, „Nemes Erdély Ország Tabulæ Assesorának“ ajánlja, de a népnek szánja. Bevezető ajánlását van Swieten írja — magyarul.

Gyermekhalandóság, betegségmegelőzés, antitoxikus terápia, modern, életerős, követelő eszméi törik meg Mária Terézia korának látszólagos nyugalalmában az álmos Nagytemplom környezetének ásitó csöndjét. A himlőoltás egyik legkorábbi előharcosának kell őt tekintenünk, s joggal írhatja későbben: „Hiú a brittek dicsekedése, kik kérkednek, hogy ők tanították Európa többi népeit a himlőoltásra.“ Legtalálhatóbban felvilágosító röpiratnak nevezhető. Két évvel az *Émile* megjelenése előtt, *a természetre* — mint csalhatalan nevelőre — hivatkozva szinte rousseau-i elveket hirdet. Művét „az emberi nemzet javának előmozdítására“ szánja: „En ezen elmékedésem rendiben minden iskolai ígéket és tekervényes okoskodásokat félretettem, világosan kívántam szólni, azért, hogy innét mindenek épületet vegyenek.“

Van Swieten és Weszprémi a legmélyebb barátságban élnek. Az udvari könyvtár praefectusi szobájában kötött barátság, testvéri szövetség egy életre szól. Az azonos lelkület, gondolkodás és érzések közössége érthetően a felvilágosodás nagy egészségügyi programjának közös munkavállalásában is megmutatkozik. Van Swieten, a mozgalom vezéralakja ismerteti meg vele a természettudományos színezetű

bécsi szabadkőművesség eszméit. 1760-tól mint „testvérét“ kíséri figyelemmel. „Vale et res tuas feliciter age et ego te semper amabo“ — végződnek az egymáshoz gyakran írt levelek.

1761-ben az orvostudományban új hang jelentkezik. Ekkor jelenik meg Páduában Giovanni Battista Morgagni *De sedibus et causis morborum per anatomem indagatis libri V* című munkája. A mű a medicinának új ágát, a kórbonctant teremti meg. Az orvostudomány e korszakalkotó művében előkelő hely illel meg Weszprémi Istvánt. A munkatársainak elbírálásában könyörtelenül szigorú, de igazságos mester őt a többi nagyok között mindenütt mint „clarus“-t említi, s rendkívül rokonszenvesen és nagy elismeréssel idézi. Élettani és kóreléttani, klinikai és gyógyszer-tani megfigyelések zürichi, még inkább angliai tartózkodásának idejéből. Morgagnin kívül Haller is nagyra becsüli értékét, s nagy művében, a nyolckötetes *Elementa Physiologiae corporis humani* VI. kötetében adatait bőven felhasználja.

Van Swieten 1763. február 18-án kelt levelében figyelmezteti, hogy „nagy hasznót hajtana, ha ezt a német könyvecskét [Johann Henrik Crantz-nak, a bécsi egyetem szülészstanárának könyvéről van szó] a ti nyelvekre lefordítanátok“. A mű 1766-ban jelenik meg *Bába mesterségre tanító könyv* címmel. Annaira a hazai viszonyokra alkalmazott, hogy a művelődéstörténet az első magyar bábakönyvként tartja számon. E szakmában első, évszázadok fojtogató babonáinak vigasztalan, sívár éjszakáját eloszlatni hivatott fényforrás. A londoni kórházakban és szülőotthonokban elsajátított gyakorlat és William Smellie szelleme egyaránt sugárik belőle. Néhány év múlva irányelvei a civis város minden hivatásos szülészé számára kötelezők lesznek.

A konok hajdúsági ég alatt, az Alföld ájult tűzű nyarában a biztonságos nyugati életforma, a helvéciai és hollandiai egyetemek, angol könyvtárak után reménytelenül sívár környezetben találja magát. Eszmevilágában törés következik be. Nem tudjuk, mi okból, 1767-ben barátai szeme láttára tűzbe veti a *Grand Question* mint „istentelent és pokolra valót“.

Népe iránt érzett kínzó felelősségérzete, hallatlan alkotásvágya, orvosi és írói lelkiismerete megmenti attól, hogy a nagy elődök — Apáczai Csere János, Misztófalusi Kis Miklós vagy Apáti Miklós — teljes tragikumra jusson osztályrészéül.

Élete főműve, a nagy orvostörténeti munka megírása már régen foglalkoztatja. Weszprémi vérbeli orvos, vérbeli író. Ellenállhatatlan belső kényszer hajtja hősies vállalkozása megvalósításában. Évszázadok mulasztását igyekszik pótolni. A letűnt századok e megszállott szerelmese a múlt szétszórt, pusztulásnak kitett emlékeit gyűjti és rendező szerető gondoskodással és felelősségteljes lelkiismeretességgel.

Egyik legfőbb érdeme, hogy mérhetetlen kultúrkinccset mentett meg: „A boldogtalan régi időkben s sok rendbéli hadakozások, viszályoskodások, rablások s pusztítások“ idejéből még megmaradt leveleket, diplomákat és egyéb írásokat és könyveket, s „eképpen a setétségből a világságra általhozni lehetett, hogy a feledékenységnek mélyeséges örvényében örökké ne maradjanak. [...] s nem kevésbé lehet csudálni, hogy ily számos Orvos Doktorainkat tudhatjuk mutogatni, más egyéb Európai Nemzetek felett“. Ugyanekkor reálisan gondolkodik, a követelményeket és feltételeket józanul mérlegeli. Hazájában a rendszeres kutatómunka feltételei hiányoznak. Weszprémi az orvosokra vonatkozó életrajzi és irodalmi anyagot, adatokat próbálja összegyűjteni. Könyvtárak, levéltárak, rendezett gyűjtemények csak a külföldet járt fiatalok emlékeiben, óhajtaiban élnek. A magyarországi főúri könyvtárak most vannak születőben, s közöttük alig van olyan, amelyik kincseit a közönségnek szánja. Weszpréminek nem marad más hátra, mint a *levelezés*, ez a legintimébb irodalmi műfaj, ami lélektől lélekig hat. Nemesak hazai források után kutat; ha valamely idegen nyelvű munkában magyar vonatkozást talál, azt is felhasználja. Széles körű műveltsége gazdag nyelvismeretével e beláthatatlan területen is jól tájékozódik. Anyaggyűjtése nagyon pontos. Egyetlen adatot sem vesz át, amelynek helyességéről maga is meg nem győződött. Helyes érzéssel felismeri, hogy műve kiteljesítésének egyetlen módja a *levelezés láncrendszerének* minél céltudatosabb kimunkálása. Cornides Dánielen keresztül a korabeli magyar tudományos élet kiemelkedő alakjai, Pray György, Benkő József és sokan mások forrásai s lelkiismeretes segítőtársai. 1766-ban Bod Péter a *Magyar Athenasban* így ír: „Ségélje az Isten, hogy amint meg ígérte, a Magyar Nemzetben élt Orvos Doktoroknak életüket is kidolgozván bósáthassa Világra.“ Hatalmas és sokrétű munkásságának eredményeként 1774 és 1787 között négy kötetben jelentette meg a *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* című művét, „Genio Litterarum et Patriae“ — „A Tudomány Szellemének és Hazámnak“ ajánlva. Az első kötet, az „Első száz“ (*Centuria Prima*) 1774-ben Lipcsében jelenik meg a Sommer kiadónál.

A mű ismertetése és értékelése külön tanulmányt igényel. Sok adata közül említsük meg Kökösi István, az 1628-ban meghalt erdélyi származású fiatal orvos sírfeliratát a páduai temetőből:

*Hic Juvenis, fortis, medicus iacet; ergo nec aetas  
Nec vis, nec Medicus vincere fata queunt.*

Pápai Páriz Ferenc egyéniségének legtalálhatóbb jellemzésére a maga szerkesztette sirversét közli. A nagy magyar orvos-író munkáit részletesen ismerteti. Pápai Páriz régi iskolatársának és barátjának, „Michael Halicius Nobilis Romanus, Civis de Karansebes“-nek Pápai doktornak avatására (1674) írott román nyelvű disztichonját teljes terjedelmében közli. Az első nyomtatásban megjelent román időmértékes vers ritkaságát, szépségét, különös értékét azonnal felismeri: „Placet omnium maxime ob insignem raritatem Epigramma Valachicum inde describere.“ A szöveget latinra fordítja kiváló készséggel, és megjegyzi: „inde, summa linguae Valachicae cum Latina adfinitas liquido appareat.“

Weszprémi alakjának számos vonását, életének sok részletét ma is homály fedti. Férfiasan nemes tartózkodás, az igazi tudósnak a szellemi aszkézisig fokozódó örök alkotási láza jellemzi egész életén át egyéniségét.

Weszprémi ismeretlen, elrejtett arcképét öregségében, a század utolsó évében is csak munkássága színfoltjaiból tudjuk megszerkeszteni. A háttér szomorúan egyhangú és sötét. Betegség, széthulló család s a „morcz öregség“ „fenyegető reménytelensége“ övezi alakját. A képet azonban csodálatosan gazdag, meleg, biztató fények világítják meg. Párizs lángjainak villódzásától dereng a látóhatár, s még alig issza be a Vérmező földje a mártírok vérért, már piros rózsák nyílnak a vesztőhely tövében. Weszprémi munkakedve töretlen, dolgozik.

A göttingai, lipcsei és jénai tudós társaságok egymás után tagjaik sorába választják „köz-megegyezésből — s szokott Petsétes Diplomájukkal megtisztelik“. Háza a szellemi élet központja. Földy János, Fazekas Mihály, Csokonai és Kazinczy gyakori vendégei. Az ország legrosszabbul fizetett tisztiorvosa, az agrólszakadt tanár-poéta s a börtönviselt szellemi vezér, a múlt, a jelen és a jövő, együtt a magyar művelődéstörténet legizgalmasabb évszázadát képviselik. Munkájának, a letűnt századok emlékeinek elevenedő és elevenítő ereje a jövő gazdag, termékeny és boldognak ígérkező horizontja felé mutat. Ha ő nincsen, elmondhatjuk: „Évezred halt meg... s benne Szépért kóborló emberek.“



Cseney László: A halász

## GOTTLIEB RÓZSA

## Irreális képek?

Gyönyörűség Fülöp Antal Andor költői világát bejárni, kristálytisztá forrásiban üdére mosakodni, színek szentségébe merülve lélegzeni a béke csendjét, figyelni a szelídre hangolt húrokon zenélő ritmusokat, melyekben csendéletek, tárgjak, emberek a Tisztaság eszményévé lényegülnek át.

Állhatatos erővel naponta magához vonz ez a reálisan irreális és irreálisan reális világ. Reális, amennyiben Fülöp Antal Andor ábrázol, a hasonlósági törvényt nagyjából betartja, és nem kíván kitörni a természet korlátai közül. Nem tör ki, de fölé emelkedik, miközben leválik róla minden sallang, kisimulnak az ecset véletlenjei, az összehajló színek és vonalak zenéjében az erőszakra hajlamos ellentétek is békésen csendülnek össze. Az ábrázolt tárgyak, emberek a valóság egy szűkebb keretének eszményi vetületei. Amennyiben irreálisak e képek, amennyiben az „élet-szag“ valóban nem érzékelhető rajtuk, a személyek szeplőtlen tisztaságban élnek álom-valóságukat, a tárgyakat soha por be nem lepi, mert pormentes világ ez, a művész saját szívében mosott meg mindent, amit vásznaira vitt, melyeken mindig ünnep van, s az áhítat szívárványa vonja be a hétköznapi tárgyakat. A kompozíciót életre hívó motívumok világosak, nyíltak, zavarmentesek. Seholy nyoma mellébeszélésnek, hímezés-hámozásnak, szeszélyes fintoznak. Varázsos világ ez, hol a Tisztaság pompájában ölt formát a becsületességgel fenntartott tartalom, puritán eszme, a mindent bearanyozó tavaszi hit.

Csendéletein mintha szemünk láttára materializálna a napsugár, hogy friss virágokat, gyümölcsöket hozzon létre. A Szépség tüzének olvasztótégelyéből Fülöp Antal Andor karmesteri ecsetjének intésére tiszta emberek, ámuló napraforgók, régi hímes bokályok, mesterien kimunkált patinás épületek ábrázata emelkedik ki. Személyei — mintha virágportrék lennének — időtlenül és szinte személytelenül élnek önmagukba záródó életüket. Nyugodtak, mint a hegyi tó, anélkül hogy hidegek lennének. A lefékezett mozdulatok eltitkolt mozgást sejtetnek. Az Irène-képek a legszebbek talán. Az anyagszerű és az anyagszerűtlen békés dialógusa villantja elénk a részleteket: az érzelmmel telített arc kifejezésének szemérmes visszafojtottságát, a barackhamvasságú üde bőrt, bársonyos keblet, virágsziromszerű kezeket, a ruhák selymes puhaságát, leheletszerű csipkéit, és az egész Irène-t körülölelő szentséges légkört.

Köztudott tény, hogy a művészi alkotás küzdelem, szüntelen harc. Fülöp Antal Andor is bizonyára sokat viaskodott, míg létrehozta a tiszta lélek birtokát, e töretlen világot, melyben a mélyből felparázsló quattrocento klasszikus szelleme harmónikusán simul egybe a modern dallamvonallal. Gyomláló kezei bizonyára sokat fáradoztak, míg minden kétes és homályos hajtást eltakarított útjából. Feltételezem, hogy nem lehetett könnyű, s csak erős lélekkel sikerült ellenállni a csásos festői divatok bűvöletének. Fülöp Antal Andor a fény fegyvereinek segítségével békévé szellemítette a harcot. Győzött: a Szépség a Boldogsággal egyesült, a szín-eszme a boldogság fluidumát árasztja összes képeire.

Fülöp Antal Andor festészete a jövő egyik előjátéka. Mutatja: így is lehet, így lesz. A jövő tisztult társadalmának biztonságos öbleiben új életre születő ember részese lesz a Szépség boldogságának, a Boldogság szépségének. A tiszta magvakkal meghintett, színpompás gyümölcsökkel beültetett, megművelt talajon az egyensúly és harmónia kontúrjai fogják egységbe foglalni, összhangba hozni hangok és visszhangok, fények és árnyékok párbajozó és ölelkező, páros és páratlan akkordjait. Ez Fülöp Antal Andor képeken megszólaló nagy szeretet-üzenete a világnak.

## A művész pályakezdése

Fülöp Antal Andor sugárzó képei és szelíd udvariassága: bonyolult egyszerűség. „Testvérkém” — kezdi az ismeretséget szinte minden frissen végzett főiskolással, és ugyanilyen mosolygós szokott kenyérrel visszadobni, ha követ dobták meg.

A képei, szelíd és halk csendéletei mindig kemény próbára teszik a kiállítások rendezőit, mert ritka festmény bírja kárvallás nélkül a szomszédságukat; kivilágítanak a falból, mint ahogyan a csengő zenei hang halkán szinte messzebb hallszik az érdes zörejnél. Ma, Kolozsvárt, tárgyilagosan írni róla szinte lehetetlen, ezért engedtessek meg ezt a kis könyvet\* a közepén kezdeni, szokástól és illedelemtől eltérően onnan gombolyítani a művész életének fonálát, ahol az a szerzőével legelőször találkozott.

Hivatalos találkozás volt. 1953. október 16-án bekopogott a Művészeti Múzeum igazgatójához, dr. Ditrói Ervinhez, az RNK Képzőművészei Szövetsége Kolozsvári Fiókjának küldöttsége, és pedig Fülöp Antal Andor festőművész és Fuhrmann Károly ötvösművész, megbeszélendő a november elején nyíló tartományi kiállítás gyakorlati kérdéseit. A múzeum igazgatóját részint a zsűri munkája, részint a múzeum gyarapításának pillanatnyi, de halaszthatatlanul sürgős feladata tartotta lekötve, így a múzeum kezdő asszisztensét rendelte a követek mellé. „Testvérkém” kezdőszóval a muzeográfusnak tanfolyamot jelentett ez a kulisszák mögötti tevékenység, amit Fülöp Antal Andor tapasztalt irányításával végzett. Pontosan, az előre el nem tervezhető munka természetéhez képest meglepő egyenletesen osztotta be az ütemét, s ami a legcsodálnivalóbb volt: a többnyire összeférhetetlen, egocentrikus művészkollégákkal úgy tudott bánni, mosolyogva, kedves udvariassággal, hogy kikerült minden koccanást, pedig határozottan betartotta a szabályokat. Fuhrmann végezte a zsűri melletti titkári munkát — ezt is élvezet volt végigasszisztálni —, majd a kimutatásokat, betűrendes név- és címjegyzéket, ami a katalógus alapjául is szolgált, ismét Fülöp Antal Andor rendszerezése és segítségével öntötte formába, talán még gépbe is diktálta.

Ez a kiállítás tárgyilagosan visszatekintve is esemény volt: 1951-ben jött létre mind a Képzőművészek Szövetsége, mind a Művészeti Múzeum. A Szövetség Kolozsvári Fiókjának ez volt az első nagy, tartományközi kiállítása, a Múzeum pedig előző évben nyílt meg a Redut épületében. A nyitást megelőző munkálatokban számos művész — közöttük Fülöp Antal Andor is — nyújtott önkéntes segítséget. Számára lelki szükséglet volt a társadalmi munka, bár mindig a háttérben szerénykedett; a köznek hasznára lenni a közösséghez való kötődést jelentett, s annál fontosabb volt, mert gyenge egészsége már fiatal kora óta sohasem engedte meg a rendszeres egésznapos lekööttséget, sőt, a festésben is annyira gátolta súlyos szembaja, hogy évi két-három képnél többet ritkán festett.

Ez alkalommal kétszeres értékén becsülhetjük a kiállítás előkészületében való közreműködését, mivel a képei „formalizmus” bűne miatt már évek óta megrovásban részesültek, s most sem bocsátotta falra őket az utózsűrizés, „helyszűke” miatt.

Fülöp Antal Andor az ez ember, aki tervszerűen és kötelező módon csak a jót és szépet hajlandó tudomásul venni a világból, lehetőleg kikerül minden piszkot és durvaságot, ha pedig akarata ellenére tanúja volt, igyekszik azonnal elfelejteni. Jóllehet elfelejtenie sohasem sikerül, de úgy eltemeti, magába zárja, hogy harapófogóval se lehessen belőle kihúzni. Találón jellemezte Abodi Nagy Béla, gyűjteményes kiállítása alkalmával, cikkének tömör címével is: *A csúf tagadása* (Utunk, 1969. június 13.). Még jobban ráhibázott Fodor Sándor a *Hegyí Beszéd* szavaival: „Boldogok a tisztaszívűek” (Utunk, 1975. augusztus 1.).

1934-ben Kolozsvárt spanyolnátha-járvány dühöng, és a fiatal festő életét egyszer s mindenkorra beárnyékolja azáltal, hogy a szemén okoz súlyos szövődeményt<sup>1</sup>. Az elmeszesedett gyulladás következtében a bal szem látását teljesen elvesztette, a jobb szem fókuszában a meszes pont, mint egy elmozdíthatatlan „bogar”, gátolja az éleslátást, lehetetlenné teszi például az olvasást. Hihetetlennek tű-

\* A művész születésének hetvenedik évfordulója alkalmából, a Korunk Galériában nyíló arcképi kiállításával párhuzamosan, részleteket közlünk a megjelenés alatt levő kismonográfiából.



nik, hogy ezzel a csapással valaki festő maradjon! Fülöp Antal Andor pedig csak ezután vált igazi festővé — nem csoda folytán, hanem a hit, a művészi szenvedély és az emberi jószág igazolásául. Részbe volt ebben kezelőorvosának, dr. Fugulyán Katának is. Ő nemcsak tudásáról és lelkiismeretességéről volt híres, hanem azok közé az orvosok közé tartozott, akik már kézfogáskor bizalmat és nyugalmat keltenek a betegben. A gyógyulás, a betegség természeténél fogva, hosszú ideig tartott, így a fiatal művész körülbelül fél évig egyáltalán nem használhatta a szemét. Az első hetek kibírhatalan fájdalommal teltek el, de azután, rendre, elkezdett dolgozni a képzelet, a belső látás, valahogy úgy, mint mikor egy zenész hangtalanul kottát memorizál. Mivel anyagtalanul, gondolatban festett, ráért a látványt kikristályosítani — hússzor, százszor átrendezhette a felületet, nem fáradt el a váson, nem tömitődött a lekaptart festéktől. Kiestek az indokolatlan töltelékelemek, helyettük fel kellett erősíteni nagyon tisztán és biztosan a megmaradt fémotívumot.

A hosszú lábadozást igyekeztek az övéi könnyebbé tenni, enyhítették a szenvedését a barátok is, rendszeresen akadt közöttük felolvasó. Legjobban Tasso Marchini, a festőbarát értette meg — maga is súlyos beteg lévén —, ő ült mellette a legtöbbet, ha Kolozsvárt volt.

Fülöp Antal Andor látása még évekig nem tiszta, hármas körvonalat mutat. Tájékozott később is főleg emlékezetből festhet, mert a szabadban zavarja és fárasztja az erős fény (a szemlencsében a „bogar“ is aranybarnának látszik ilyenkor). Azért 1935 tavaszán néhányszor elkíséri — sötét szemüveggel felfegyverkezve — Tasso Marchinit egy-egy tájképező útjára, és szomorúan emlékezetes marad egyik ilyen kirándulásuk, amikor Marchini a Dermata bőrgyár környékét festi, és közben tudóvázris lepi meg. Fülöp Antal Andor szalad Dr. Szilágyi Andrásért. (A kép befejezetlenül is múzeumdarab, a kolozsvári képtár 1970-ben vásárolta meg, s azóta is az állandó kiállításon szerepel.)

Együtt már nem fest a két jóbarát; Marchini még búcsúzásul elmegy júliusban Munteanu Letițiával Balcicba, augusztusban pedig Olaszországba utazik, az Arco di Trentó-i szanatóriumba.<sup>2</sup> Fülöp Antal Andor 1934 vége felé megpróbál egy-egy vázlatot készíteni — eleinte azt is inkább rajzban —, óriási akaraterővel. Olyan példával a Gabrielláról készült tollrajza, mintha valami pontozógéppel, távvezérléssel tapogatta volna át papírra. 1935-ben már ecsetet is vesz a kezébe. Pár bizonytalan, de igen színes csendélet és néhány portré az eredmény; kiállításra beküldeni-való festménye azonban még nincs.

1935. decemberről keltezi az első vásznat, amelyet közönség elé bocsáthat, az *Irene szegfűvel* címűt, amely aztán ötször is szerepel jelentős kiállításokon, mindannyiszor megérdemelt sikerrel, s végül 1969 óta a kolozsvári Művészeti Múzeum állandó kiállításán képviseli a festőt. Ennek a kompozíciónak első szereplése<sup>3</sup> 1937-ben a bukaresti Hivataltal Szalon, ahol 1938-ban egy másik nagyszerű kép, *A szép Irene* követi. Utóbbi a *Barátnők* című kompozícióval együtt (*Teázók*, illetve *Ótörái tea* volt a címe először), ma a Körösvideki Múzeum kiállítását gazdagítja, miután hasonlóképpen legalább öt tárlaton vett részt.

Ennek a ragyogó sorozatnak a modellje, Taricska Irén, Fülöp Etusnak volt osztálytársa, nővérével, Mimivel együtt a Fülöp lányok jóbarátnői, s a szűkebb körbe beletartozott Wagner Artúr és Tasso Marchini is. A fiatalok közös szórakozása, a családi összejövetelek napirenden voltak, s Fülöp Antal Andor rendre megfestette mind a lányokat, de legtöbbet Irént: 1933—1938 és 1942—1946 között készült arcképeinek száma — beleértve a kompozíciókat — meghaladja a tizenötöt. Vonzalmuk, amelyről a képek árulkodnak, álomvilág maradt, lévén mindketten kímélő életmódra kényszerült betegek (Irén a tüdejével szenvedett, ez volt a portrésorozat négyéves megszakításának az oka is), egyik sem vállalhatott át a másik terheiből.

Az 1935. decemberről keltezett szegfűs Irén-portré kulcsdarabja ennek az időszaknak: logikának ellentmondó összhangban keverednek rajta a térlátás emlékei a kétdimenziós, elvonatkoztató látásmóddal, s ugyanígy egyensúlyozza ki a kompozíció a szigorúságot és gyöngédséget. Előbbit hangsúlyozza a sok függőleges és majdnem függőleges vonal: bútorok lába, a háromlábú festőállvány, a háttér drapériája, s valamivel oldottabban, de szintén a függőlegesek játékába illeszkedik hullámvonalaiival a bal oldali széken álló kaktusz és jobboldalt a magas váza, a belőle kinyúló hosszú szárú szegfűkkel. Mindez a fiatal lány karcsúságát emeli ki, törékeny báját pedig az áttetsző pettyes blúzzal, a virágokkal, sőt az állványon levő táj lazán boruló fakoronáival visszahangozza. Az aszimmetrikus kompozíció a lány álmódosó alakján, a főtémán kívül egy fájdalmas jelképet is rejt, a festőnek Tasso Marchinihez való ragaszkodását, mint aki egy búcsúzó nem akar elengedni; az állványon a gyógyíthatatlan, távollevő barát *Tiszaparti tája* van, a váza talpa nyitott katalógust nyomtat le, a *Reggeli előtt*<sup>4</sup> reprodukciójánál.

Ha pedig gondolatban összekötjük a tájkép és a katalógus középpontját meg a szegfűket a kaktusz cserepével, a két vonal éppen a lány szívén kereszteződik. A kép színvilága meleg és borús, sárga-barna-zöld játékra épül, egyetlen kivétel az arc rózsaszíne. A félhomályos szobabelső szórt fénye puhán vibráló reflexjátéokra szolgáltat alkalmat, s ez megtompítja a körvonalak élességét, a formák fordulnak a térbe — egyedül az arcot teszi függetlenné a tértől, vibrálás sincs rajta, de a megszécsébe tekintő komoly arc mégsem esik ki a felületből, csak légiesebb lesz.

1936-ban is folytatódik képein a térlátás és síklátás váltakozása. Emlékezete őszönösen őrzi a térformákat, míg az új élmények síkban tudatosodnak. Érzi, hogy új irányba halad, s friss vásznaí fényképét elküldi Tasso Marchininek, bírálatra. A Szalonban egy csendélettel szerepelt, ezt és két arcképet elemez fényképek alapján a május 29-én Arco di Trentóból keltezett levél: „[...] jók, igen jók, másodszor pedig leveleiből látom, tudatában vagy annak, amit csinálsz.“ Érdemes ideiktatni a levélbeli képelemzéseket, a leghitelesebb kortárs-véleményt, amely nem a teljesen kiforrott, letisztult művek oldaláról tekint vissza, hanem az előzőkkel von párhuzamot, ugyanakkor az arcképek modelljeit is jól ismeri: „[...] 3. Lány mandolinnal. A kompozitio itten volt azt hiszem a legnehezebb, de amilyen nehéz volt éppen olyan jól oldottad meg. Igen finom a fej és tele van bájjal, szinte pasztellszerű, nem beszélve a gyönyörű nyakról és nagyszerűen megfestett gallerről. Egyedül a hajjal nem vagyok teljesen megelégedve habár stilszerű a többihez. Jobban kell megfigyelni és azért nem fog ártani ha rajzolsz szénnel egy pár fejtanulmányt. Túl parókaszerű, de mégis sokkal jobb mint az előbbi képeiden. Háttért egyszerűen és megmótváltan kell megfesteni. A kezek szépen vannak megfestve, ami a haladásodnak a legjobb bizonyítéka. Csodálkozom a türelmen amivel a kezeket kidolgozod. Jól vannak megfigyelve. A karokra azonban több figyelmet ajánlok. Legőszintűben beszéltem úgy a jó mint a gyenge oldaladról, meg lehetsz velem elégedve. Egyet azonban ne kérdezzél, mert úgysem tudnám megmondani, melyik a legjobb. Tény, hogy mindegyik jó, elégedj meg ezzel.“

A mandolinos Irén beállításá valóban kissé erőltetett, finom ujjáival csak tartja a mandolint, nem játszik rajta, ezért merev a karok mozdulata, s annál feltűnőbbé teszi ezt a vetett árnyék játéka, ami ismét a teret, a mélységet hivatott meghatározni. A Mimi fején ugyanolyan parókaszerű a haj, de egységesebb a kép egésze, azért nem tűnik fel.

A két arcképpel szemben teljesen más világot képvisel, mintha nem is egy kéz festette volna, vagy legalábbis nem közeli időszakban, egy *Napraforgós csendélet*<sup>5</sup>. Édesanyja kertjében nyíltak ezek a dísznövényé kitenyésztt csokros napraforgók, hatásukat fokozza a hozzájuk társított kardvirág sötét bársonya meg a sötét háttér, s a három hamvas barack a terítón. Előtérben elhelyezett, pasztózan festett, térhatású nagy formák, kézzelfogható anyagszerűséggel és Van Goghra emlékeztető lángolással. Lenyűgöző látványt nyújt ez a buja csokor, Fülöp Antal Andor életművében ebben a nembn utolsó. 1938-ban újra napraforgókat társít vörös kardvirággal, de azokat már világítóan világos levegő veszi körül — és a jövőben ez marad képeinek jellegzetessége. Érthető, hiszen az állvány előtt kevés időt tölthet egyhuzamban, ennél fogva egyre inkább emlékezetből fest, miután a kompozitót gondolatban megérlette, s még a szeme előtt álló modellt is memorizálja, és nem közvetlenül, hanem átkomponálva hívja elő a vásznon.

1938 tavaszán öt fiatal festő kapja meg a vármegyeház üvegtermét: Ciuca Eugen, Constantinescu Victor, Fülöp Antal és a Profeta testvérek, Eremia és Eugen. Ciuca, a szobrász intézi a kiállítás adminisztratív előkészületeit, már a meghívót is kinyomtatták, amikor Constantinescu visszalép, mert előre nem látott bonyoldalmak támadtak, a két Profeta pedig híradás nélkül távolmarad. Szerencsére Ciucának és Fülöpnek van elegendő — bár távolról sem azonos színvonalú — anyaga. Így megrendezik ketten a kiállítást.

A megnyitóbeszédet, április 3-án, Iuliu Hațieganu professzor tartotta, aminek a háttéréről azt a kulisszák mögötti, nem éppen képzőművészeti vonatkozású kapcsolatot tudja a fáma, hogy a művészetszeretetről híres orvostanár ezúttal mint a sportolók védnöke jutott ehhez a szerephez: Ciuca jégkorongozó is volt, és ebben a minőségében kérte fel, hogy nyissa meg a kiállítását. Bárhogyan is történt, Fülöp Antal Andornak első egyéni jelentkezése volt, vagyis nem nagy együttesben szerepelt, tehát bő teret kapott a bemutatkozásra, és méltó módon is jelentkezett, java-részt figurális képekkel, letisztult csendéletekkel.

Megérdemelten aratott velük sikert, s nemcsak közönségsikert. A kolozsvári tárlattal egybeesett a Hivatalos Szalon; ide *A szép Irène* portréját küldte, ezt a fehér színre épített játékot: a lány álló félalakja mindkét kezével tart egy fehér szegfűszálat; áttört hímzéssel díszített, teljesen zárt és hosszú ujjú blúza a kép központját foglalja el, fehérsége világít. Ezt a fehérséget visszahangozza a villany-



FÜLÖP ANTAL ANDOR: IRÉNE SZEGFŰVEL (1935)



FÜLÖP ANTAL ANDOR: HOLLAND TULIPÁNOK (1943)

fénynél tükröző kép a háta megett, főleg a fej körül, továbbá a baloldalt lezáró könnyű függöny, jobboldalt a festőállványon hátból látott kép bütüjén a lealapozott vászon, sőt az előtérbeli asztalsarkon levő nyitott album papírja.

A szép *Irène* tetszést keltett a Szalon rendezőinek körében is, mert nagyon előnyös helyre tették, jól érvényesült. Nagy Imre felfigyelt rá, és festőjét azonnal felvételre ajánlotta a Barabás Miklós Céh tagjai közé. A Céh alapító tagjai eredetileg is szétszórta Erdélyben; 1938 tavaszán egyedül Kós Károly volt Kolozsvárt. Ő látta Fülöp Antal Andor üvegterembeli kiállítását, és csatlakozott Nagy Imre véleményéhez, így a fiatal művészt még abban az évben fel is vették a Céhbe.

A Barabás Miklós Céh tagjának lenni nem hivatalos rangot, de valódi fémjelzést jelentett; 1930 óta az alapító kilenc tagon kívül összesen két művészt hívott maga közé ez az igényes társaság: Gy. Szabó Bélát és Szervátiusz Jenőt 1937-ben.

Éles határvonalat megvonni sem általában a művészet, sem egyetlen életmű alakulásában nem lehet. Fülöp Antal Andort, jóllehet csak a Hivatalos Szalonban szerepelt rendszeresen, s diákkora óta most alig másodszer állított ki Kolozsvárt a művészársadalom eddig is bevett tagjának tekintette — viszont ez az üvegteremben rendezett kiállítás egyszerre hozta meg számára a forma szerinti elismerést, s befolyásolta a róla szóló későbbi méltatásokat is. A napilapok és folyóiratok lelkesedése egész sorozatot tesz ki 1938 áprilisában, s mind kiemelik a finomságot és szépséget, ami a képekből árad, ösztönösen érzik, hogy kialakult művészegyeniséggel találkoztak.

## JEGYZETEK

1. Diagnózis: bal szemén glaucoma és keratis paranchimatososa, jobb szemén chorioiditis centralis.

2. Tasso Marchini tüdőbaja menthetetlenül elsúlyosodott már 1934-ben. A következő évben barátai kieszközik a számára — édesapja anconai illetőségére való tekintettel — az olasz állampolgárságot, úgyhogy az Arco di Trentó-i szanatóriumban az anconai Konsorzium költségén kezelik 1936. október 19-én bekövetkezett haláláig.

3. Az *Irène szegfűvel* történetéhez hozzátartozik egy kezdeti balsiker esete, önhibáján kívül. A budapesti Műcsarnokban 1936 tavaszán készülő „Nő a képzőművészetben“ kiállításról a kolozsvári művészek egy rádióhírből értesülnek. Sietnek a konzulátusra érdeklődni, köztük Fülöp Antal Andor is, de a határidő oly közeli, hogy a küldemények már idejében nem érhetnek Budapestre, így a kolozsváriak közül egyedül Gáll Ferenc vesz részt ezen a tárlaton — Párizsból.

4. A *Reggeli előtt*, Tasso Marchini egyik legszebb kompozíciója, az 1932. évi Hivatalos Szalonban és a Fiatal Erdélyi Képzőművészek Kollektív Kiállításán szerepelt, mindkét katalógus közli a reprodját.

5. 1937-ben Kudelász Károlynak adta, az ajánlást azonban a szokástól eltérően nem a kép hátára írta, hanem a kép fényképmásolatának a hátára: „Legyen igen kedves emlék az én igaz barátomnak, kit szeretettel ölelek. Fülöp Antal Andor, Kolozsvár, 1937. II. 18.“

# LÁSZLÓFFY ALADÁR

## MEGTANULT

Megtanult könyvet írni,  
és könyvet olvasni megszokott  
nehéz kezével, színeket látó  
szemével az ember, igazságérzete  
mint a szomjúság, kihajtotta  
kertjeiből, elszáritotta természetellenes  
gyökereit és most már száll, száll,  
égen-túli madara önmagának, néha  
még ijesztő eleven többlete önmagának,  
amint itt áll a földön, szülőföldön,  
szárazföldön, kigöngyölt, gyűrött nagy  
újságpapír lapon az ember és  
minden érzékével lát, hall, olvas,  
talpával olvas és tekintetével tapos,  
vállával nemz és tenyerével tagad,  
munkával semmisít és valósít egyszerre  
önmaga értékes porában töltést, társadalmat,  
tapos maga körül az ember,  
mint elsimuló óriás lapon  
az írást, az ember.

## BODOR PÁL

### FEJFÁK

#### INNEN ÉS TŰL

Akik megálltak a soha ki nem mondott szó közepén  
puha magánhangzóban  
vagy főnnakadtak egy kemény kettős mássalhangzó közepén  
két T-betű között falfehéren örökre

nyelvük hegyén, mint buborék, készült a következő  
betű, de el nem pattant már soha —  
pedig — szívárvány gömb — száll föl a hang  
és meglátjuk magunkat benne mind: szobrában  
Mátyás, skólája udvarából Bethlen, Oláhus Miklós.  
És az élők körül a gyerekkórusok —

Akik megálltak, azok olykor megintenek,  
hátha mi okosabbak leszünk és  
végigmondjuk a kiáltást  
És még mindig, a halálon túl is, remélik, hogy  
összefogunk.

## NAGY ISTVÁN

nagyon barnára véniült fák — ki nem döntött, száraz, műemlék-rönkök —  
gyűrűitekben elforgók — sirotokban elforgók — villámsebhelyes öregek  
— gyertek közelebb — ki nem faragott szobrok — deszkává föl nem aprított —  
kemény bolondok — rög-eszmés, súlyos-igazak — kidönthetetlenek  
— állhattok akár egyedül — ti vagytok az erdő felől — egyetlenegyfa-  
erdők vagytok — erdönyit zúgnak ágaitok — egyetlenegyfa-rengeteg: —  
álljatok! — így álltok — hozzánk — egyre közelebb.

## SZILÁGYI DOMOKOS

Kiforgatott kistörténelem: — a délutáni vodka mellé — és a merevrészeg  
tekintetek villáira — tálalj hosszútetemű költőket, — keresztbe fekszenek

a délutánon, — szalag ajándékdobozon — hajuk szőke szekfű, barna szekfű — tapintatosak a halott költők — félrenéznek — s akkor egy kicsit röhöghetünk — szídhajjuk egymás édes anyját — és sorsot húzhatunk — kit fektetünk holnap keresztbe — délután.

## SZABÉDI LÁSZLÓ

Világos tekintetében sísteregnek, királyvizében sísteregnek versidomaim — leég róluk a dísz; Dél és Deus — napistenek állnak a versek rimes végein süjtástalan vitézek mezítelen hóistenek az áttetsző, ringó délutánban —nézzétek: medrében talpfák sorakoznak a versek rímtelen végein átszattogunk -aki nem szeret hinni, szédüljön le a földről az égre; hullamosó, savas esők, hideglelős, forró fények, tivéletek elesőzünk világ rímtelen végére.

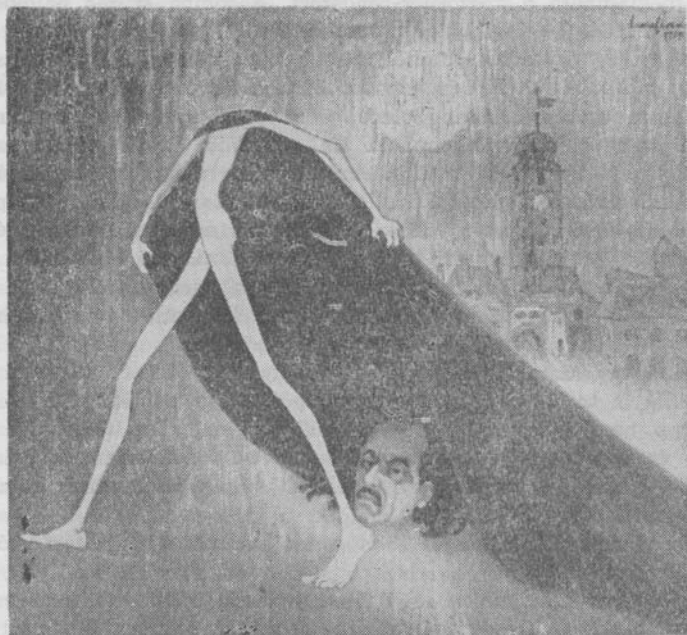
## FÖLDES LÁSZLÓ

Hordóban gurítanak le engem a hegyről / mennydörög zuhanásom / hiába sikoltoznék, szájamat megölte tudóm / szájamat elfelejtették rárajzolni / hogy szóljon / a koporsómra / hiába sikoltoznék, senki sem hallja eszemet; / izenetem e zuhanásom / abroncsként recsen esontom is / nyikkan a donga / s koponyám? / — így igaz, hogy e mennydörgésben / ott vagyok, meg nem hallható

suttogásként

Ti magatok.

**BRETTTER GYÖRGY**, te vagy a legközelebb az én halálomhoz; kissé tolakodtál, öregem; annyian vagyunk még előtted, korban és bűnben előtted, könnyűségben előtted, — még nem tudtalak verssé temetni, öregem; itt vagyunk, élhetetlen-elevenen, eltátott szájjal bámulunk utánad, mint-ha Illés szekere ragadt volna fel a Fürdő utca sarkáról, ahol utoljára találkoztunk — micsoda dolog ez, mondjuk, mintha elment volna a vonat: öt perccel a menetrend előtt. Harminc évvel a menetrend előtt, Gyurikám.



Incze Ferenc:  
Látomás

## A verem

## Regényrészlet

Mari, ha olykor délelőttönként itthon marad, hogy hálófülkénkben, a díványon kucorogva írja meg cikkét — engem egy kicsit zavar.

— A múzsa nem tudja majd, melyik szobába menjen — mosolygok, amikor magavarrta hálóingében, melynek vállán angyalszárnyyszerű fodrok lengedeznek, éjszakai odunkba elbújik.

Nemsokára fürgén kopog az írógépe.

A baloldali kisszobában Jani matekezik.

Szinte látni vélem, hogyan emeli emitt az Ész, amott a Szív magasba őket. Csak felém mered üresen a fehér papírlap.

S most úgy érzem, végképp kiégtem, bennem ez a másíthatatlan üresség.

„Másíthatatlan“... Miért? Hátha csak annyi, hogy immár magamban sem bízom.

Óh, a bizalom! Hányszor vetették szememre annak idején munkatársaim, hogy senkiben sem bízom, csak önmagamban... S most is, ha gyermekeinket az elzüllesztől féltém, Mari nem mind azt hánytorgatja-e: „tanulj meg bízni, tatika; adtunk nekik valamelyes erkölcsi tartást, most már bizzuk őket magukra.“

Talán még betömhető léket kapott a hajóm. Talán lelkemnek csak egyik tartálya telt meg a semmi vizével. Talán a sivatag homokja alatt forrás törekszik fel. De hol, merre keressem? A múlt vagy a jövő szabadítja-e útját?!

... A jövő, nohiszen!

Az a kifulladás a gyorsabb lépteknél mind gyakrabban jelentkezik. Nyilván a cukor megtámadta a koszorúér-rendszert. A tompa szűrés baloldalt, a szív fölött és ez a fulladás a közlő infarktus előjele. A gyomrom is rossz. Ha almát eszem — az egyedüli gyümölcs, amiből többet fogyaszthatok —, puffedség-érzés lép fel, és sokat böffentek. A lép és a patkóbél tájékán... No de elég ebből...

Milyen egyszerű lenne belesüppedni ebbe a betegséghangulatba, titkon még siettetni is az objektív folyamatot. Ha, mondjuk, egy héten át, naponta megennék két cukrászsüteményt. Vagy újból rászoknék a dohányzásra. (Pipáim erre várnak: egy hosszúszerű, rózsafából készült, gyönyörű faragásokkal ékes pipa, melyet szobám falára kiaggattam, és voltaképpen családi ereklye; — Sanyi érettségi bankettjére magával vitte, sorra szívtak belőle a barátai, ami nem volna baj, de elhagyta szép, súlyos rézkupakját; egy kurta angolpipa, mely eltörött volt, és apatársam a gyárban fémgyűrűt esztergált rá, végül egy harmadik, kicsi, görbeszerű, S alakú, melyet születésnapomra Adéltól kaptam ajándékba.)

De nem teszem egyiket sem. S a tény, hogy édeset sohasem eszem, és a dohányzástól is tartóztatni tudom magam, egyfajta erkölcsi elégtételül szolgál. Hisz voltaképp nem a testem, hanem a lelkem beteg. Azt fojtogatja a beszüremkedő közöny és idegenség. Vagy mindig is ott voltak minden buzgalmam mélyén, és most, hogy az idő lemosta róluk a felszín, pusztán merednek ki a homokból, mint a holdközetek?...

Kornyadozásom láttán és sötét gondolataimat sejtve, Mari próbál lelket önteni belém.

— Kihúzzuk magunkat — ütögeti görbedő hátam, mikor kora reggel bevásárolni indulunk. — Tessék mélyet szuszogni, így hosszan — mutatja —, magunkba



szívjuk a jó friss reggeli levegőt... nem engedjük el fülünket-farkunkat... — S ha csak egy fáradt legyintés a válasz, felém fordul Nagy Péter-termetével, és fénylő tekintettel biztatón mondja: — Kapaszkodj belém, ne félj, én nem hagylak elesni... — Ha pedig a lakásban ér e pillanat, ledobja papucsát, sarkával a parketten támaszkodva félig lábfejemre lép, szorosan átkarol, és könnyű tánclépteket mímelve körbe vonszoljuk magunkat a szobán.

Megtöltöm mégis a pipámat. (Lám, ilyen ingatag az egyensúlyom.) Azt a kicsi S alakút, amit Adéltól kaptam.

...Születésnapjaim alkalmával hallgatólagosan fegyverszünetet kötünk. Ha előtte hetekig nem is szóltunk egymáshoz, azon a napon minden átmenet nélkül kisüt a nap, megcsókoljuk egymást, és a család tagjai hátratett kézben tartva ajándékaikat, elvonulnak előttem, és felköszöntenek. Mari még a gyermekversikét is elmondja: „Kicsi vagyok, székre állok, boldog születésnapot kívánok.“ Ilyenkor telt, zengő hangon veszélytelen dolgokról diskurálunk: a kapott holmit dicsérvük, vagy Adél az egyetemi program túlszűfoaltságáról panaszkodik, s én még rá is licitállok — hogy másnap, ugyanolyan átmenet nélkül, elnyeljen újra bennünket a néma viszály.

Rágyújtok, mint hajdan, ifjú koromban, amikor csak afféle dísz volt ez, bóbíta a születő mű sipkáján, most pedig azt várom, hogy belőle, a dohány kék füstjéből, mint ama prousti tea-aromából, bontakozzék ki a mű.

De nem bontakozik.

Mint a vásári motorkerékpáros, körbe-körbe karikázom, fel-alá száguldok egy falon, de túl nem jutok rajta.

Mégis — a megnyugvás percei ezek.

Eregetem a füstöt, ha nem is jön ki semmi se belőle.

Nézem magát a pipát is. Melegség jár át, hogy Adéltól való. És megfigyelem, ha vízszintesen tartom két ujjam közt, olyan, mint mértanban a hasonlatosság jele.

Újabb jeleket vélek mindenütt felfedezni.

Adél homlokán az anyajegy, a szüzi fehér mezőben az a halovány barna folt, mely vérségi azonosságunk bélyege — szimbólum, jeladás nekem arról, hogy ő, a lányom, az általa okozott szenvedés termékenyíti meg végül is a lelkem, és kiolvasztja kohójában a tiszta ércet.

Ez a hasonlatosság-forma is jel.

Mi mihez hasonlít?

Thalész teorémájában a kicsi háromszög a nagyra.  $A'B'C' \sim ABC$ .

És az életemben?...

...A tengeren nyaraltunk. Csak én, Janival és Adéllal. (Sanyi a návodari-i táborban üdült, ahol percre megszbabták a napozási időt, sípszóra fordultak egyik oldalukról a másikra; azt hiszem, itt utálta meg egy életre a „hülye“ fegyelmet. Mari levelező tanfolyamon főiskolai tanulmányait végezte, vizsgára készült, s így nem jöhetett velünk.) Konstancán laktunk, Mamaián fürödtünk. A tenger e parton szelfid lejtéssel mélyül, s ez nekünk nagyon megfelelt, főleg a kicsinyek miatt, akikért, egyedül, félve vállaltam a felelősséget. Ez is volt köztünk, nyaralásunk idején, az egyetlen ütközési pont: meddig szabad a vízben maradniuk, és milyen messzi úszhatnak a vonzó, végtelenül tárulkozó horizont felé.

Magam félek a víztől, és legfennebb percekig ha fenn tudom tartani magam benne, azt is csak a tenger sós vizében. Minden tudományom abban állt, hogy karjaimat széttárva hanyatt feküdtem a víz tükrén. Így ringatózva hosszan nézhettem a rámboruló tündöklő eget, de ehhez a tarkómat is be kellett merítenem, fülembé befolyt a hideg víz, és hamarosan többször is tüsszentettem; másrészt

szememet szüntelenül a gyermekeken kellett tartanom, ezért inkább a partról követtem őket.

Jani, amikor egy magasabb partszegélyről a tengert először megpillantotta, leguggolt, sírva megfeszítette vézna izmait, és Adéllal ketten alig bírtuk tovább vonszolni: azt hitte, a világ peremére érkezett. De aztán megbarátkozott a habokkal. Szánalmasan sovány testecskéjét, horpadt, angolkóros mellkasát bátran odatartotta a hullámoknak, ugrándozva paskolta a vizet, és csapkodva, prüszkölve, mint egy kiskutya, úszott is pár métert.

Adél ezzel szemben simán, elegánsan szelte a vizet. Kis nadrág fedte csupán testét, bár keble szelíden domborodott már. Elmerülve, majd felsőtestével kiemelkedve a vízből ütemesen úszott a bóják felé.

Délutánonként vidáman kószáltunk a kikötővárosban. A mólóról megcsodáltuk a hihetetlenül hosszú fehér, szürke és sárga, ismeretlen zászlókat lobogató nagy óceánjárókat és a távolban bebocsátásra váró hajókat. Cukrászdába sűrűn jártunk, és ki-ki mindenből szabadon választhatott (akkor még én sem voltam cukorbeteg); az összes mozizási lehetőségeket is kimerítettük. (Egy svéd film szerelmi jeleneténél egyszer csak Jani hangosan megszólalt: „Apu, miért vetközteti a bácsi a nénit?” Ijedten néztem körül a sötétben, de szerencsére közelünkben senki sem értett magyarul; oldalvást félretekintettem Adéla: összevont szemöldökkel, kissé előredőlvé komolyan nézte a filmet: úgy lehet, el sem ért hozzá Jani kérdése.)

Egy reggel ideges hangulatban fogadott a tenger. Hullámai gyorsabban kergették egymást, és dühödtt robajjal, habzón pezsege törtek meg a part közelében.

Janit be sem engedtem a vízbe, Adélt is óvtam, ne ússzon a bójákig, hanem csak a közelben, a part mentén portyázzon. Nem hallgatott meg. Úgy tetszett, a tenger nyugtalansága rá is átragadt. Feszesebb tempóban, erősebb karcsapásokkal úszott, s küszködött a hullámokkal.

Kiáltottam, hogy forduljon vissza — nem hallotta. Integtettem neki, nem látta — nem is láthatta. Végül is begázoltam a tengerbe, és messzi, ahol a lábam alig ért már a vízfenékgig, megragadtam a haját.

— Nem ismerz mértéket — dorgáltam már a homokon.

— De igenis ismerek — felelte durcásan. S többet egész nap nem nézett rám.

A rossz idő hamarosan szobánkba kergetett. Én olvastam, Adél, Janit anyánsan babusgatva, játszott.

Este a sós víztől s homoktól gubancos haját bontogatta a tükör előtt. A kékesfekete fürtök akkor még szabadon hagyták homlokát (ahol a leburnult mezőnyben az anyajegy szinte eltűnt) — és súlyosan omlottak keskeny vállára.

— Hadd fésüljem én a hajadat — szoltam békülékenyen.

Tagadóan rázta a fejét.

— Akkor puszild meg tátát.

— Nem — felelte keményen.

Bosszantott hajlíthatatlansága. Erőszakkal akartam megcsókolni, s ahogy fejét tiltakozóan ide-oda kapta, ajkammal éppen ajkát értem.

— Nahát! — pattant fel helyéről, s komoran, szikrázó tekintettel meredt rám.

Ez a tekintet és ez a „nahát” oly mély felháborodást tükrözött, s oly felnőttnek tűnt, hogy pillanatra magam is megrémültem tettemtől.

Gyermekemmel szembeni erőszakoskodásom ~

egy szerkesztőségi esetemhez.

Ötvenhárom-ötvennégyben lehetett; a Századnál akkor már nagyon kiéleződött a helyzetem. Egyedül álltam, szemben csaknem valamennyi munkatársammal. Szerkesztőségi merevségemről rémhírek, az írókkal folytatott csatáimról, felsüléseimről anekdoták keringtek a városban. Már-már egyfajta új sportág lett — különösen a

fiatal írók körében — engem bosszantani, szembeszállni elképzeléseimmel, nemet mondani dogmatikus igényeimnek.

Ebben a légkörben kaptam kézhez X regényrészletét.

A tehetséges fiatal író közzétette már készülő s később nagy sikert aratott parasztregényének több fejezetét. Ez volt az idilli szemlélettel szembe forduló első konfliktusos mű.

A kéziratnak nagyon örvendtem, mert X-et korábbi novellái alapján is igen nagyra becsültem, s azért is, mert megbuktatásom céljából már-már írói bojkott volt kialakulóban a *Század* ellen.

Maga a részlet is tetszett: szerelmi évődés izes, vérbő leírása volt. Mint szerkesztő kissé túl erotikusnak éreztem, ám ezt magamnak sem mertem bevallani, nemhogy a szerkesztői megbeszélésen szóvá tegyem.

De kifogásoltam a jelenet apolitikus voltát.

A fiatalabb belső munkatársakat, X barátait, próbáltam rávenni, hogy csikarjanak ki a szerzőből bár egy mondatnyi állásfoglalást. Elzárkóztak kérésem teljesítésétől.

— A részlet így jó, ahogy van, mielőbb közölni kell — dörögte Sz. Á., a nagy tiszteletnek örvendő illegalista harcos-író.

Beleegyeztem a közlésbe, de felhatalmazást kértem, hogy magam beszélhessek a szerzővel, a kívánt kiegészítés érdekében.

X több más fiatal íróval együtt a kiadónál dolgozott. Vezetőjük, Y, régi vitapartnerem és ellenfelem, aki leváltásom után át is vette a *Század* szerkesztését. Volt náluk egy novellagyűjteményem, melynek kiadását Cseres Hugó szóbeli véleményezése alapján elutasították. Cseres elismerte novelláim művészi értékét — sőt el is túlozta azt —, ám úgy vélte, dekadens hangulatot tolmácsolnak. Látható élvezettel ugyanazokat az érveket sorakoztatta fel írásaim ellen, melyeket én szerkesztői gyakorlatomban másokkal szemben érvényesíteni igyekeztem. A kiadói táborból ért a legtöbb és legnehezebb támadás. Egyik háborús tárgyú novellámban egy görög fogoly a hitleristák börtönében ilyesféleképp siránkozik: „Oszterozum, aj táti-mámi...” E szöveget a kiadó lektorai, Y vezényletével szinte naponta kórusban elénekelték, harsány nevetések kíséretében.

Mindazonáltal X-et, tehetségén túl, komolysága, mértéktartása miatt is becsültem, s úgy éreztem, velem szemben elfogulatlan.

Szorongó szívvel tárcsáztam hát, s hívtam a telefonhoz.

Azzal kezdtem, hogy köszönjük kéziratát, s azt mielőbb közölni szeretnénk. De volna egy szerkesztői óhajom, amit kérem, fogadjon megértéssel.

— Lehetséges volna-e e nagyon szép szerelmi jelenetet, ezt az örök témát, valamiképpen a mához kötni?

— Nem — hangzott a válasz.

— Ne értsél félre, nem valamiféle mesterkéltszöveg beiktatására gondolok, hanem regényed szövetéből...

— Nem.

— Esetleg egy másik részletet ehelyett. (Ezt félve mondtam ki, mert attól tartottam, hogy egy konfliktusos fejezetet kínál fel cserében.)

— Nem.

— Egy más részletet e mellé...

— Nem.

Tudtam, munkatársaim a másik szobában, a közös telefonon hallgatják a beszélgetést. S hogy odaát, a drót másik végén, X-et is körülállják barátai, és kaján tekintettel kintartásra biztatják.

Újra- és újrakezdtam az érvelést. Minden ékesszólásom és rábeszélő készségem latba vettem. Nem vesztettem el türelmem, és erősködésemben is igyekeztem haj-

lékonynak bizonyulni. Hiába. X nem érvelt, konokul csak ezt a *nem*-et katapultálta felém.

Végül is csüggedten letettem a kagylót. Nemcsak újabb kudarc volt ez, a többi mellé: több volt ennél.

Korábban abban a hitben éltem, hogy íróársaim, ha bírálják is módszeremet, ha szembe is fordulnak velem, tudják, hogy senkinek rosszat nem akarok, csak a veszélyektől óvom őket. Miként a bibliai József, én is azt hittem, testvéreim szeretnek, és végül is főt hajtanak igazam előtt.

Most láttam, hogy verembe vetettek.



Cseney László: Reggeli napsütésben

## Az Igaz Szó huszonöt éves

Évei száma szerint fiatal, de már érett az *Igaz Szó*, írószövetségünk magyar nyelvű folyóirata. Születésnapj köszöntőnk mégsem a gyorsan elröppenő ünnep kivételes hangulatát próbálja rögzíteni, mert az ünnep a hétköznapi fényéből táplálkozik. Csak éppen annyi időre állunk meg, hogy az ünnep reflektorfényeitől nem káprázó szemmel egy pillantást vessünk a megtett útra, és máris a jövőt, az *Igaz Szó* és egész romániai magyar művelődésünk azonnali és távolabbi feladatait fürkésszük.

Az emberöltő, amelynek három évtizede során a folyóirat szellemi életünk fontos fórumává, a romániai magyar irodalom legjobb hagyományainak egyik méltó örökösévé és újabb hagyományok kezdeményezőjévé nőtte ki magát, bebizonyította a szerkesztésén munkálkodó közösség illetékességét, azt, hogy hivatását az ügyszó méltó felelősséggel tudja és akarja gyakorolni. Köszöntő szavunkkal tehát mindenekelőtt őket, az *Igaz Szó* szerkesztőit üdvözljük, akiknek az íróasztalán a kézirat, vers, novella, dráma, esszé, regényrészlet nem gépies ügyintézés tárgya, hanem az eleven irodalom figyelmet igénylő, értékes üzenete; s akiknek tudatában az olvasó nem testetlen árnyalak, hanem élő-érző, gondolkodó ember, valóságunk átélője és alakítója, el lehet és el kell juttatni hozzá élőszóval, nyomtatott betűvel a legjavát mindannak, amit az írói hűség, képzelet, tehetség és akarat érte és neki teremtett.

Így most már a szerkesztőtől az íróig és az olvasóig üdvözlő szavunk ünneplésként köszöntheti az egységes kulturális család tagjait, a közös nyelven beszélőket, azonos eszményekért hevülőket, egyazon hűségben elkötelezetteket.

Az együtt megtett út állomásait számba venni nem lehet a *Korunk* ünnepi köszöntőjének feladata. De mint szellemi családunk „legidősebb tagja“, a *Korunk* meleg elismeréssel adózik a huszonöt éves *Igaz Szónak*, olvasói és munkatársai legjobb kívánságait tolmácsolja, sok sikert kíván közérdekű munkájában, és azt, hogy a romániai magyar folyóiratok kultúra munkamegosztásában az eddiginél is következetesebben vegye ki a maga részét, érvényesítse az irodalmi folyóirat sajátos, pótolhatatlan és elháríthatatlan feladatkeretét.

KORUNK

## Mai „eszmeparikádokon“

Az elmúlt hetekben két nagy, ezeket megmozgató összefogó tudatosította újból az eszmék szembesítésének változatlan jelentőségét. A svédországi Uppsalában megtartott 9. szociológiai világkongresszusra és a filozófusok düsseldorfi nemzetközi értekezletére gondolok. Akik jelen lehettek egyik vagy másik kongresszuson, de akik csak a sajtóból ismerhették meg a tanácskozásokon elhangzottakat, egyformán meggyőződhetnek arról, hogy bevallottan vagy sem, a felfogások mérkőzésében határozott társadalompolitikai törekvések feszültek.

Ezek a négyvenként összeülő kontinensközi seregszemlék — a végletes szakosodás és a fokozódó tömegjelleg következtében — egyre kevésbé alkalmasak arra, hogy összesítő képet nyújtsanak a kutatás, illetve a gondolkodás alapvető eredményeiről. Nem alkalmasak többé arra sem, hogy a megismerés előrehaladásának holt napi tendenciáit kijelöljék. Hasznosak viszont többek között abból a szempontból, hogy lehetőséget kínálnak egyrészt a szakemberek vélemény- és tapasztalatcseréjére, másrészt a különböző világnézetű tudósok és gondolkodók vitáira. Uppsala és Düsseldorf meggyőzően példázta a pártdokumentumokban található megállapítást arról, hogy az *eszmekonfrontáció* a történelmi fejlődés minden szakaszában jelen van, mégpedig a különböző társadalmi erők konfliktusainak, a korszakos forra-

dalmi átalakulásoknak kifejezéseként. A nagy nemzetközi ideológiai vitákban való részvétel lehetővé teszi azt is, hogy elsajátítsuk mindazt, ami az emberiség gondolkodásában a legértékesebb és leghaladóbb.

Napjaink igazán nem szűkölködnek az ilyen jellegű és méretű metamorfózisokban. Indokolt tehát a kérdés, hogyan tükröződtek a szociológusok és filozófusok találkozásain a korszakos változások? Amilyen jogos a kérdés, oly nehéz, szinte megfogalmazhatatlan a felelet. Hosszabb időnek kell elteltie ahhoz, hogy a közben napvilágot látó szövegek ismeretében valamilyen mérleg elkészíthetővé váljék. A ma még lehetetlen szintetikus válasz helyett most csupán arra vállalkozhatnánk, hogy megközelítő érvennyel a Marxra támaszkodó és rá hivatkozó kutatások ázsiójáról számot adjak. Úgy tűnik, e tekintetben bizonyos különbség volt Uppsala és Düsseldorf között. Mintha a filozófusok eszmecserején Marx tanítása nagyobb fajsúlyal lett volna jelen, mint a társadalomkutatókén. Jellemző, hogy már az elnöki megnyitó elismeréssel adózott *A tőke* szerzőjének, ami azonban nem volt akadálya sem a neo-liberális értelmezésére, sem a kisajátítására irányuló egyidejű kísérleteknek.

Általában megállapítható, hogy mindkét kongresszuson érezhető volt a marxizmus évekel ezelőtt felerősödött kisugárzásával szemben kibontakozó ellentámadás. Ez a mostani törekvés természetesen nem azonosítható a hajdani Marx-falók eljárásával, a dialektikus és történelmi materializmus egyértelmű tagadásával. A képlet ma sokkal összetettebb. Egyrészt vitathatatlan, hogy Marx felfogása számos lényeges vonatkozásában már elidegeníthetetlenül jelen van a kortárs társadalomtudományokban, másrészt az sem kétséges, hogy az alkotó kiteljesedését fékező tényezők csak ellenfeleinek megújult erővel történő felvonulását segítették elő. Mindezek dacára a két világhátrékezlet cáfolhatatlan bizonyítékokkal szolgált arra nézve, hogy a XX. század sorsdöntő problémáinak elemzése Marx nélkül nem végezhető el.

Persze mind az elmélet, mind a gyakorlat síkján egyedül tanításának korszerű továbbfejlesztése bizonyulhat hatékonyak. És ha befejezéseként még azt is megkérdezzük, hogy a jövőben miként lehetne újból elérni a nem is oly rég még ellenállhatatlannak mutakozó vonzerő visszaszerzését, akkor éppen ezt a korszerűsítést kell hangsúlyoznunk.

A modern világszemlélet és a társadalomelmélet követelményei több feladat megvalósítását sürgetik. Teljesítésük egyben azt is biztosítaná, hogy a védekezés nem mindig kedvező szakaszából egy új alkotó, kezdeményező s cselekvőbb fázisba lépünk át. Ez az átmenet elképzelhetetlen a saját gyakorlatból fakadó tapasztalatokat értékesítő bírálati önreflexió nélkül. Az alkotó jelleg mindenekelőtt a mai tudomány, a tudományos-technikai forradalom vívmányaihoz való minden skolasztikus előítélettel mentes viszonyulást feltételezi. A tudományok világában zajló megújulásnak nyilván nem szabad a marxizmus határain megtorpannia, hanem azokon belül is a még észlelhető egyeduralmi igények, a csalahatalanság pretenziójának felszámolását kell ösztönöznie. A lényegében kritikai fogantatású marxizmus csak abban az esetben őrizheti meg szüntelen módosulásaiban is eredeti duktságát, ha nem ismer el tabukat, és nyitott marad minden irányban. Ha tanulni kész és képes bárkitől, még ellenfeleitől is.

Ebben az összefüggésben merül fel a felfogások, nézetek közötti párbeszéd sorsa. Hol tart ma ez a dialógus, mi a jövője?

Ismeretes, hogy körülbelül másfél évtizede, a nemzetközi enyhülés légkörében kibontakozó dialógusmozgalom szakított az eszmei konfrontáció régi, hidegháborús formáival. A gyanúsítgatások és becsmérlő címkék alkalmazásának módszereit a tudományos jellegű érvek segítségével folytatott elvi vita váltotta fel. Az ellenfél hibáit többé nem az összefüggéseikből kiragadott idézetek felvonultatásával próbálták bebizonyítani, a megismerés fejlődésében elkerülhetetlen tévedések és nézeteltérések mögött pedig nem feltétlenül ármány s összeesküvés után kutattak. A párbeszéd nyelvezete felszabadult a katonai terminológia uralma alól, s ez annak a kifejezése volt, hogy a „frontok” nem minden esetben egymásnak mereven szembeesegülő vonulatokat jelentettek, hanem az eszmék, nézetek mérkőzése során — minden önfeladás nélkül — érintkezésbe is léptek egymással. Ez a kapcsolat lehetővé tette, hogy a különböző felfogásokat valló kutatók és gondolkodók — torzító értelmezésektől mentesen — jobban megismerjék egymást. Sok esetben kiderült, hogy a másik félnek is lehet igaza, s így tanulni kell tőle.

A konzervativizmus minden táborban megtalálható képviselői azonban nem jó szemmel nézték a párbeszéd térhódítását. Monopóliumaikat féltették. 1968-ban a bécsi filozófiai kongresszus már jelezte az oly termékenyítőnek ígérkező törekvés határait. A hatvanas évek végén tapasztalható fellendülés után ebben a vonatkozásban is apály következett, most pedig Uppsala és Düsseldorf után sem állítható, hogy egy újabb dagály kezdetei mutakoznának.

Ennek ellenére mindkét kongresszuson újból beigazolódott, hogy a kizárólagosságok ideje visszavonhatatlanul a múlté. Az emberiség súlyos, globális jellegű problémái különböző megközelítéseket kívánnak, a hatékony megoldások pedig csak sokoldalú tudományos együttműködéssel találhatók meg.

A mai eszmebarikádok — noha gyakran vargabetűket írnak le — előre tolt színterei annak a küzdelemnek, amely az ezredforduló küszöbén az emberi személységért, annak szabadságáért és jövőjéért folyik.

Soha emi.

## Kell a törődés

A félreérthetetlen, pontos fogalmazás, a nyelvhasználat tisztasága már rég nemcsak a nyelvészek, a „hivatásosok” gondja. Felgyorsult iramú korunkban napról napra fontosabbá válik: életszükségletté — írásban-élőszóban egyaránt — a közlendő egyértelmősége. Az információrobbanás, a tudományok szakosodása, a szakmák mind nagyobb arányú elkülönülése újabb és újabb feladatok elé állítja a nyelvet. Az új fogalmak új szavakat követelnek. Nem véletlen, hogy mostanában olyannyira előtérbe kerül az *alkotó* nyelvművelés, amelynek fő célja alkalmassá tenni a nyelvet megsokasodott feladatainak kifogástalan ellátására, bármilyen mondanivaló, tudattartalom világos, közérthető, árnyalt visszaadására. Soha nem volt talán oly nagy szükség a szabatos nyelvhasználatra, mint manapság. Ha nem akarunk félreértetni, és mi sem óhajtunk másokat félrevezetni, pontosan fogalmazunk; az ismeretek sokasodásának megfelelően, a közlésirám növelése érdekében gazdaságosan, terjengősség nélkül, a lényegre szorítkozva. A bennünket körülvevő információöszön közepette ne tévesszük szemünk elől a gondolatok hordozói, a szavak, mondatok minőségét sem. A növekvő igényű mai embertől nyugodtan elvárható, hogy stílusában, nyelvhasználatában se adja alább, hiszen — köztudomású — anyanyelvének tisztelete önbecsülését növeli, no meg a világos gondolkodás is csak a rá szabott köntösben érzi otthonosan magát; s ez az öltözék semmi képp sem lehet rendetlen, elhanyagolt.

A tömegtájékoztató — sajtó, rádió, televízió — nyelvét figyelve sok olyan hibának lehetünk tanúi, amelyek elsősorban nemtörődömségből fakadnak. Egy kis odafigyeléssel el lehetett volna kerülni őket. E rövid jegyzetben a figyelmetlenség, a „gyorsmunka” szülte hibák két fajtájára: a szóról szóra való (tükör)fordításra és a szótévesztésre hívnám fel a figyelmet. A példák beszédesek, nemigen igényelnek különösebb magyarázatot. Arra figyelmeztetnek: kell a törődés!

A *szóról szóra való fordítás* torzszülöttei az ilyen kifejezések: „többlet-megvalósítást értek el” (többet termeltek); „lemondással új munkahelyre mentem át” (felmondással); „új üzletet adtak [v. bocsátottak] használatba” (új üzlet nyílt); „szélesítették a gépesítést” (kiterjesztették); „egyéni próba” (versenyszám); „román és angol nyelven medítálok” (előkészítő órákat adok); „költöztessék át a buszmegállót” (helyezzék át); „a Megéneklünk, Románia fesztivál második kiadásának első szakasza” — a kiírás helyett kiadást is nemegyszer olvashatni (értelme: a második fesztivál első szakasza); „biharvidéki” (bihari, mivel Biharvidék nincs); „munkaviszonyomat lemondással megszüntettem” (felmondásról és a munkaszerződés felbontásáról van szó). Egy kétnyelvű ünnepi kiadványban az érmelléklet „Ér-völgyi”-nek, valamint „érvideki”-nek fordították, az Ady-kúriát „kastély”-nak; ugyanott a költő tanítójának „didaktikai” tevékenységéről olvashatunk. A tanulság? A fordítóknak nem pusztán magyar szóval kell visszaadnia a fogalmat, hanem magyarul. Ne mondatokat tolmácsoljon, hanem gondolatokat — de lehetőleg *sértetlenül*, tartalmi-formai szempontból egyaránt.

A képzők és a ragok jóvoltából nyelvünknek roppant tömörítő ereje van. Amit például más, nem ragozó nyelv két szóval fejezhet ki: „miközben elhaladtak”, mi

egyetlen szóval jelölhetjük: „elhaladtukban“ — utalva személyre, számra és körülményre. S a magyarnak ezt a mondhatni páratlan adottságát nem aknázzuk ki eléggé, sőt, mindegyre veszendőbe hagyjuk (nem: „hagyjuk elveszni őket“). Íme, szemléltetésül egy-két példa: „Új művészi kifejezésformát ölt, amely az eredetitől különbözik“ (az eredetitől különböző, új művészi kifejezésformát ölt); „117 azoknak a száma, akik felszólaltak“ (117 a felszólalók száma, vagy egyszerűbben: 117-en szó-laltak fel); „a nyereségből való részesedés“ (nyereségrészesedés).

Szavaink, mondataink épségéért, árnyalati gazdagságának megőrzéséért azonban nemcsak a fordítókat terhelő felelősség. *Mindnyájan felelősek vagyunk*, igen, mindenki, aki ír és beszél, azért, hogy megmaradjanak nyelvünk legjobb tulajdonságai; mindent kövessünk el beszéd- és íráskultúránk gazdagításáért, a tudatos nyelvhasználat terjesztéséért. Ne fosszuk meg méltóságától anyanyelvünket azzal, hogy hányaveti módon bánunk vele. (Nem véletlen, hogy csaknem valamennyi nagy írónk tudatos nyelvművelő, nyelvapoló volt — Aranytól Kosztolányin át Sütő Andrásig.)

A *rendbontó*, *nem helyénvaló szavak*, *kifejezések* a nyelvérzék tompultságáról, de meglehet, csupán (!) figyelmetlenségről, nemtörődömségről árulkodnak. A *szótévesztés* áldozatai ezek a „kakukkfiókák“: „sárkányhajózás“ (sárkányrepülés); „az autóbuszok órarendje“ (menetrendje); „egyetemi segédtanár“ (tanársegéd); „Thália munkásai“ (Thália papjai — itt egy állandó szókapcsolat bomlott fel); „műszaki-tudományos“ (tudományos-műszaki — így honosodott meg a magyarban, valószínűleg a jobb hangzás kedvéért); „elektronikus számológép“ (számítógép). E két utóbbi példához kapcsolódva: szakemberek a megmondható, mennyire lényeges a szakszók, a terminus technicusok egységes használata.

De folytassuk a példákat: „Mikszáth [...], akivel talán azért is tetézt a XIX. századi magyar próza...“ (tetőzött); egy történelmi tárgyú cikkben a nemesek a jobbágyok zsírját szívták ki (talán a *kiszipolyozás* szót túl megszokottnak, elcsépeltnek találta a szerző, esetleg fokozni akarta a hatást?); egy interjú kérdő mondatából: „Miket tesznek annak érdekében...?“ (itt a kevesebb több volna: elég az egyes szám, sőt, az a jó); nevetést fakaszt egy-egy ilyen megfogalmazás: „élete során nehézségekben is részesítették“ vagy: „személyes élményeken vallamos hit-tel-szenvedéllyel csüngő író“ (itt a legfennköltebb mondanivaló ér el ellenkező hatást a konkrét *csüng* ige miatt — helyesen *csügg*); az eredetieskedést — vagy talán a képszerűsége törekvést — tükrözi ez a kifejezés: „göngyölsítük hát visszafelé a gordiuszi csomót“ (a gordiuszi csomó egyetlen megoldása Nagy Sándor óta a kettévágás); az egyik ismert sportoló „elhódította a pálmát“ (nem elvitte) és így tovább.

A szövegkörnyezethez, beszédhelyezethez nem illő szavak, kifejezések ellentétben állnak a nyelv „illemtanával“, a nyelvhasználatot szabályozó, általánosan kötelező érvényű *nyelvi normával*. Nélküle nagy zűrzavar támadna. Ha nem tartanánk tiszteletben, nem támogatnánk érvényesülését, nem igazodnánk hozzá, oda jutnánk, hogy egy idő után nem értenénk meg egymást. Szerencsére — hála anyanyelvű iskoláinknak és sajtónknak, a nyelvi norma e legfőbb felelőseinek, rádió- és tévéadásainknak, színházainknak és nem utolsósorban könyvkiadásunknak (hogy csak a legfontosabb fórumokat, öröhelyeket említsem) — ott még nem tartunk. A nyelv egységességét, épségét, tisztaságát veszélyeztető kihágások, vétségek láttán (amelyek épp a tömegtájékoztató felelős szerepére figyelmeztetnek) nem ülhetünk azonban ölbetett kézzel. Tudatosítani kell a hibákat; nem azért, hogy kipellengérezzük elkövetőiket, hanem hogy útjukat álljuk, gátat vessünk elterjedésüknek. Az unos-untalan hallott vagy olvasott — tehát a gyakoriság miatt már megszokottá vált — nyelvi hiba egy idő után fel sem tűnik, észrevétlenül meggyökeresedik, befészkel magát tudatunkba. Ezért is van oly nagy szükség a nyelvérzék „karbantartására“, örökös fejlesztésére, finomítására. Ennek elsőrendű eszköze a rangos irodalom olvasása. A nagy írók, költők nyelvi példája a stílusfejlesztés legmegbízhatóbb forrása.

Szabó Ilona



## Véleményem szerint...

Nem szögezi le nyilatkozat, nem jelentik be ünnepélyesen, mégis mondhatni befejezett tény, hogy a romániai magyarság immár kétnyelvű nemzetiség. Kevés kivételtől (a távoli falvakon élő idősök vékonyka rétegétől) eltekintve mindannyian (jól-rosszul) beszélünk románul. Olyan eredmény ez, amelybe a döntő szerepet vállaló iskolai nevelés mellett „belejátszott” még sok tényező, a felnőttoktatás éppen úgy, mint a műkedvelés, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, az iparfejlesztés és a városbaáramlás.

Ez igen-igen nagy teljesítmény, hiszen egy nyelv elsajátítása nemcsak azt jelenti, hogy tudunk kérni más nyelven is kenyeret vagy uborkát, hogy szót értünk egy másik nép fiaival, hanem oda is vezet, hogy többé-kevésbé megismerjük történelmét, irodalmát, folklóráját, gondolkodásmódját is, tehát elsajátítjuk műveltségének igen fontos elemeit. A kétnyelvűség tehát nagyobbrészt arra is utal, hogy két kultúrájú nemzetiség vagyunk, s nem kell különösebben bizonygatni, hogy ez mit jelent általános szellemi gyarapodásunk, egyéniséggazdagodásunk szempontjából.

Évtizedek óta tartó folyamat kifejeletéről van szó, mégis ez a tény még eléggé új számunkra; különféle vonatkozásait, vetületeit alig-alig tanulmányoztuk, arra vonatkozóan pedig a legkevesebbet tudjuk, hogy merre fejlődik majd ez a kétnyelvűség, milyen új meg új jelenségeket szül, s milyen föladatokat hárít majd nyelvtudományunkra, az oktatásra, anyanyelvünk művelésére, ápolására.

Távol áll tőlem, hogy e kérdésrengetegben utakat nyissak, csapásokat vágjak, talán még ösvényeket sem tudnék kitaposni, csupán kérdéseket kiáltanék föl, s a válaszkeresésben óhajtanék egy-két eligazítást nyújtani.

A magyar nyelvművelésről, különösen a reformkori újításról pró és kontra igen-igen sokat írtak; én csupán arra mutatnék rá, hogy mi ősi készletünkben, öntörvényeink szerint állandóan frissítettük, újítottuk, korszerűsítettük nyelvünket, s ez oda vezetett, hogy az ritka mód egységes, közérthető. Ebbe az egységességbe befér a székely és a palóc tájszólás éppen úgy, mint a bölcelet nyelvezete, az alkalmazott tudományok szókinccse, a sport meg-megújuló nyelve avagy a fiatalok zsargonja; irodalmi nyelvünk nem hemzseg az idegen szavaktól, nincs fájdalmas szakadás a nép és a tanult emberek írása, beszéde között, s ennek köszönhetően a maghasadásról éppúgy, mint az úrhajózásról (be szép, kifejező s máris ismert új szavak ezek is), közvetlenül és érthetően beszélhet az egyetemi tanár a távoleső falu hallgatósgának is. Tanítók és írók, színészek és pártmunkások, mindenféle népevelők, de különösen azok a magyarok tudják ezt, akik más nyelven is tanítanak, előadnak, és döbbenet tapasztalják, hogy ugyanazt a témát a hallgatósga műveltségének, társadalmi összetételének megfelelően mennyire más szókinccsel, más szinten szükséges találni.

Az a tény, hogy népünk mostoha történelme és oly gyakran szűkös viszonyai közepette is viszonylag sokat tanult, s gazdag műveltségre tett szert, bizonyos tekintetben anyanyelvünk egységességének, a különböző nyelvrétegeket is igen közel hozó tömör struktúrájának köszönhető.

Engem hát főleg az érdekel, hogy a bilingvizmus talaján hogyan alakul majd a jövőben nyelvünk, mi lesz egységességének a sorsa. Mennyire tudjuk megőrizni a különféle nyelvszinteket, -rétegeket összefogó szerkezet szorosságát, s hogyan óvhatjuk meg az egyes tájak, szakmák, tudományágak, társadalmi rétegek nyelvének az eltávolodását, széthúzását.

Sok minden bizakodásra készítet. Mindenekelőtt az, hogy társadalmunk a szocialista fejlődés nyomán egységesebbé válik, az osztályok, rétegek közelednek egymáshoz, s ennek arányában műveltségük, nyelvük is hovatovább egységesebbé válik. Jót ígér — mi több, már bizonyított is — a kötelező tízosztályos oktatás, a jövőben pedig az érettségi általánossá válása. Tíz, majd tizenkét év alatt minden gyermek megismerheti anyanyelvünk alaptörvényeit, gazdag szókinccsre tehet szert, érdeklődésének megfelelően elsajátíthatja az egyes tudományágak, az irodalom, a művészetek vagy a politika szakszókészletét. És ezen túlmutatóan olyan készségeket alakíthat ki, amelyek lehetővé teszik, hogy később, a munkahelyén éppen úgy, mint társaságban, lakhelyén vagy a családban a követelményeknek megfelelően gazdagíthassa, korszerűsítthesse egyéni nyelvezetét, s beszédképessége emberi személyisége kibontakozásának fontos eszköze legyen.

Nem először írom le, hogy könyvkiadásunk az utóbbi évtizedben olyan tudományos munkák kiadására vállalkozott, amelyek megjelentetésére még 15-20 esztendővel ezelőtt sem mutatkozott semmi remény. S e könyveket a közönség érdek-

lódéssel fogadta, vaskos, nehéz művek kelendő árunak bizonyultak. Ilyen vonatkozásban talán a nyelvtudomány terén tettünk a legtöbbet, s örömrünkre szolgál, hogy a szótörténeti munkáktól a technikai szótárakig egyre gazdagabb a megjelenő kötetek listája. Nem szólva arról, hogy közvetve vagy közvetlenül a szépirodalom éppen úgy, mint a néprajzi kiadványok, nyelvünk pallérozását is célozzák.

A nyelv kialakulásáról szólva Sartre föltételezi, hogy már a kezdet kezdetén, az őstársadalomban is primitív, de hatékony intézmények álltak a nyelv szolgálataiban, alakították, terjesztették avagy szentesítették bizonyos vonásait, eljárásait, jellemzőit, törvényeit; ez hatványozott mértékben így van ma. Nos, ebben a megközelítésben hangoztatom, hogy intézmények sokasága, az iskola és a könyvkiadás, a színházak és a szerkesztőségek, műkedvelők és könyvtárak dolgoznak nyelvünk művelésén, továbbfejlesztésén, öröködnék — intézményesen — tisztaságán.

De egy és más nem játszik a kezükre. Az igazság s a kép teljessége végett ezt is tárgyalni kell. „Angazsamentet vettünk, hogy indeplinjuk a szárcsinokat.” Amikor úgy húsz évvel ezelőtt egy üzemi gyűlésen ezt a mondatot hallottam, csak nevettem, negy elemít végzett asszony mondotta, akitől nem lehetett elvárni, hogy a szavak magyar megfelelőjét mind ismerje. Ma azonban otthon, a szélesebb rokonságban, szerkesztőségben, vonaton és villamoson, Biharban éppúgy, mint Gyergyóban hasonló mondatokat hallok a legkülönbébb műveltségű, szakmájú, iskolázottságú, társadalmi hovatartozású emberektől. Hangsúlyoznám és ismételném a *legkülönbébb* jelzőt. Mert nem öröm ugyan, ha egy munkás nem tudja, hogy a turnatoria magyarul öntöde, s a raborat az gyalus, vagy ha egy háziasszony a zacskó vagy tasak helyett gépiesen pungát mond, de még bosszantóbb, ha közgazdász tudós férföltöny helyett férfikosztümöt ír (nem érzékeli már, hogy a magyar nyelvben ezen csak női ruha értendő), az új gazdasági mechanizmusról szóló kéziratában pedig ilyen kifejezések hemzsegnek: autoadminisztrálás, autofinancálás, autogesztio. Arról pedig már nem is szólok, hogy *adunk* egy telefont, *vesszük* az autóbust, s nem iskolába *járunk*, hanem iskolát *csinálunk*, nem tudógyulladást *kapunk*, hanem tudógyulladást *csinálunk*. Máskor megvolna a jószándék, s igyekszünk a nyelvünkön írni, de az egyszerű, világos, kifejező gépgyár helyett gépgyártóipari vállalatot kínlódnak ki magunkból, s a faipari üzem helyett a fa ipari hasznosítását célzó gyáregységet létesítünk.

Ez a lista a végtelenségig nyújtható, mindenki tucattal sorolhatna efféle ficamokat. De bármennyit sorolnánk is, megállapítható, hogy a nyelvromlás példái jobbra két területre származnak: a szakmából (munkából) és a közéletből. Érthető, ugyanis e két területen tanulunk és beszélünk, hallunk a legkevesebbet anyanyelvünkön. Innen ered, hogy szakmai és politikai nyelvünk a legkevésbébb. Eredeti kérdésfelvetésemhez visszatérve mondanám: e két nyelvezet használói vétenek leginkább anyanyelvünk előbb említett egységessége s ebből fakadó közérthetősége ellen. Ami persze, nem új jelenség. Hogy mi a capinvas, krampács, gurtni, vinkli, ringli, kvintesszencia stb., azt a nagyközönség sohasem tudta, csupán a favágók, pályamunkások, lakatosok, cipészek, bölcselők; a szakmai nyelv mindig is a beavatottak nyelve volt — bizonyos fokig. Kérdés azonban, hogy ezen a téren meddig mehetünk el? Ha ugyanis valaki munkájáról szólván egy lehetetlen nyelven kezd beszélni, az már nem lesz magyar nyelv, de más sem, hanem kizárólag az egyénre jellemző halandzsza. Mert ezt az amalgamot ki-ki műveltségének, hallgatóságának, korának, vérmérsékletének, a témának megfelelően alakítja, pontosabban: kavarja, s eszerint több vagy kevesebb benne az idegen kifejezések, a rossz mondat szerkesztés s a különböző ficamok aránya. Az ilyen egyedi, ráadásul hibásságában egyéni nyelv nyilvánvalóan kevesek számára érthető, nem nyújt világos, tiszta információt; ebben az értelemben nemcsak mint közlés, mint hírforrás fertőzött, hanem eltér nyelvünk hagyományos szabadságától, s a túrhetőség, a megengedhetőség határán messze túlépve árt a nyelvi jóízűségnek, az anyanyelvi kultúrának, s ha igaz az a tétel, hogy a renyhe nyelvezet, a lompos fogalmazás gyatra gondolkodásra vall, akkor az efféle beszéd vét a világos, normális, logikus gondolkodás ellen is.

A köznyelvtől lassacskán kezd eltérni az ingázók (szerintük: navétások, navetisták) nyelve a vasútra, autóbuszra, várakozásra vonatkozó „műszavak” révén; egyre több frissen átvett szót, rossz szerkesztésmódot tartalmaz a vasipariak nyelve éppen úgy, mint az építőké, a közgazdászoké avagy a téesz-földműveseké. Hogy ez mennyire így van, az utóbbi kategória néhány szavával bizonyítnám. Amikor — 20-25 évvel ezelőtt — a termelőszövetkezetek megalakulása során a kisparcellákat összevonták, akkor a tagok „komeszáltak”, nem tudták, hogy van erre jó kifejezésünk, a tagosítás. Ha mocsaras, lápos helyről vezetik le a vizet, akkor „deszekálnak”, s nem lecsapolnak, a szemetes a városi ember szemében az, aki a szemetet hordja, falun viszont a SMT-es, azaz az egykori gép- és traktorállomás (Stațiunea de mașini și tractoare) dolgozóját jelenti ma is (noha ez a megnevezés már rég nem

használatos). Mondanom sem kell, hogy a nyelvi kérdéseken innen és túl az ilyen-fokú szókészletbeli eltérés mennyire árt az egyszerű emberközi kommunikációnak, az emberi kapcsolatok kialakításának, a megértésnek. Végső soron tehát gátolja társadalmi homogenizálódásunkat, hiszen a legfontosabb érintkezési eszközünk a nyelv, s ha ez nehézkessé és homályossá válik, nem segíti elő a különböző csoportok, rétegek, osztályok közeledését.

Töröm a fejem, mit lehet és kell tenni.

A legcélszerűbb orvoslás nyilván az volna, hogy minél nagyobb tömeg tanulja az anyanyelvén a szakmáját. Jól tudjuk azonban, hogy ez milyen sok összetevőből álló kérdéstömkeleg, s az is nyilvánvaló, hogy ez egymaga még nem vezet eredményre. Én hát nem is erről az oldaláról közelíteném meg a kérdést, hanem két másik vonatkozását tárgyalnám.

A magyar nyelvvédelem évszázadokon át két hatás ellen emelt pajzsot: a germanizmusok és a latinizmusok ellen. Azt hiszem, itt az ideje, hogy kimondjuk, ez a küzdelem számunkra befejeződött, vége. Figyelmünket más irányba kell fordítanunk. Az olyan intelmek, hogy „-tatik, -tetik a magyarban nem használtatik“, vagy hogy a -va, -ve, -ván, -vén ártalmas, mert latinos, rég túlhaladottak, értelmüket veszítették. Helyettük a *csinál, ad, vesz* stb. szavakkal kell foglalkoznunk, s rá kell mutatnunk, hogy mi nem *vizsgát adunk*, hanem *vizsgálunk*, mi nem *csinálunk egy sétát a csónakkal*, hanem egyszerűen *csónakázunk*, mi nem *mesterséges trágyát* szórunk a szántóföldekre, hanem *műtrágyát*. Egyszóval: teljesen új utakat és eszközöket kell teremtenünk nyelvünkkelésünk számára, olyat, amely képes legyen szakítani a régi, a más körülmények közt kialakult beidegződésekkel, s teljes egészében a hazai és mai viszonyainknak, elvárásainknak, gondjainknak feleljen meg. És az „itt és most“ jegyében, bevallom, én igen-igen messze mennék: a helyesírás sokszor megtanulhatatlan és nemritkán érthetetlen szabályainak reménytelen be-magoltatása helyett (gondoljunk csak a szavak egybeírására) az iskolai nyelvoktatásban sokkal inkább nyelvünk alaptörvényeinek, sajátosságainak, különös jegyeinek (például a képlékenységre, a magas fokára, hogy mi főnévből igét, igéből főnevet egyaránt tudunk képezni, s ez egyszerűvé teszi és ugyanakkor gazdagítja nyelvünket) az ismertetésére helyezném a hangsúlyt, általában az írásbeliséggel szemben a szóbeliségre, a betűvetés helyett a beszédkultúrára, hiszen tény, hogy kevesebbet olvasunk, és többet tanácskozunk, gyülesezünk, hallgatjuk a tévét, rádiót, magnót, lemezt vagy embertársainkat, keveset írunk és többet beszélgetünk, telefonálunk, előadunk.

Másik fontos föladatunk volna a közvélemény-alakítás. A rádió és a tévé, az iskola és a lapok, a baráti társaságok és a család az eddiginél sokkal, de sokkal többet kell tegyenek avégett, hogy ne csak tanítsák a helyes beszédet, hanem bírálják, kipellengérezzék, elítéljék a zagyva dumát. Ha beszélünk és cikkezünk vízfer-tőzésről, levegő- és talajszennyeződésről, akkor igenis föl kell emelnünk szavunkat az ugyancsak ártalmas nyelvrontás ellen is. Olyan köztudatot, légbört, hangulatot kell kialakítanunk a családban éppen úgy, mint az iskolában, a szakmai tanácskozáson, akár a népgyűléseken, amely ne tűrje a pongyola beszédet, a felelőtlen halandárszázást, a blablázó nyelvi kavarást, a zabolátlan „söder-hányást“, hanem felelőssé, önérzetessé (idő múltán képzetté) — és mindenekfölött *tudatossá!* — tegyen mindenkit, aki beszél vagy ír édes anyanyelvünkön.

Harold Jurok o.v

## Nyersmérleg félúton

Benkőné Nagy Margit köszöntése

Még két esztendeje sincs annak, hogy e délelőtti találkozók a *Korunk* szerkesztőségében rendszeresedtek, de a különböző tudományok romániai magyar művelői — mások mellett — máris úgy gyűlnek ide össze, mint olyan fórumra, ahol eredményeik a nemzetiségi közönség szemszögéből értékelődnek, és ahol kutatásaik műhelykérdéseiről szót ejthetnek, ha többségükben nem is szakmabeliek, de a dolgaik iránt őszintén érdeklődő értelmiségiek előtt. Valójában ez a nagyon szűk kör jelképezi szakkutatóink számára azt a népes társadalmi közeget, amelyik magáéként befogadja eredményeiket, és amelyikkel szemben számadásra kötelezettek. A tudományszervezés mai szintjéről nézve ugyan lehet a XVIII. század színvonalán állónak minősíteni a szaktudományi és kutatási kérdések ilyen tárgyalási keretét, de a családias melegség és a hatékonyság semmiképpen sem vitatható el tőle. És ez önmagában sem lényegtelen dolog, mert a többnyire magános elszigeteltségben dolgozó kutatók felmelegedett szívvel és megerősödött lélekkel távoznak e találkozókról műhelyük csendjébe.

Eddigi találkozásaink lényegében ünnepélyes alkalmak voltak. Összegyűltünk, hogy sikeres közérdekű teljesítményeknek együtt örvezzünk. A műhelykérdésekről azonban és az eredményekig elvezető út általánosabb érdekű tanulságairól már kevesebb szó esett. Azt hiszem, ebbe az utóbbi irányba kellene tágitani összejöveteink profilját, hogy központjukból a tényleges közügyeket semmiképpen se szoríthassák ki a személyi vonatkozások. Műhelyproblémák feszegetését, az eredmények felmérését, a lehetőségek és a teendők tudatosítását egyébként nagyon időszerűvé teszi a romániai magyar tudományosságban küszöbön álló, illetve már megindult nemzedékváltás is.

Benkőné Nagy Margit a korábbi találkozókon szerepelt kutatóknál fiatalabb nemzedék tagja. Ő már nem a két háború között, hanem a második világgéést követő nagy változások során formálódott, és gyökeresen új körülmények között indult el útján. Pontosodva a középnemzedék tagjának kellene őt neveznem, ha egy kutatóno esetében nem zavarna az életkor firtatása. Szerintem a tudományos munkások helyét a mezőnyben nem életkoruk, hanem egyedül teljesítményük határozza meg. Nagy Margit kiemelkedő helyezése körünkben és személye iránti megbecsülésünk szintén annak a munkának szól, amit vállalt és tiszteességgel elvégzett. Egyébként is a bihari mondás szerint az asszonyoknál „nem a kor teszi, hanem a játlka“. Nekünk öregebbeknek, akik első lépésétől kezdve közelről szemlélhettük Nagy Margit pályáját, ő most is a fiatal, az utánpótlás. Mert nemcsak a befutott kutatóno látjuk magunk előtt, hanem azt a karcsú diáklányt is örizzük emlékezetünkben, aki harminc esztendővel ezelőtt önkéntes munkában lelkesen dolgozott az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára új otthonának építésén, nem is sejtve, hogy a nehéz iratsomókban azt a forrásanyagot költözteti és rendszerezi, amelyre majd tudományos karrierje alapozódik.

A romániai magyar tudománytörténet legújabb fejezetének jellegzetessége, hogy az egyes diszciplínák intézményes keretek nélkül, pusztán művelők személyében élnek és fejlődnek tovább. Benkőné egyéni pályája is így válik tudománytörténetünk mozaikszemévé.

Amikor Nagy Margit 1946-ban beiratkozott a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom és művészettörténet-régészet szakjára, ott Felvinczi Takáts Zoltán, Entz Géza és László Gyula személyében mind az egyetem, mind pedig az erdélyi művészettörténet elsörendű mesterei tanítottak, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményei tárt karokkal várták a fiatal magyar szakembereket. Művészettörténeti szakképzése azonban jóformán csak az alapozásnál tartott, amikor előbb Felvinczi Takáts, majd Entz professzor eltávozott Kolozsvárról, és ő teljesen kezdöként, irá-

nyitó nélkül maradt. Mire végzett, a múzeumi elhelyezkedés lehetősége, az Erdélyi Múzeum Egyesület megszűnésével, bezárult előtte. Az egyetemen, majd az Akadémia Történeti Intézetében eltöltött, szakmai fejlődése szempontjából sivár esztendőök után 1954-ben valóban csak jószerecséjének köszönhető, hogy lehetősége nyílt újabb művészettörténeti képzése folytatására. Ekkor ugyanis munkahelyétől az időközben Akadémiai Történeti Levéltárrá átalakult Múzeumi Levéltárat jelölték ki, és íróasztalát ugyanabban a szobában helyezték el, amelyben a nyugdíjas Kelemen Lajos is dolgozott. A véletlen összesodorta tehát azzal, akitől Entzék távozása után a legtöbbet tanulhatta az erdélyi magyar művészet múltja és forrásanyaga felől. Az azonban már nem a véletlenül múlt, hanem Benkóné céltudatosságát és világos helyzetmegítélését dicséri, hogy felismerte az előtte kitárult új lehetőséget, és habozás nélkül meg is ragadta. Különös „postunivertaris” tanfolyam volt az, amit Benkóné kijárt a Kelemen Lajos környezetében eltöltött évek alatt. A csendes beszélgetések, kedélyes anekdotázás, vagy a jelenlétében lezajlott viták során nem az Entzék távozával megszakadt elméleti képzés folytatódott, hanem tényismerete gazdagodott, megszerzett tudása szorosan kötődött az erdélyi magyar emléktananyaghoz, kikristályosodott kutatási területe és munkamódszere.

Benkóné Nagy Margit kezdő emberről szokatlan, de a nőkre jellemző józansággal a lehetőségekhez szabta munkatervét, melyet férfiakat megszégyenítő célratoréssal végre is hajtott. Ez annál dicséretesebb tett, mert akkor készített magának igényes és távlatos munkatervet, dolgozta bele magát a levéltári és történeti kutatásba, végzett el imponáló méretű módszeres anyaggyűjtést, amikor a közlésnek még a legkisebb reménye sem derengett a láthatáron. Az élete alkonyához jutott Kelemen Lajos és a maga útját kereső, építgető fiatal Nagy Margit összehatalálkozása nagy nyeresége lett művészettörténeti kutatásunknak, mert biztosította annak folyamatosságát. Nagy Margit alkotó művészettörténészé válása a felvázolt mostoha körülmények között talán utolsó beszédes bizonyága Kelemen Lajos sokat emlegetett nevelőerejének. Kelemen Lajos életművével kapcsolatosan fel szokott bukkanni a befejezetlensége feletti sajnálkozás. Benkóné példája arra figyelmeztet, hogy az igazi nagy nevelők művéről ilyen értelemben nyilatkozni még haláluk után is korai, hiszen a tőlük nyert indíttatások tovább munkálnak azokban, akik folytatják és befejezik, amit ők egykor elkezdtek.

Kelemen Lajos művészettörténeti munkássága jelentős mértékben levéltári anyagra, mégpedig a volt Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött családi levéltárak anyagára alapozódott. Nagy Margit e munka folytatását vette át örökségként művészettörténeti kutatásunk elindítóját, és ennek a feladatának eddigi közleményeivel igyekezett is becsülettel eleget tenni. Nem egyszerűen csak folytatta, de tovább is fejlesztette a Kelemen Lajos-féle művészettörténetírást. Ezt korszerű elméleti felkészültségének köszönhető, melynek alapjait az az Entz Géza rakta le, aki talán a legfontosabb szerepet játszotta a háború után az erdélyi magyar művészetkutatás korszerűsítésében, új eszmékkel és módszerekkel való megtermékenyítésében. Entz professzor ugyan korán elkerült körünkől, de ithagyta szakmai igényességét, melyet korábbi érdeklődése és személyi kapcsolatai fenntartása útján állandóan élesztgetett. Egyébként Nagy Margit számára is csak a régi erdélyiek hagyományos útjómódja maradt nyitva: könyvek útján folytatni önképzését, és lépést tartani a legfrissebb törekvésekkel. Esetében szintén beigazolódtott, hogy a teljes magárahagyatottság olyan személynél, aki tudja, mit akar, nemcsak kárt okoz, hanem jót is eredményezhet: függetlenebbül alakíthatja ki tudományos céljait, munkamódszerét és egész szakmai arculát, mint azok, akik eleven közösségekben nőnek fel kutatókká. Persze ez az út jóval görnyösebb, nagyobb akaraterőt kíván, de egyénibb, határozottabb jelleget biztosít a tudományos teljesítménynek. Abban, hogy Nagy Margit művészetkutatása provinciális körülmények között sem lett provinciálissá, hogy egyéni arculatú, komoly szerepe van a Kelemen Lajos-féle örökség és a legújabb szakmai törekvések összekapcsolásának. Ebben viszont — úgy hiszem — a legfontosabb láncszem Entz Géza kezdeti hatása.

Benkóné első könyve (1970) nagy meglepetés volt mindenki számára. Mindnyájan örvendeztünk, hogy a Kelemen Lajos halálával elárvult munkakörben teljesen kialakult, új kutató jelentkezett. Arra azonban, hogy merre kanyarogt az út, amelyen a szerző idáig eljutott, kevesen gondoltunk, noha nem volt tanulságok nélküli. Ezért is mondtam el ebből az alkalomból egyet-mást Nagy Margit kutatói arculatának kialakulásáról.

A tárgyi emléktananyag és az írásos források Kelemen Lajosra jellemző párhuzamos felhasználása Nagy Margit kutatói módszerének is lényeges eleme. Eredményeinek szilárdsága ezen nyugszik, mint két tartópilléren. Az így nyert részleteknek azonban nála határozott funkciójuk van távolabbi célok elérésében. Első kötetében ez a végső cél a reneszánsz és a barokk, e mostaniban viszont a késő barokk, a klasz-

szicizmus és a romantika helyi sajátosságainak tisztázása. E célratörő rendszeresség egyik nagy erénye Nagy Margit kutatásainak. Ez a biztosítéka ugyanis annak, hogy az aprómunka is a legrövidebb úton visz nagyobb célokhoz közelebb.

Másik kiemelkedő érdeme — módszeres munkálkodásán, éles judíciumán és logikáján kívül —, hogy új témákat szolgáltatót meg kutatásunkban. A műalkotások és mestereik történetének hagyományosan művelt témái mellett nála jelentkezik először szakirodalmunkban kutatási tárgyként, egyebektől eltekintve, a munkaszervezet, a művészet és az alkotó ember kapcsolata a társadalommal, a megrendelő, a tervező és a kivitelező bonyolult viszonya, a városrendezés vagy a helyi művészeti központok kérdéscsoportja. Mind olyan természetű témák ezek, amelyek tisztázása előfeltétele annak, hogy a részletekből valóban eljuthassunk művészeti múltunk összképéig.

Benkóné kutatásainak e széles körét a kényszerűség szülte: mindent egyedül kellett önmagának tisztázni ahhoz, hogy munkájában előbbre haladhasson. Nagyon jellemző „egyszemélyű” tudományos viszonyainkra, hogy Nagy Margit is rövidesen mindenessé vagy szebben kifejezve „a nemzet napszámosává” kellett váljon szakmája területén. A tudományos feldolgozás, népszerűsítés mellett a művészettörténeti adatfeltárás elindítását szintén magára kellett vállalnia, noha ez inkább történészek feladata lett volna. *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiók látták* című kötete (1973), valamint legújabb könyvének a kolozsvári művészekre és mesterekre vonatkozó értékes adattára példamutató úttörésnek számít országunkban nemcsak a művészettudomány, hanem a helytörténet információs bázisának kitágítása és felújítása felé is.

Külön meg kell emlékezni Benkóné dolgozatainak kellemes stílusáról. A szakmai írásstílus bonyolult ágaitól mentes szép nyelvezete világos és tiszta. És ez nagyon fontos adottság olyan szakterületen, amely iránt széles laikus olvasótábor érdeklődik. Írásmódjának sallang nélküli egyszerűsége, közérthetősége nagyon megkönnyíti Benkóné számára, hogy a művészettörténet eredményeit sokakkal megismertesse, megkedveltesse, hogy a szakkutatás mellett eredményes népszerűsítést is végezhesen.

Benkóné Nagy Margit művészettörténeti munkássága egyszerre szerves folytatása az előzményeknek és előkészítője a holnap feladatainak, amelyek végén ott szerepel az összefoglalás is. Tevékenysége a folytonosság lényeges összekötő láncszeme, mely lehetőséget teremtett a továbbhaladásra. A hézagpótlás feladatát vállalta magára, és azt be is töltötte. Belenőtt szerepbe, amelyet a körülmények alakítottak. Nem tűzött maga elé elérhetetlen célokat, de aminek lehetőségei adottak voltak, megvalósította. A bethlenszentmiklósi kastély barokk elemeinek helyes keltezésétől kezdve a művészeti stílusok és a népművészet találkozásának felismerésén, a kolozsvári Bánffy-palota tervezője és tényleges kivitelezője közötti viszony tisztázásán, a késő barokk, a klasszicizmus és a romantika kolozsvári mesterkörén, a reneszánsz és barokk otthonkultúránk problémáinak rendszerezésén át a művész és a társadalom viszonyának, a mester- és művészvándorlás, a városrendezés kérdeteinek vizsgálatára kérdéseit felvetéséig, valamint a klasszicizmusnak és a romantikának az Erdélyben is tanulmányozandó stílusok közé való bevonásáig sok-sok új és szilárd eredménnyel gazdagította az erdélyi művészet kutatását. Mindezekért elismeréssel és köszönettel tartozunk neki.

Most, amikor legújabb könyvének megjelenése kapcsán a beérkezett kutatónak kijáró őszinte elismerést tolmácsolom Klió magyar munkásai részéről, kérem engedje meg nekem, hogy az öregség jogán azt mondhamas ismét, amit indulása idején az önkéntesen közmunkázó egykori diáklányak: „Brávó Nagy Margit kolléganő! Mindnyájunknak hasznos, jó munkát végzett! Holnap új feladat következik!” És még hozzátéveszem mindnyájunk őszinte kívánságát: „Remélhetőleg még nagyon sokáig következzen Nagy Margit számára az új feladatok.”

Általánosan ismeretes, hogy a tudományos teljesítmények egyáltalában nem függetlenek a körülményektől, amelyek között megvalósulnak. Függvényei mindegyikét a tudományok általános, országos helyzetének. Hogy ma van nemzetiségi művészettörténetünk, mely nem marad el az országos átlagtól, hogy a további teendőről egyáltalában beszélhetünk, azt mindenekfelett Benkóné célratörő erőfeszítéseinek köszönhetjük. Vitathatatlan azonban, hogy mindez, ami országos szinten történik, például a műemléktopográfia, a forrásanyag feltárása vagy a témák rangsorolása területén, a nemzetiségi kutatók munkáját is meghatározza.

Művészettudatásunknak ugyanis nemcsak intézményes keretei hiányoznak, de szakemberekkel is alig rendelkezik. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy jelenleg — Benkónén kívül — legfeljebb a sokoldalú tapasztalattal rendelkező Debreczeni Lászlót, a reneszánszt kutató Kovács Andrást, az iparművészettel, elsősorban az ötvösséggel foglalkozó Buntáné Papp Magdát, a festészetünk múltját vizsgáló Engelné

Szabó Ilonát és Kónya Ádámot könyvelhetjük el az erdélyi művészettörténet magyar kutatóiként. Természetesen nem számítva azokat, akik a századunkbeli, illetve a kortársi művészet világosan elkülönülő, elsősorban nem történeti, hanem esztétikai kérdéseivel foglalkoznak.

A kutatóknak ez a kis létszáma önmagában még nem teszi eleve kilátástalanná a munkát, hiszen voltak idők, amikor egyedül Kelemen Lajos, majd ő és Bíró József jelentették a magyar művészettörténetet Erdélyben. A teljes valóság ugyanis az, hogy a nemzetiségi kutatók munkájukban több vagy kevesebb mértékben számíthatnak egyrészt az egész román, másrészt pedig az egész magyar művészetkutatásra. A nemzetiségi művészeti örökség ugyanis egyidejűleg tárgya országunk és a magyarság egyetemes művészettörténetének. Ennek következtében a fentebb említett kicsiny tőzsgárda mindkét oldalról kiegészül olyan szakemberekkel, akiknek munkássága közvetlenül vagy közvetve szintén hozzájárul művészeti múltunk felderítéséhez. Az erdélyi magyar művészet történetének elkészítése azonban mégis a nemzetiségi szakemberekre vár, mert az említett munkatársakat műemlékeink vagy a romániai, vagy az egyetemes magyar művészetfejlődés szemszögéből foglalkoztatják.

Ez teszi szükségessé — véleményem szerint —, hogy kutatóink, bármily kevesen legyenek is, minél gyakrabban vessék fel a kérdést önmaguknak és egymásnak: „Hogyan tovább?” Benkóné munkásságának egyik tanulsága, hogy az eddigi hagyományos út lehetőségeinek rövidesen végére jutnak, és új — szerintem fokozottabban történeti — megközelítési módokat kell keresniök. Az erőfeszítések egyeztetése, a feladatok rangsorolása, a leghatékonyabb megoldások kikísérletezése, a közelebbi és a távolabbi célok józan meghatározása és tudatosítása mindegyik kutatónak egyéni érdeke is. Kérdezheti azonban valaki: a jelenlegi személyi adottságok mellett a teendők megtervezéséről és egybehangolásáról érdemes-e akár csak beszélni is? Válaszunk erre egyértelműen csak az lehet, hogy mindez a tudományos vizsgálódás területén ma már akkor is elengedhetetlen, ha egyetlen magános személy tevékenykedik bizonyos munkakörben. Saját részletkutatásaiba begubózva sem az egyén, sem az ügy nem juthat el addig, mint ha a legkisebb teendő is távlatos elképzelés részeként tudatosan kerül kimunkálásra.

Benkóné Nagy Margit eddigi munkásságával a romániai magyar művészettörténet olyan színvonalra jutott, ahonnan már nemcsak érdemes, hanem szükséges is a feladatok között széttekinteni. Persze nem itt és most kell ezt megtennünk, de minél előbb sort kerítünk rá, annál jobb. Ne vegyék művészettörténeiszink a dolgunkba való belekontárkodásnak, ha e tervszerűsítés szükségén kívül egyetlen konkrét kérdésre mégis felhívom figyelmüket.

Arra a mindinkább tarthatatlanná váló helyzetre tudniillik, hogy művészettörténetünk kezdeteitől fogva megengedhetetlen mértékben elhanyagolta a XVI. századnál korábbi idők vizsgálatát. Egyik legsürgősebb feladatnak látom a román kor és a gótika feltárása útján tisztázni fejlődésünk kiindulópontjait. A ma is fennálló, szinte kizárólagosan egyházi emlékek rendszerező vizsgálata mellett e korszak vonatkozásában fontos szerep vár a műemlékrégészetre, elpusztult nemzetiségi monostorok, várak és települések megásására, a régészeti, művészeti és okleveles források együttes felhasználására. Bár mindez olyan korszerű medievisztikai képzettséget igényel, amelyet főiskoláinkon megszerezni is alig lehet, — ismét Benkónének köszönhetően — rövidesen lesz olyan fiatal szakemberünk, aki felkészülten neki-vághat ezeknek a régóta időszerű feladatoknak.

A virágzó középkorral való elmélyültebb foglalkozás távlatosabbá tehetné kutatásunkat azáltal, hogy segítené a szűk népi és nemzeti keretek közül való kiemelkedésben is. E kor művészete ugyanis, nemzetekfeletti lévén, nemcsak etnikai korlátok, de még országhatárok között sem értelmezhető torzítások nélkül. Európa e részének népei közös forrásból merítettek akkor, ezért ajánlatos a művészeti jelenségeket és teljesítményeket is minél tágabb földrajzi keretek között értékelni. A több országnyi területen mutatkozó közös vonások tisztázása nélkül a művészeti áramlatokat módosító helyi sajátosságok sem állapíthatók meg hitelesen. Ezeknek az európai összefüggéseknek a felfejtésében kutatóink jól támaszkodhatnak az egyetemes magyar művészettörténet új eredményeire.

Ha már az erdélyi specifikum feltárása is csak egészen tág földrajzi határok között remélhető, az erdélyi magyar sajátosságok tisztázása még inkább megkívánja az etnikai korlátokon való túllépést. Művészeti örökségünk tudományos feldolgozása és megfelelő értékelése megoldhatatlan a románok és szászok itteni emlékananyagának kellő ismerete nélkül. Amíg azonban a román emlékek feltárása jó útemben halad, a szászoké meglehetősen ellanyhult. Minthogy a kiöregedett német kutatók helyére fiatalok már nem lépnek, és az országos kutatóhálózatnak sem nagyon akad ebben a témakörben otthonos román szakembere, a magyar kutatóknak

az eddiginél jóval nagyobb mértékben el kellene melyülniök főként a középkori szász művészettörténet részletkérdéseiben is. Nem öncélként, hanem saját fejlődésünk jobb megismerése érdekében. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy a korai emlékek Erdélyben egyházi eredetű, és hogy a reformációt megelőző századokban a magyar és a szász lakosság egyazon katolikus egyház keretei között fejtette ki építő és művészetpártoló tevékenységét, nemegyszer ugyanazokat a mestereket foglalkoztatva.

Benkőné gondolatébresztő írásai a „Judasok” abban, hogy a műhelykérdésekből ennyi is kikívánkozott belőlem. Szolgáljon mentességemre, hogy biztató kezdet minél eredményesebb folytatásáról van itten szó. A kutatómunka mellett azonban a közszérettel a kérdését is érintenünk kell, mert ez utóbbi erősen befolyásolja az előbbi alakulását.

A magyar nemzetiségtörténet eredményeinek közlésére — már csak magyar nyelvük miatt is — a Kriterion kiadó nyújt reális lehetőséget. A szerzőknek tehát egyidejűleg kell kielégíteniük a széles olvasóközönség és a szakkutatók igényeit. Bár ez valóban nem könnyű feladat, az ilyen kiadványok elsősorban közönségcsikere mégis azt bizonyítja, hogy kutatóink általában megtalálták a járható utat, és a szakmai célú apparátus, a jegyzetanyag nem riasztja vissza az olvasókat. A közművelődési és a szakmai célkitűzések szétválasztása a szakemberek szempontjából lenne különösen előnyös, a kívánatos azonban — sajnos — nem mindig lehetséges is egyben. Minthogy eleven szakkutatás nélkül nem képzelhető el hatékony népszerűsítés, állandó friss anyagfeltárás nélkül pedig nem haladhat a szakkutatás, nincs más választás, mint az eddigi felemás utat járni.

Megoldásra vár azonban egész történeti tudományosságunk számára az anyagfeltárás, minthogy a nyomtatásnál olcsóbb, korszerű sokszorosítási technikák felhasználása csak olyan intézményes keretek között lehetséges, amilyenekkel a nemzetiségi történetkutatás nem rendelkezik. Ebben a tekintetben különösen nehéz művészetkutatásunk helyzete. Egyrészt mert nem örököltunk akkor gazdag nyomtatott tényanyagot a polgári korból, mint történetírásunk, másrészt mert a hiány pótlásával párhuzamosan az emlékekanyag képdokumentumainak közzétételére is kényszerítve volna. Nyomdatechnikánk az oka, hogy még az a képanyag is csak részben alkalmas tudományos tanulmányozásra, amelyet elsősorban éppen Benkőnének sikerült kötetéhez mellékelnie. A kutatásnak nagy hasznára szolgálna, ha lennének legalább a Meridiane kiadó színvonalán álló valódi díszkiadványaink. Józanul nézve azonban a helyzetet, kutatóinknak és közönségünknek még jó ideig be kell érnie azokkal az olcsó tömegkiadványokkal, amelyeket a Kriterion produkálhat. Ezeket ugyanis képanyagunknak csak a mennyisége, de nem a minősége emeli az átlag fölé.

Benkőné Nagy Margit munkásságától indultunk el, és máris nyakig belekavarodtunk művészettörténetírásunk műhelykérdéseibe. De így volt ez rendjén, mert a kettő az utolsó évtizedben majdnem teljesen fedte egymást. Mintegy útközben állítottuk meg Nagy Margitot, hogy nyersmérleget készítsünk, mindnyájunk okulására, kutatói pályája sikeres első szakaszáról. Útjának hosszabb része — reméljük — még előtte áll, és tiszta szívvel kívánjuk, hogy a felkészülés éveit ezután követhesse az igazi természetbetakarítás. Az erdélyi magyar művészettörténet soron következő feladata alapos részlelemzésekkel előkészíteni egy majdani összefoglalást, és minél nélkülözhetetlenebb támogatást biztosítani az országos műemlékvédelemnek a magyar emlékek megóvásához. Benkőnére mindkét területen fontos teendők várnak — tapasztalatai révén. De ezután már az életkor alapján is lesznek feladatai. Engedje meg, hogy búcsúzóul a jövőre szóló nagyon lényeges útravalóként továbbadjam, úgy amint azt pályám elején én is kötelességként kaptam a magyar történettudomány egyik legerősebb művelőjétől, Hajnal Istvántól, a nálunk fiatalabb fejlődése, kibontakozása és indulása egyengetésének kötelezettségét. De a Kelemen Lajostól nyert örökségből is ez még az a feladat, amelybe — most már az évek parancsára is — bele kell nőnie. Mái megtett útja a biztosíték számunkra, hogy ami ezután következik, méltó folytatása lesz az eddigi pályának.

További munkájához mindnyájunk nevében kívánok jó egészséget, az eddigihez hasonló céltudatosságot és szívós kitaratást, a másokért való önzetlen szolgálat alázatát és sok-sok megérdemelt sikert.

Jakó Zsigmond



# Tisztelt hallgatóság, kedves barátaim!

Mindenekelőtt engedjék megköszönnöm a házigazdáknak, hogy a Korunk-délelőttök keretében alkalmat találtak munkásságom ismertetésére, s lehetővé tették a művészettörténetírás néhány alapvető kérdésének felvetését is. Megköszönöm Jakó Zsigmond meleg szavait, s mindazt, amit a szóban forgó tudományágról az előbbieken elmondott. Szükség van a tennivalók mérlegelésére, hiszen sok elvégzetlen feladat áll a művészettörténet nyugtalanítóan kevés munkása előtt.

Rátérve „pályám emlékezeté”-re, életrajzi adataim felsorolásától, amennyire lehet, megkímélem Önöket.

Gyomán születtem, apám korai halála után 13 éves koromig a magyar Alföld kellős közepén, Kecskeméten életem, de az otthonnak, anyám szülőföld-élménye hatására a Nyárád menti Backamadarast tartottam. Ide jártunk haza kétvétenként, ha összekuporgattuk az útravalót. Mi sem volt természetesebb tehát, mint az, hogy az első kínálkó alkalommal felkerekedjünk, és a hozzá közeli iskolavárosban, Marosvásárhelyen folytassuk életünket. Mikor aztán 1944 őszén a második világháború eseményei választás elé állították a nemrégiben visszatelepedett családot, nővéremmel habozás nélkül a maradás mellett döntöttünk.

Iskoláimhoz különös érzelmi szálak nem fűztek, habár a kecskeméti gyakorló iskola elemijében kitűnően éreztem magam. Az ottani családias, szabad légkört Marosvásárhelyre kerülve sokszor visszaírtam, mert a református leányiskolában még a kötött leckefelmondás, a karbatett kézzel való üldögélés és a fekete patent-harisnya divatozott.

Középiskolai tanáraink közül a ridegnek látszó, de emberség dolgában igen kiváló, természetrajzos Farczady Jolánt szerettem, és Kabdebó Ernát, aki végső fokon pályaválasztásomra is hatott. Eseményszámba menő magyarórái, műveltsége, iradalomszeretete, remek humora valósággal elbűvöltek.

Érettségi után a kolozsvári Bolyai Egyetemen magyar irodalom—művészettörténet—régészet szakra iratkoztam be, de megvallom, hogy az utóbbi kettőről meg lehetőszen homályos elképzeléseim voltak. Kolozsvárra kerülve nagy élményt jelentett maga a város, pezsgő kulturális életével — ma is ezt tartom a legszebb városnak —, nagy élmény volt a sok gondolkodó fiatal, a Móricz-kollégiumbeli éjszaka nyúló viták, melyek során tisztáztuk helyünket a világban, a társadalomban, felelősséggel vállaltuk a népünkhöz való tartozást, részt kértünk az újjáépítés munkájából s a demokráciáért való küzdelemből. De élmény volt maga az egyetem is, a sok új diszciplína, a sok érdekes előadás. Nem volt kötelező az óralátogatás, ezért mindent hallgattunk, ami érdekelt.

Egyetemi éveimet tanügyi reform, kényszerű szakváltoztatás, keservesen átvezelt földrajz- meg történelemvizsgák sora tette változatossá. Szakmai formálódásomra azonban csak két tanár, a művészettörténész Entz Géza és a régész László Gyula hatott. Két teljesen ellentétes egyéniség, de mind a kettő azzal ragadott meg, hogy bepillantást engedett alkotó műhelyébe. A tanulmányi kirándulások alkalmával Entz Géza imponáló szakszerűséggel szedte alkotóelemeire a vizsgált épületet, elemezte építési periódusait, a rajta fellelhető stílusokat. Múzeumot és kiállításokat rendeztünk együtt, majd a levéltárba vitt, és a középkori művészet forrásaival ismertetett meg bennünket. László Gyula amellet, hogy lebilincselő előadó volt, bravúros műelemzéseket tartott, s még rajzolni is tanított, hogy egy-egy festmény, szobor vonalritmusát, kompozíciós rendszerét érzékelhessük. De elvitt bennünket műtermekbe, színházba és Halmos György házi koncertjeire is. Utólérhetetlen volt a részletek megfigyelésében, s abban, hogy ezektől hogyan lehet eljutni az általánosításokig.

Mikor aztán kezdtem volna rájönni, hogy mi mindent kellene megtanulnom, mindketten elkerültek Kolozsvárról, engem pedig kétévi hányatott tanársegédeskedés után szélnek eresztettek az egyetemről. Szerencsémre!

Akkor persze nem éreztem túlságosan szerencsésnek magam, és az újrazekedés sem volt könnyű. Az Akadémia Történeti Intézetében — ahol most is dolgozom — egy darabig mindent csináltam, csak művészettörténettel nem foglalkozhattam. Az intézeti kötöttségek miatt a műemlékek helyszíni tanulmányozásáról szó sem lehetett, később meg az anyaság akadályozott benne. Így tájolódtam a levéltár felé, hogy a történeti forrásokon keresztül közelítek a művészettörténethez. Ott Kelemen Lajosban találtam készséges eligazítóra. Entz Géza és az ő tanácsára fogtam neki a XVII. századi kastély- és udvarházleltárak átnézéséhez is. Ebben a munkában sok segítséget kaptam Dani Jánostól és Kiss Andrástól, s állandó taná-

csaival, szakmai ismeretei teljes arzenáljával állt mellém Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és Pataki József.

És ezen a ponton jutottam el oda, hogy néhány szót szóljak levéltári munkám jellegéről is.

Akkor ugyanis, mikor célul tűztem magam elé a laikus, azaz nem egyházi jellegű építészet néhány kérdésének, nevezetesen a XVII. századi kastély- és udvarházépítészetnek vizsgálatát, tettem ezt anélkül, hogy sejtettem volna, milyen nagy fába vágtam a fejszémét. Pedig a célkitűzés nem fiatalkori kastélyromantikából fakadt, hanem az említett épületrészlet elhanyagolt, veszélyeztetett állapotára készítetett rá. A szakirodalomban való tájékozódás sajnos nem sok fogódzót adott a feldolgozás mikéntjéhez, ezért volt szükség arra, hogy egy-egy épület eredeti állapotának rekonstruálása érdekében átnézzem azok egykori leltárát. Hangsúlyozom, hogy kezdetben csak a jelentős épületek művészeti szempontból figyelemre méltó leltárairól volt szó (Vajdahygy, Gernyeszeg, Zsibó stb.). De ezek sem nyerték meg túlzottan tetszésemet. Hiszen egy-egy várba vagy kastélyba mindig beleképzeljük azt is, amiről történelmi és műzeumi ismereteink alapján tudjuk, hogy ott kellene lennie. És ezekben a leltárakban sokszor még egy fél műzeumi szobára való anyag sem akad. Csak a rideg célszerűség, az ajtók és ablakok vas sarkainak végtelen felsorolása, a gazdasági udvarok épületeinek kimerítő leírása. Mind nem művészettörténelemnek való anyag. Amíg azonban egy-egy családi levéltár anyagának darabonkénti átnézésével elolvastam minden XVII—XVIII. századi leltárát, remélve, hogy csak kerül a kezembe kedvem szerinti darab is, szinte észrevétlenül nyílt meg előttem egy ismeretlen világ, amelybe nem illett ugyan bele a mesék koronával alvó hercegkisasszonya, de valóságghú hátterül szolgált a málladozó kastélyokhoz és udvarházakhoz, társadalmi funkciójukban láttatta meg őket egy olyan korban, mikor már réges-rég nem töltötték be egykori szerepüket. Miután már százakra ment a kijegyzetelt egyszerű és jelentéktelen leltárak száma, az udvarházak telektípusai, leggyakoribb alaprajzi megoldásai is körvonalazódtak, és berendezésük több kérdése is megválaszolhatóvá vált. Ez a semmitmondó anyag hívta fel a figyelmet arra, hogy a XVII. század folyamán milyen széles érintkezési felület alakult ki a népművészet és a „magas” művészet, a reneszánsz között. Ez az anyag tette lehetővé a vidék berendezés- és otthonkultúrájának felmérését, melyről a műzeumi díszdarabok alapján nagyralátó elképzeléseink alakultak ki. Ennek az anyagnak az alapján derült ki, hogy a ma már tájhoz kötött művészeti produktumok, mint például a székely kapu, a festékes szőnyeg és az előugró tornáccal épülő udvarház, századokkal ezelőtt még az erdélyi művészet egészének közkinccse volt. Köszönet illeti a Kriterion Könyvkiadó igazgatóját és munkatársait, akik nemcsak a tanulmánykötet útját egyengették sok jóakarattal, hanem belenyugodva a sok ajtósorokba és sövényfalú „úri” házba, a források egy részének megjelenését is lehetővé tették.

Az előbbieken felvázolt kérdések a meglévő, hiányos emléktanyag vizsgálata alapján fel sem merülhettek volna, de akkor sem bukkantak volna elő, ha csak a „látványos” levéltári anyagra támaszkodva dolgozom. Mindez persze menet közben alakult így ki, s alaposan elhúzta a kutatási időt. Lehet vitatkozni rajta, hogy nem volt-e kár évek hosszú sorát poros papírok olvasgatására szánni, mikor az anyag szabta megkötöttségektől függetlenül, a tudatlanság abszolút bátorságával és az ettől megtámasztott fantáziával ragyogóbb eredményeket lehetett volna kitalálni. A valóság megközelítése biztos alapokat igényel, s ha még egyszer újrakezdéném, akkor sem választhatnék más utat.

Mint ahogy ugyanezen a csapáson haladtam akkor is, mikor a kolozsvári barokk mesterek tevékenységi körét mértem fel. Akkor sem kizárólag művészeti jellegű levéltári anyagra támaszkodtam, bár az egyes levéltári részlegek átnézése során ilyen is akadt. De semmivel sem volt jelentéktlenebb a városi anyakönyvek, polgárkönyvek, adótáblák, városi protokollumok tömkelegének átnézése során gyűjtött anyag sem. Ezek elemzéséből derült fény a kolozsvári mesterkör kialakulásának folyamatára, s ez a lexikális jellegű adathalmaz kínált lehetőséget az erdélyi barokk művészet összetevőinek meghatározásához is, s bizonyította be, hogy a Habsburg-uralommal együtt érkező barokkot az osztrák mellett milyen erősen színezi a német és cseh területekről érkező hatás, s mindez együttesen milyen korán megtalálta az utat az erdélyi építészet hagyomány felé.

Az eddig megjelent három kötettel tulajdonképpen egy kutatási program is lezárult. Ötödik éve már, hogy intézeti tervem keretében terepmunkát végzek, a műemlékek tudományos számbavételén dolgozom. Nehéz, fárasztó, sok figyelmet igénylő vállalkozás, hiszen minden egyes alkalommal más és más problémával találja szembe magát az ember. Mások a kutatási módszerek és a célhoz vezető utak. De végtelen sok örömmel is jár, sok ismeretlen emlék felfedezésére van lehetőség,

új összefüggések bontakoznak ki, új interpretálási módok kínálkoznak. És ha annak idején családi okok miatt is választottam inkább a helyhez kötött levéltári kutatást, most a családom segít nagy lelkesedéssel a terepjárásban.

És ennyi, azt hiszem, elég is az önvallomásból.

Talán az elmondottak alapján érzelhették, hogy a ma művészettörténésszének tudományos célja elérése érdekében bonyolultabb kutatási módszerekre van szüksége, mint elődeinek. A múltból reánk maradt művészi értékek értelmezése megköveteli a többsíkú elemzést, a mű, az alkotó, a megrendelő és a közönség bonyolult, időről időre változó viszonya feltárásához szükséges minden információnak a felhasználását. A részletkutatásokban való elmélyülés azonban soha nem jelentheti azt, hogy közben megfeledekezünk a főcélról, a művészeti élet egészének megvilágításáról. Minden történelmi korszaknak a maga politikai-gazdasági szerkezetén belül előbb-utóbb kialakul rá jellemző művészeti stílusa is, mely irodalmát, zenéjét, képző- és építőművészetét egyaránt uralja. Ez az egész életnek sajátos jegyeket kölcsönző stílus nyilvánul meg a hírművek, ötvöstargyak, asztalosmunkák, népi faragványok motívumaiban, az otthonok berendezésében, ez hat a viseletre, a szokásokra, a kor emberének minden önmagát kifejező megnyilvánulására. A korstílusoknak az egész emberi életet formáló voltát a múzeumok kincsei és a sors szeszélyétől függően megmaradt műemlékek csak jelzészzerűen érzékeltetik. A kutatói törekvés tehát nem lehet kevesebb, mint sok megbízható adattal, az összefüggések felfedezésével, ötlettel, invencióval, a teljesség igényével emberközelbe hozni egy-egy művészeti korszakot.

Ha ez sikerült, semmi fáradtság nem volt hiábavaló.

B. Nagy Margit

## Ahonnán a kritika távolmarad...

### Körültapogatom a műkedvelő színjátszást

Szász Lacinak és sok más társamnak  
a közös gondban

1. Mondjuk: Bevezetés. A szerepjáték az emberrel egyidős. Kiteljesedett — és formalizált — mai változata: a színház. Ahol passzívan kiélhetjük szerepvágyainkat és megtisztulva távozunk. Befizettünk, hogy mások szerepeljenek helyettünk. Esetleg, mint futballmeccsen: lábunk egyszerre lendül a kapura törő csatárával. De csak az előttünk ülő „befizető” hátát találjuk el. Pardon — mormogjuk, és a varázs megszűnt. Mert itt nekünk tilos a szereplés. Hallgatólagosan vállaltuk a bele-nem-szólás magatartását is, mikor a homogenizáló sötétbe húzódtunk. Akinek ez nem elég — másfelé próbálkozik. Például megpróbál a túlsó partra jutni: azaz hivatásos komédiás lenni. Aki mégis innen marad — másságát bizonyítandó —, műkedvelővé válik. (A nagy „életszerepek” eljátszásával, mint harmadik lehetőség, foglalkozzanak pszichológusok s egyebek.)

2. Történelmi közhelyek. A játékkedv nem várta ki az intézményesítést (még ha büszkélkedünk is — joggal — annak koránjöttével). Errefelé hamarabb volt aktív szerepjáték a színpadon (!), mint szervezett befizetés. Iskolai színjátszás néven emlegetjük ma. Szó esik misztériumjátékokról is, meg vásári komédiáról, népi színjátszásról. Miről több, miről kevesebb. Mint előzményekről. (Volt főúri műkedvelés is, de erről nem illik...)

Az intézményesülést nemzeti ügyként kezelő hőskor szép csillogása aztán elvakít. Magára vessen, ki másfelé néz, s ha a sötétben csak sárga karikák ugrálnak a szeme előtt. Csillapodása után a párhuzamos jelenlét követeli magának a figyelmet. Párhuzamosság, de sajnos, nem egyenrangúság. A nem intézményesült, mint mikroközösségbeli „örömteremtés”, kultúránk vadvirága lesz. Aztán — de ez már jóval később történik — munkásszínjátszás, avantgarde, (falun) népszolgálat címen nemesíteni próbálják; váltakozó sikerrel.

A műkedvelő színjátszás ekképpen fut be a jelenbe. (A jelen számomra az a, mondjuk, tíz év, amióta többé-kevésbé nyitott szemmel figyelem-követem a színházat.)

3. Továbbá. A műkedvelő színjátszás tehát van. Külső és belső szükséglet — hagyomány és önkifejezés kényszere — egyaránt hozzá vezet. Ezért van. Egyelőre lényegi vonásaként csak ezt könyvelhetjük el: hogy van. Elméletének (ami nincs) innen kellene kiindulni. Az adottból. A létező különbözőségekről rögzítéséből körvonalazódik majd az elmélet „hogyan”-ja. Különbözőségekről, azaz megkülönböztető jegyeiről több irányban is beszélhetünk. Több évtizedes gyakorlat folyamán bizonyos rétegződések kristályosodtak ki. *Helyszín* szerint van: falusi és városi műkedvelés. *Minőségileg* az első aztán tovább tagolódik: iskolai, értelmiségi és amolyan „össznépi” jellegűre. Utóbbi — a városi — pedig emígy oszlik: iskolai, kultúrházi, valamint diákszínjátszás. (Az elnevezések, ha vitathatók is, tartalmukban reálisak.) Rázósabb kérdés, hogy az osztályozás szempontja mérvadó-e? *Forma* (keret?) vagy pedig *cél* szerint volna igazabb az osztályozás? Mert pl. a keret, illetve ezzel összefüggésben a tagok státusza talán csak az (egyetemi) diákszínjátszás esetében releváns. (Ahol...) A cél pedig a vállalt vagy vállalandó funkció(k)ból nő ki. És ez már egy további kérdés(csomó).

4. Lépések. A műkedvelő színjátszás a tenniakarás ifjonti látától a *tudatosodásig* nagykorúsodott. Megpróbálta vállalni önmagát. És tágabb kilátás hiányában — helyi jellegű elméleteket gyártott. Létének igazolására. (Mintha erre lett volna szükség...) Csoportok (esetleg vezetőik) programokat hirdettek. A programok — hogy ne mondjam: manifesztumok — egy dologban egyeztek: a (színházzal szembeni) kisebbségi komplexusából immár kinőtt műkedvelés a *saját céljait* írta körül bennük. Egyfajta „vállalás” volt ez is... De a szembesítés lehetősége nélkül. Tehát visszhangtalanul. Fórum nélkülségre kárhóztatva ki-ki a maga labdáját égnekrugdosva zsukázott. Passzolás nem volt. Nem is lehetett: a többiek más-más pályán állottak. (De ma — és itt a szűkebb jelenre gondolok — sem vagyunk előbbre.) Nem lehetne annyi kerekasztal köré/mellé/után esetleg ezügyben is „összekerekedni”?

5. Próbálkozások, elképzelések. Az önmagára ébredés előtt a színjátszás saját lényegétől idegen célokat követett. Tudjuk... A „vállalás” mennyisége és minősége aztán esetenként különbözött. Hagományápolás és -rombolás dialektikája feszült a csoportok közé. Tartalom és forma még mutáló hangon hívta-kereste egymást. (Érvényes talán a mára is.) Leginkább a diákság próbált meg (a szó szoros értelmében) avantgarde lenni — még a SZÍNHÁZ előtt is. Főleg a nagyvárosokban: objektíve csak itt van módja rá.

Kisvárosok színházészségének kielégítése már mást követelt: megteremteni a távolmaradó SZÍNHÁZ illúzióját. Néha a grandomániáig. Kard, köpeny, piros viganó... És ha a szükség úgy hozta — ami nem volt ritkán — „illeszkedni”. A kisváros és a falu ezt a népbetegséget nehezebben heverte ki. Néha még kísért. Eredménye a hibridelődés: a kincstári optimizmus szólamaiba fulladó őszinte érzelmek és gondolat. Ennek ellentéte a csillogóan eljátszott semmi. Mert ilyen is van. A szép, de minek...?

Falusi közegben a meghaladott közösségi létformákat próbálta helyettesíteni — több-kevesebb sikerrel. Mint ahogy a műkedvelés más formái is. Nem újtott, csak megőrzött. És itt ez volt a több. Az élő beszéd igézete rugalmas védőpajzs lett.

Bár ez a megőrző-ápoló funkció a műkedvelő színjátszás egészének egyaránt hivatás, még ha nem is tudatosodott egyforma mértékben. Avantgarde vagy népszínmű egyaránt megköveteli — most már helységektől függetlenül, de a *helyhez* igenis kötődve: — az anyanyelv művelését.

6. Kérdőjelek. És akkor? Ha ez ilyen szépen összeállt, hol a hézag? — kérdezheti a kívülláló. Itt:

A *kritika*. „Távolmaradása” krónikus. Nem szándékos, de objektív valóság. Nem tud mit kezdeni a műkedveléssel. (Hogy mással sem, azt megírták mások.) Leereszkedik a vállonverettségig, de röstell vitázni. Kritikai észrevételek nincsenek — marad a megértő bólogatás és a mindannak ellenére, hogy... pláne... sőt. Idegesítően jóindulatú. (Nagyapámék falujában egy öreg mesemondó néha elakadt, és azt mondta a gyűjtőnek: Itt egy kicsit pikáns... — *Nem baj, mondja, táti, mondja!* — szól a válasz. Hát valahogy így a kritika is...)

Az *elmélet*. A nagy SZÍNHÁZRól is megírták, hogy míg nincs érdembeli kritika — honnan elmélet? No, és főleg ki írná meg (a műkedvelését)? Mert, aki csinálja, nincs ideje. Aki pedig nem csinálja (nem ismeri), az ne írjon elméletet sem. Úgysem lesz jó. Hajlamos vagyok azt hinni mégis, hogy aktív vagy volt műkedvelők összefogása hívhatja életre a teóriát.

Az *irányítás*. Művelődési házak-otthonok „szakirányítói” néha eligazítókön vesznek részt. De jobbjára nem ők csinálják — közvetlenül — a műkedvelő szín-

játszást. Az aktív tagok találkozása és véleménycseréje sokszor a véletlen játéka. Ilyenkor derül ki egyes irányítók egymással ellenkező elképzelése az egészről.

**Fórum.** Elvileg a *Művelődés*. Nehézsége miatt elszalasztja a lehetőséget. Mellelleg túlzás is volna a kizárólagosság...

Az úgynevezett seregszemlék néha formálisak. Fárasztó kötelező programok zsűri, csoportok és a ritka közönség számára is. Ha a csoport előadása lement, ki merre lát. Akkor meg minek...?

**Integrálódás.** Divatos dolog nemzetiségi kultúránk ilyen vagy olyan irányú kiteljesedéséről beszélni. Vajon a magyar nyelvű műkedvelő színjátszás országos méretű mozgalma nem tartozik ide? Jelentősége olyan mellékes volna, hogy nem kell beszélni róla? Vajon mikor színházművészetünk fellendüléséről, nagy sikereiről — néha: európai rangú előadásairól — beszélünk, írunk, mondom, ilyenkor kinek jut eszébe, hogy a hazai közönség számottevő hányadának EŐ színházi élménye pont a műkedvelő csoportok előadásai? Hibáival és az úttörés dicsőségével együtt.

Mindezek ellenére: — hiányzik bár egy kézikönyv, ami fogódzó legyen, az önmeghatározást illetően (véletlenül tudom, hogy kéziratban létezik, csak...);

— hiányzik a felelősségteljes viszonyulás kritika és vezető fórumok részéről;

— hiányzik a találkozás, a kötetlen eszmecsere lehetősége;

— hiányoznak a szakértők...

(Tessék folytatni!)

7. Álmodok. Udvarhelyi Népszínházunk nem felejté el, honnan nőtte ki magát. El tudom képzelni, hogy találkozókat szervez műkedvelő csoportok igazi irányítóival, rendezőivel (akik tényleg benne vannak a „buliban“...) Esetleg turnézása során — miért ne legyen ilyen is?! — tájegységünként. Szász M. Attilának ügybuzgalma feljogosít erre az előlegezett bizalomra.

Egyéb táborozások mintájára — valahol megrendezzük a műkedvelő csoportok nyári találkozóját. Sátor tábor, egy közeli (akár szabadtéri) színpad, önellátás és... okos szervezés. A csoportok felbecsülhetetlen nyereségén túlmenően akár idegenforgalmi látványossággá is kinőhetné magát, ha olyan!

Lelki szemeim előtt feldereng egy rendszeres rovat is központi (művelődési) lapunk-lapjaink oldalain, amely értő szemmel figyeli a műkedvelő színjátszást *országszerte*, és nem az esetlegességre (értsd: ismeretségre) bízva a sajtó jelenlétét.

8. Apológia, befejezés gyanánt. Az 1—7. alatt kifejtett megközelítések korántsem általánosan ismert és elfogadott tételekre épülnek. Mintegy évtizednyi műkedvelés, töprengés *sajátos* lecsapódásai. Én így látom.

Nemrég olvastam, hogy nemzedékem (ama 51-es) *színházközpontúsága* „átmenet“ volt két markánsabb generáció között. Az nem bánt, hogy átmenet. (Mindig, mindenki kicsit az is.) De akkor legyen hát színházközpontú-színházcsináló, vagy amit akartok!

És fájó, hogy ez a földrajzilag szétszóródott nemzedék (még?) nem tudja érvényesíteni — különben jó! — elgondolásait az amatőr színjátszásban. Mert túl távol került tőle nagy részük. És az egyedüllet bátortalanítólag hatott. Mégis lassanként ki innen, ki onnan hírt ad magáról. Szól és/vagy tesz.

Ideje újratalálkoznunk!! (Konkrét és átvitt értelemben egyaránt...)

Horváth Sz. István



Tamás Pál fémdomborítása

## Régi és új módszerek a nyelvoktatásban

A nyelvoktatás világviszonylatban igen nagyot fejlődött az elmúlt ötven év folyamán. Századunk elejéig úgy tanították a modern nyelveket is, mint a görögöt és a latint. Többnyire egy adott szövegből indultak ki, megtanulták annak szavait, felismerték benne a különböző nyelvtani szabályszerűségeket, azokat a tanár elmagyarázta. Az írás- és szóbeli gyakorlatok az új szavak, a tanult nyelvtani szabály alkalmazására irányultak. A múlt századi igényeknek ez a módszer nagyjából megfelelt, hiszen a nyelvtanulás elsődleges célja az írott irodalmi nyelv megértése volt, esetleg a levelezés, s csak ritkán a hangos beszéd, a társalgás. Erre a korszakra jellemzőek azok az anekdoták, hogy a hazai felfogásban angolul „jól” beszélőről Angliában azt hiszik, anyanyelvén beszél, s a két nyelv egészen hasonlít egymásra — állapítják meg.

Az egyre divatosabbá váló utazások, a művelődési kapcsolatok közvetlenebbé válása a múlt század nyolcvanas éveiben már elégtelennek minősítették a klasszikus nyelvtanítás eredményeit, s egy új, úgynevezett *direkt* módszer vált népszerűvé — inkább a magántanításban, mint az iskolákban. Lényege: az idegen nyelvet úgy kell megtanulni, mint az anyanyelvet, tehát az anyanyelv használatát ki lehet iktatni, helyette szemléltetőeszközökkel, beszédhelyzetek teremtésével kell a tanulót rávezetni a szavak, mondatok értelmére. A cél a beszélt nyelv elsajátítása, a minél gördülékenyebb társalgás; az írás-olvasás háttérbe szorul. Ez az angol- és német-kisasszonyok kora, amikor minden „úri gyerekek” illetett egy-két idegen nyelvet otthon megtanulnia.

A direkt módszer lényegében a második világháborúig egyeduralkodó, még a hagyományörző iskolai oktatásban is helyet kap, főleg leánynevelő intézetekben és kezdő szinten. A nyelvoktatást forradalmasító lélektani és nyelvészeti kutatások azonban már a húszas-harmincas években körvonalazták egy egészen új nyelvoktatási rendszer alapjait. A behaviorista lélektani felfogás szerint a beszéd nem más, mint különböző társadalmi helyzetekben begyakorolt *viselkedési forma*. A beszéd tulajdonképpen feltételes reflex: a látott kép, tárgy, az adott szituáció (mint inger) váltja ki, s minden nyelven más-más, egyezményesen elfogadott hangsorral (egészen más hangzású mondatokkal) reagál rájuk az egyén. Ily módon a behavioristák a gondolkodás szerepét kiiktatják a beszédből. Legfőbb bizonyítékul a kisgyermek anyanyelv-tanulását hozzák fel: az 1-2 éves gyermek addig ismétleti a szavakat, rövid mondatokat, amíg megtanulja helyesen kiejteni őket, anélkül hogy tudná a nyelvtani szabályokat. Tehát a nyelv egy bizonyos közösség által kialakított szokások sorozata. Ugyanebben az időben egy új nyelvészeti irányzat, a strukturalizmus bontakozott ki, szintén Amerikában; képviselői az írással többnyire nem rendelkező indiánok nyelvcsoportjait kutatták. Rámutattak, hogy a nyelv mindenkéltől beszélt, s csak másodsorban írott nyelv. Az írás csak követi — méghozzá pár évtizedes lemaradással — a beszélt változatot. A gyermek is előbb beszélni tanul, s csak utána írni. Ezért a pillanatnyilag éppen beszélt változatot kell megtanulni, nem pedig a nyelvészek kidolgozta, archaizált „irodalmi” nyelvet. Az élő nyelv végső soron *struktúrák sorozata*. A struktúrákat mindenki gyermekkorában tanulja meg, s később szükség esetén új szavakkal helyettesíti be őket. Ez a két elmélet a második világháború idején egy új nyelvtanítási módszerben ötvöződött. Az 1940-es évek elején az amerikai ifjúság alig ismert idegen nyelveket. Az Európába és Ázsiába küldött katonák jelentős tömegét pár hét alatt kellett megtanítani egy-egy nyelv megértésére, illetve beszélésére. Az intenzív kurzusokat többnyire egyetemi tanárok irányításával nem filológus nyelvmesterek vezették. Méghozzá bámulatos sikerrel. A háború kikényszerítette együttműködésből egy új, úgynevezett *audio-orális* nyelvoktatási módszer született. Az először gyakorlatban kidolgozott módszert az ötvenes évek második felében megjelent tankönyvek rögzítették és gyümölcsöztették.

Az audio-orális nyelvtanítás alaptételeit William Moulton, az amerikai Princeton Egyetem tanára öt pontban foglalta össze: 1. *a nyelv beszéd, és nem írás* — ebből következik, hogy minden új kifejezést először hallani, utána kiejteni, majd elolvasni és leírni kell. Ne önálló szavakat, hanem értelmes mondatokat tanítsunk. 2. *A nyelv szokások sorozata* — tehát tanuljuk meg az egyes kifejezéseket, szerkezeteket, ezekben csak a szavakat kell majd változtatni a helyzetnek megfelelően. 3. *Tanítsunk nyelvet, és ne a nyelvről* — a diák beszélni akar, tehát nem érdekli, hogy miért mondják ezt így vagy úgy, a szabályokkal foglalkozzanak a nyelvészek. 4. *A nyelv az, amit az illető anyanyelvűek éppen beszélnek, s nem, amit a nyelvészek szerint beszélniük kellene* — még akkor is, ha a grammatika szabályai szerint néha a mondatok helytelenek. Az irodalmi szövegek is mellőzendők, hiszen legalább egy fél évszázaddal korábbi nyelvet rögzítenek. 5. *Az egyes nyelvek különböznek* — ezért nem szabad az anyanyelvet belekeverni az idegen nyelv oktatásába, de hasznos felderíteni a két nyelv közötti alapvető eltéréseket, hogy külön gyakorlatokkal meg lehessen előzni az esetleges „áthallásból” adódó hibákat. Ebből az öt pontból megállapítható az audio-orális nyelvtanítás célja: a diáknak ugyanolyan képességet fejleszteni ki, mint az anyanyelvi beszélőben, vagyis kiváltani a nyelv automatikus használatát.

A módszer tanítási technikája csak elvileg rögzíthető, hiszen teljesen a tanár egyéniségétől függ. Mindenekelőtt ösztönző hangulatot kell teremteni, azután beszédhelyzetet, amelyben elhangzik a megfelelő kijelentés: *Ez egy kép* (a tanár az illető tárgyra mutat), *a fiú ír* (a tanár egy vázlatos rajzzal, esetleg kivetített képpel szemléltet). A mondatot, többszöri elhangzása után, az egész osztály kórusban ismétli el, majd kisebb (pl. padosoronkénti) csoportok, s végül az egyes tanulók. Ha valaki megakad vagy rosszul ejt ki egy szót, újra az egész osztály kórusa szólal meg. De szavanként nem korrigáljuk a hibát. Így a diák gyorsan nagyszámú, gyakran használható nyelvi struktúrát tanulhat meg. Értzi maga is, hogy az élő nyelvet gyakorolja, ez ösztönzi, s hamar sikereket érhet el. Az anyanyelv esetleg eltérő felépítésű, de azonos jelentésű szerkezetei szóba sem kerülnek, így csökken a negatív interferencia veszélye.

Az ötvenes években és a hatvanas évek elején a nyugati országokban ez a módszer egyeduralgó volt. A hosszas gyakorlás nyomán azonban hátrányai is egyre inkább megmutakoztak. A felsorolt öt alaptételből épp a mondat *megértése* hiányzik. A módszer az értelmet szinte teljesen kizárja. Így a legjobb októnál is előfordulhat, hogy diákjai nem értik meg a kifejezés jelentését, jelentésárnyalatait, s jól idomított papagájokként ismétlik a tanult anyagot. Az állandó ismétlés még a leleményes, hangulatot keltő tanár vezetésével is rövidesen unalmassá válik, a diák nem tudja végig követni az óra menetét. A kisgyermek nyelvtanulásával vont párhuzam is sántít, hiszen a gyermek egyfolytában anyanyelvi környezetben él, ébrenlétének szinte minden órájában megerősítést kap nyelvtudása. A diák legtöbb esetben csak heti 3-4 alkalommal használja a tanult kifejezéseket. S végül a modern technika, a számítógépek bizonyították be, hogy egy nyelv variációs lehetőségei végtelenek. Csak a nyelvtani szerkezet véges, amelynek segítségével a nyelvi megnyilatkozásokat szerkesztjük. Tehát lehetetlen egy nyelv valamennyi nyelvi struktúráját „bemagolni”, s valamennyi esetlegesen keletkező új struktúrát megérteni, ha magát a rendszert nem ismerjük. Éppen ezért a hatvanas évek közepén az audio-orális módszer uralma megingott, s egyre inkább terjed a gondolkodtató, ún. *kognitív nyelvtanítás*.

A kognitív módszer sokban rokonságot mutat a múlt századi klasszikus módszerekkel, de nagyobb hangsúlyt helyez az élő nyelvre, s felhasználja az audio-orális oktatás eszközeit is. Alaptétele: a diák egyszer ismerje meg a *nyelvi rendszert*, tanulja meg annak alkalmazási szabályait, s utána — az adott keretek között — építkezzék a nyelvi elemekkel. Így véges számú törvény felhasználásával végtelen számú mondatot szerkeszthet. A tanár feladata a továbbiakban változatos, ösztönző beszédhelyzeteket teremteni, amelyekben a tanuló elméleti nyelvtudását igénybe véve minél változatosabb mondatokat szerkesszen. Ily módon a nyelvi szerkezet használata válik rendre automatikussá, s hosszas gyakorlás után a diák egyre bonyolultabb mondatok megértésére, illetve alkotó létrehozására lesz képes. Végül elméleti ismereteihez csak rendkívüli beszédhelyzetekben folyamodik. A fő szempont az, hogy a tanulás minden mozzanata tudatossá váljék a diákban: kár ugyanis a serdülő korú vagy felnőtt logikus gondolkodását mellőzni a nyelvtanításban. Mert ha igénybe vesszük, fáradságos és gyakran unalmas „magolástól” óvjuk meg őt. Természetesen itt csak a nyelvi szabályszerűségekre kell gondolnunk: elég, ha már a törvényt és a kivételeket tanítjuk meg. A teoretikus nyelvtani ismereteknek itt sincs helye. Ugyancsak hasznos lehet az anyanyelv és az idegen nyelv közötti párhuzamosságokra utalni, vagy tudatosítani, hogy egy-egy hiba az anyanyelvből adódó

negatív interferencia hatásával magyarázható. Ilyen feltételek között nem fordulhat elő, hogy a diák — még véletlenül is — számára nem teljesen tisztázott értelmű mondatot használjon. S bár több munkával, fokozatosan jut el a sikerélményekhez, érzi, hogyan bontakozik ki, hogyan tökéletesedik nyelvtudása.

A gondolkodtató módszernek még nem alakult ki egységes tanítási technikája. Elméletileg a tanár minden segédeszközt felhasználhat: képet, hangfelvételt, írást és átírást, az egyetlen szempont, hogy minél több érzékszervre hasson. Az alapvető ismeretek elsajátítása után a tanár a szükségleteknek megfelelően dönthet, hogy a beszélt vagy az írott nyelvre irányítsa tanítványa figyelmét. Ez a módszer lassabban gyümölcsöző, átfogóbb, alaposabb képzést biztosít. Helyes gyakorlati alkalmazását a tanár tapasztalata és pedagógiai érzéke szokta garantálni. E módszer egy-egy változatát különösebb elméleti felkészülés nélkül is már évtizedek óta sok tanár „felfedezte” és használja.

A nyelvoktatási módszerek nem tekinthetők egymástól elszigeteltnek: önállóan, de egymással ötvözve is alkalmazhatjuk őket. Hogy melyiket vegyük igénybe, vagy melyiket melyikkel és hogyan kombináljuk, azt főleg a kitűzött cél, a rendelkezésünkre álló óraszám, a hallgatók kora és szellemi képességei határozzák meg. Kis óraszámú, több évig tartó oktatás esetén csakis a gondolkodtató módszer vezethet eredményre. Heti 8-10 órás rövid időtartamú intenzív kurzusoknál az audio-orális módszer javallt. A kisiskolások esetében is csak ezen az úton indulhatunk el.

Gaal György



Radnóti Miklós libereci lakhelye



## Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecbe

1970 októberében indultam el az ismert antifasiszta magyar költő, Radnóti Miklós nyomában Liberecbe. Felkerestem az ottani levéltár vezetőjét, dr. Vladimír Rudát, aki segítő kezet nyújtva indított el Radnóti ismeretlen, eddig még fel nem tárt libereci tartózkodásának kutatásában.

Liberec Észak-Csehországban fekszik, nevezetes ipari központ. Már a XIX. században büszkélkedhetett az akkor világszerte ismert szövő- és szakrajziskolával. Ebbe a természeti szépségekben bővelkedő városba érkezett 1927. október 3-án Radnóti-Glatler Miklós.\* A humán beállítottságú fiatalember annak ellenére, hogy a textilszakma nem érdekelte, gyámjának, Grosz Dezsőnek a kívánságára és barátai tanácsára beiratkozott az Allami Textilipari Szakiskola érettségizettek részére nyitott egyéves tanfolyamára, hogy megismerkedjen az ottani szabadabb politikai és irodalmi légkörrel. Barátainak igazuk volt, ugyanis Liberecbe az otthoni nyomasztó légkör helyett szabadabbal találkozott.

Radnóti Liberecbe alberletben lakott az akkori Leipziger Platzon (ma Tržni náměstí), Albert Hammerschlag kereskedőnél a 2. számú ház harmadik emeletének 5. számú lakásában. Lakásán gyakran felkeresték osztálytársai, akik közül a még ma is élők így nyilatkoztak róla: Miklós nagyon szerényen élt és viselkedett Liberecbe. Megvolt a maga társasága, akikkel szórakozott. Főleg a színházat kedvelte, de szeretett sportolni is: részt vett a váltófutásban, télen a Ještěd nevű hegyre járt szánkázni, nyáron pedig fürödni a „Talsper“-re. Nemhogy osztálytársai, de még barátai sem tudták róla, hogy verseket ír, de azt észrevették, hogy nem műszaki érdeklődésű diák, inkább filológus. Műszaki rajzait is mindig egyik barátja készítette helyette.

Az iskolát, ahová Radnóti tanfolyamra járt, 1852-ben nyitották meg; több ország diákjai látogatták. Az iskola mögött műhelyek voltak, ahol a diákok gyakorlati ismereteiket gyarapították. Ezenkívül különböző gyárlátogatásokon is részt vettek (főleg a C. Neumann und Söhne és Johann Liebig báró gyárában). Az osztálynapló címlapja megdönti az irodalomtörténészeket azt az állítását, hogy Radnóti textiltechnikai főiskolára járt (a főiskolát ugyanis csak az ötvenes évek elején nyitották meg). A bizonyítványában szereplő osztályzatok is tanúsítják, hogy nem sokat törődött a tanulással. A nyári szemeszter utolsó negyedében már csak néhány tantárgyból „próbálták” osztályozni. Végzettségéről semmiféle okmányt nem kapott, amit a bizonyítványa alján lévő kitöltetlen sorok is igazolnak.

Radnóti Liberecbe ismerkedett meg egyik szerelmével, a német munkáslánnyal, aki Tini néven vonult be az irodalomtörténetbe. A még ma is élő Klementine Tschiedel (1970 decemberében Nyugat-Németországban kerestem fel levellel) így ír megismerkedésükről:

„Jól ismertem Glatler Miklóst (dr. Radnóti). 1927/28-ban barátok voltunk. Sajnos, csak nagyon keveset mondhatok róla. Megpróbálok negyvenkét év távlatából visszaemlékezni. Én akkor 18 éves voltam. [...] Azzal szeretném kezdeni, amit nekem Miklós mesélt. Szülei már nem éltek. Nagybátyja nevelte; ő örökölte volna annak vattagyárát, ezért küldte Miklóst textiliskolába. Mindig szomorú volt, és a helyzetét panaszolta. Miklós nem akart gyáros lenni. Mindig jól öltözködött, és annak ellenére, hogy tanult, nem szenvedett pénzhányban. Ez fel is tűnt nekem. Összel, az iskolaév megkezdése után ismerkedtünk meg. Barátnómmal őt és hat óra között sétálni mentünk. Abban az időben ez volt a szokás Liberecbe. Szél kerekedett, és levitte fejemről a kalapomat. Miklósnak sikerült elkapnia. Ezután bemutatkozott, s megkérdezte, hogy elkísérhetne-e egy darabon. Útközben megtudtam, hogy ő itt idegen, és erős honvágya van. Így lettünk ezután barátok egész

\* Eredeti nevét Radnóti a szegedi diákok alatt változtatta meg, édesapja szőlőfalujának nevét vette fel.

évben. Sokat jártunk moziba és sétálni. [...] Az iskolaév hamar véget ért, és Miklós visszautazott Budapestre."

Tinihez íródtak Radnóti első szerelmes versei. Az 1927—28-ból való ciklus tizennégy költeménye a kamaszszerelmek tükré. Ezekben a versekben képzelete tobzódik a szerelmi helyzetek rajzában. Megtalálható benne a kamaszkor sejtelmes világa, a szomorúfűz, az ölekezés közben elszakadt gyöngysor, a szerelmesek felett hangtalanul suhanó éjjeli felhők, a szűzi hó a dombokon, a nyújtózkodó vagy vetkőző leánytest, a csókolózások motívuma, és végén a tragikus szakítás póza:

*Szakítottunk.*

*Te véresre csókolta a számát  
és lihegve kértél, hogy maradjak.  
Nem maradok.*

*Menj be szépen, én meg elindulok  
a mérföldkövek között a sárban.*

(Szerelmi versciklus 1927—28; 14.)

Szerelmes versein kívül itt írta a *Tájékek* (5., 6.), a *C. Neumann und Söhne* és a *Nocturno* című költeményeit. A *Nocturno* előre mutat, az első két sorban szürrealista képpel találkozunk:

*Szeretkező macskák sivitottak  
a háztetőn, a kéményünk alatt.*

Ezzel a költői képpel találkozunk később a *Páris* című költeményében is. A vers utolsó két sorában pedig már feldereng a halálsejtelen, amely majd végigvonul egész költészetén:

*és siratott engemet a holtat  
akinek mellén ott ült a halál.*

Valószínű, hogy Liberecben íródott a *Nyár van* című költeménye is, amelyet Radnóti az 1928 című folyóiratban jelentetett meg. Ez a vers nem pillanatnyi nyári impresszió, hanem a költő állandó szorongó életérzésének a kifejezése:

*tornyos egyedülsegem sir rám a falról,  
a lámpa alól,  
a csöndben kibomlott bánatpalástom  
és beszökött az ablakon a Gond  
magával hozva az uccák nyári illatát,  
ahol a poros vadgesztenyék alatt nők  
szaladnak kis nyári ruhákban.*

Libereci keletkezésére vall a melankolikus életérzés, az egyedüllét, amely a verset átszövi. S ha szobájának ablakából kitekintett, vadgesztenyefasort láthatott; ezek a fák még ma is jobboldalt, a házzal szemben láthatók.

Radnóti — ahogy már említettem — senkivel sem közölte Liberecben, hogy verselget. Baráti beszélgetésekkor a politikával vajmi keveset foglalkozott. Érzékenyen reagált a szociális problémákra, de az emberiség sorsán inkább megváltók segítségével akart változtatni, semmint forradalommal. A munkások közé nem járt. Óvatossága érthető. Politikai érdeklődését bizonyára félt nyilvánosan kifejteni; hazajövelekor a Horthy-rendőrség őt is meghurcolta volna, akárcsak Havas Emilt. A magyar emigránsok által Bécsben kiadott *Vörös Újságot* vásárolta kéz alatt, de feltételezhető, hogy emellett olvasta a *Vorwärts*t is, a libereci kommunisták helyi napilapját, amely mindig közölt a szocialista írók műveiből (Szerafimov, Gladkov, Babel, Hašek, J. R. Becher, E. E. Kisch, K. Kläber, Weisskopf), sőt hozta Gábor Andor írásait is, és 1927—28-ban közölte Weisskopf riportsorozatát szovjetunióbeli útjáról. Valószínűleg ezt is olvasta Radnóti. Ezenkívül a lapban bőven található politikai cikkeket. Így például Kun Béla bírósági tárgyalásáról, a Szántóék elleni pörről szóló tudósításokat stb.

A marxizmussal is Liberecben ismerkedett meg. Innen hozta magával Marx *Tőkésjének* német nyelvű kiadását, amelyet Paku Imrének (a nemrég elhunyt irodalomtörténész-szerkesztőnek) még Szegeden, a diákévek alatt megmutatott. Később, 1937-ben erről a műről így írt: „Világképem kialakulására nagy hatással volt Marx műve.” (M. Pásztor József: *Folyóiratok hasábjain a pályakezdő Radnóti*. Magyar Hírlap, 1972. október 14.)



Radnóti, libereci osztálytársaival

Kutatásom eredményeként 1972. október 13-án Liberecben a Naiv Színházban az iskola jubileumi ünnepségével egybekötve emlékeztek meg a mártírhálált halt magyar antifasiszta költőről, verseinek cseh nyelvű tolmácsolásával. Másnap az iskola falán, amelynek 1927—28-ban Radnóti is a diákja volt, emléktáblát lepleztek le, amelynek cseh nyelvű szövege hirdeti, hogy: „Ebben az iskolában tanult Glatte-Radnóti Miklós magyar költő, akit a fasiszták 1944-ben meggyilkoltak“.

Virágh Józsefné

## Újabb adalékok Adami Jánosról

Tele a filológus élete meglepetéssel... Amikor a *Korunk* 1977. augusztusi számában közreadtam azt a tanulmányt, amely a háromszáz éves homályból igyekszik kiemelni egy alig-ismert költeményt, s megvilágítani annyira-amennyire az erdélyi születésű szerző alakját, még nem sejtettem, hogy ennek milyen érdekes következményei lesznek. Először Binder Pál reagált közléseimre levél formájában (*Korunk*, 1977. 10.), majd Kovács Sándor Iván felkérésére Weöres Sándor lendületes tollal megmagyaráította magát a *Londinum Perlustratumot* is. (Megjelent a *Kortárs* 1978. márciusi számában.) Időközben én sem voltam tétlen; annyira kezdett érdekelni Adami sorsa, hogy tovább kutattam Angliában — és nem sikertelenül. Az alábbiakban újabb kutatásaim eredményét szeretném ismertetni, egyszersem Binder kétélyeire is válaszolva.

Először is a név. Én az *Adami* formát tartottam a helyes alaknak, elsősorban a Basire-levél alapján; költőnk neve ott így szerepel. Az, hogy az erdélyi peregrinus következetesen „Adamus“-nak hívja és írja magát, érthető, több okból. Angliában használt nyelve elsősorban a latin, s jó, ha törli az angolt (Binder tévesen írja, hogy „angolul verselget“, csupán latin nyelvű költeményét fordította angolra W. F., egy ügyvédbojtár ismerőse), és nevének „Adamus“ a legjobban hangzó latin alakja.

Másrészt, az angol fonetika szerint a szóvégi „i” betű „áj”-nak is ejthető, s gondoljuk, Adami el akarta kerülni, hogy nevét angol ismerősei a felismerhetetlenségig eltorzítva ejtsék ki.

Bindernek abban igaza van, hogy az „Adami” forma szász eredetre mutat; de abban már aligha, hogy rosszalja, ha Adamit „erdélyi magyar peregrinusnak” nevezzük. Meggyőződésem ugyanis, hogy Adami elmagyarosodott szász ember lehetett, illetve (mert ez sem lehetetlen), hogy vegyes házasságból származott, s a magyart és a németet egyformán jól beszélte. Az, hogy magát „Transylvanus”-nak nevezi, természetesen még nem bizonyíték; de akik ki akarták hangsúlyozni nemzetiségi hovatartozásukat, rendszerint még hozzátettek valamit a névhez, pl. Hungaro- vagy Saxo-Transylvanusnak írták magukat. Az előbbire példa Jászberényi P. Pál, a Londonban kiadott *Far nova linguae latinae* (1664) című latin nyelvkönyv szerzője, akit Adami alighanem személyesen is ismert, s aki magát „Transylvano-Hungarusnak” vallja!; a másik lehetőségére inkább német egyetemek erdélyi hallgatói között találunk számos példát. Még az sem elégséges érv Adami János magyar illetősége mellett, hogy a gyulafehérvári kollégiumba járt; ez nekem inkább azt bizonyítja, hogy nem volt unitárius, hanem református. De Kolozsvárt éltek református szászok is, például Filstich Lőrinc és Stenczel Ferenc, a XVII. század közepén mindketten kolozsvári főbírók.<sup>2</sup> Míg az előbbi leszármazottai (így a magyar anyától származó Filstich Péter) elmagyarosodtak, a Stenczelek még a század végén is szászoknak számítottak.

Ha én mégis inkább magyarnak véltem és vélem továbbra is Adamit, ebben Isaac Basire közlését tartottam mérvadónak. Mert mit mond az erdélyi viszonyokat kora angoljainál sokkal jobban ismerő Basire Barlownek írott levelében? „The occasion of this superogation is the desire of this bearer, Mr. Joannes Adami, an Hungarian...” Tehát nem csupán erdélyi, hanem „magyar”, amit ez esetben nehéz „magyarországinak” értelmeznünk. De hogyha valaki még kételkednék Basire szavaihitelességében, olvassa el azt az újabb utalást Adamira, amit egy bizonyos Kis Mihály nevű magyarnak II. Károly angol királyhoz írt és 1672 februárjában keltezett beadványában találtam. Kis Mihály beadványának szövegét, csekély kihagyással, alább közlöm:

„Egy törökországi rabságból nemrég szabadult magyar, Kis Mihály, a királyhoz intézett beadványában elmondja, hogy minthogy Angliában elvették tőle azokat a bizonyítványokat, amelyeket különböző idegen fejedelmektől hozott volt, királyi engedélyt kapott arra, hogy 21 megyében a jótékonykodók jóindulatához folyamodjon, de Péter nevű testvéreinek betegsége és halála miatt (akit szintén megneveztek az engedélyben) az engedélyezett év nagy része letelt, s így 12 megyében nem tudott pénzt gyűjteni [...] ezért alázatosan kéri, hogy amennyiben az engedélyt nem lehet megújítani, gyűjthessen azokban a megyékben és egyházközségekben, ahol ezt még nem tette meg, s hogy egy latin nyelvű menlevél állíttassék ki neki, egy olyan ajánlással, hogy a tengeren túl, elsősorban Franciaországban is élvezhesse az emberek jótékonyágát és hogy honfitársa, Johannes Adami [az én kiemelésem — G. Gy.] is említessék a menlevélben, úgyszintén Conrad Gleshinski, mint barátjuk és tolmácsuk.”<sup>3</sup>

Az idézett szöveg két szempontból is érdekes. Kis Mihály, aki magát egyértelműen magyarnak nevezi, „honfitársaként” (countryman) említi Adamit — és beadványában, jegyezzük meg, az „Adami” alakot használja!<sup>4</sup> —, aki szintén rosszul tudhat angolul, másképpen mi szükség lenne Gleshinskire? A másik megállapítás Adamira vonatkozik: mégsem hagyta el hát Angliát oxfordi látogatása után, hanem 1672 elején olyan súlyos anyagi helyzetben volt, hogy Kis Mihály koldulólevele segítségével próbált nyomorúságán enyhíteni, s így összekaparni az útiköltséget hazafelé! Az sem biztos, hogy ez a stratégia bevált, mert pontosan egy évvel később Kis Mihály azzal a kéréssel fordul Arlington earl-jéhez, aki a hivatalos közlőny szerkesztője, hogy közölje, „Gleshinski” (aki sziléziai születésű lengyel lehetett) kicsalta tőle a nagy kinnal megszerzett koldulólevelet, s most egyedül, a „saját zsebére” dolgozik; kéri, hogy tiltsák le működését. Pár nappal később ez meg is történik, Gleshinskit Winchester városában letartóztatják, és elkobozzák tőle a levelet.<sup>5</sup> Hogy ezek után Kis és Adami útnak indultak-e végre, nem tudjuk. Viszont az oxfordi Bodley könyvtár kéziratárában találtam egy levelet, Adami János eddig egyetlen kézírásos szövegét, s ez is megerősíti a Kis-féle beadványból biztosra vehető tényt, hogy Oxford után az erdélyi peregrinus-költő sorsa drámai módon rosszra fordult.

A levelet Adami William Sancroftnak, a londoni Szent Pál székesegyház akkori dékánjának írta. Mivel nincs rajta dátum, csak találgathatunk, mikor; én Kis Mihály petíciójának ismeretében 1671-re vagy 1672 elejére keltezném. Ebben a rö-

vid latin nyelvű levelében Adami a többi között ezt írja: „Uraságnak azt mondtam, visszatérek hazámba, de hazám viszontagságai és az ekkora út költségeinek fedezésére szükséges pénz hiánya feltartóztattak itt Londonban, ahol attól tartok, rövidesen a Bailey-be vetnek (*ubi a Baliuis me mihi valdè timeo brevi capiendò*)<sup>6</sup>, hogyha harminc arany pénz tartozás-terhétől meg nem szabadulok.“<sup>7</sup> Hús arany kifizetését kéri Sancrofttól, akit örök hálájáról biztosít. Szokásához híven, „Johannes Adamus Transylvanus“-ként írja alá a levelet. Amelyhez még utóiratot is csatol: szeretné, ha Sancroft foglalkozna kérésével, ezért (hogy bebizonyítsa, nem akárki fordult hozzá) elküldi neki albumát, amelybe számos tudós férfiú beleírta a nevét. Más szóval Adami bizonyítja, hogy maga is tanult ember, hogy „jó társaságban“ forgott utazásai során.

Sancroft rengeteg ilyen segélykérő levelet kapott, s nem tudjuk, segített-e Adamin; de még ha a *Londinum Perlustratum* szerzője kapott is anyagi támogatást a Szent Pál dékánjától, 1672 februárjában még mindig Londonban volt, s igencsak pénzsűkében. Amit tehát szinte biztosra vehetünk a tények ismeretében, az a következő: Adami csak rövid ideig volt az angol királyi testőrség tagja, s nem tudott magának megfelelő foglalkozást találni Angliában. S üres gyomorral már Londont sem tudta igazán dicsőíteni; a Londonhoz s a Londonról írt költemény folytatása, amit még kilátásba helyezett műve végén, talán ezért maradt el — a kései filológus őszinte sajnálatára.

Gömöri György

## JEGYZETEK

1. A *Fax nova linguae latinae* első kiadásának címlapján.
2. Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 3., Budapest—Szeged, 1971. 548—549.
3. *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1672—73*. Norwich, 1901. 343—344.
4. Jóllehet még ez sem jelent százszázalékos biztosítékot arra nézve, hogy Adami nevét valóban Adaminak és nem Ádámnak írta: Ádám Rázmán Péter pl. mint „Petrus Erasmus Adami Hungarus“ szerepel a leydeni matriculában!
5. *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1672—73*. 558.
6. A „Bailey“ itt a börtönnel, az adósok börtönével szinonim, bár lecsukhattak valakit engedély nélküli koldulásért is.
7. A levél katalógusszáma a Bodley-ben: MS Tanner 33. fol. 46. Teljes latin szövege így hangzik:

„Admodum Reverende et quaquaversus Eruditissime Vir!

Tantis Dominationi Vestrae devinctus sum observantiae vinculis, ut nulla mihi supersit methodus unde ab illis nisi precibus effusissimis emanciparer; Tantam nimirum expertus sum humanitatem cum benevolentia Vestra coniunctam quantam vix mihi verbis sat sit exprimere. Dixi Dominationi Vestrae me in Patriam Profecturum, sed calamitates Patriae Latius nigruentes et defectus Pecuniae unde tanti itineris expensa supplerentur, detinuit hic me Londini, ubi a Baliuis me mihi valdè timeo brevi capiendò, nisi numulos procuravero ad debitum triginta solidorū exonerandū. Ad hoc humillimè exoro Christianissimam Vestram Dominationem, ut Vigint. Solid. versus miserrimam conditionem sublevandam erogare digneris. Quo favore et humaniss. charitate Dominationi Vestrae Linguam, calamum, Preces ac Personam meam obligabis.

Dominationi Vestrae in perenne devotissimus  
Johannes Adamus Transylvanus m.p.

Ne forsitan ignorares me: misi Dominationi Vestrae Album meum manibus doctiss. Viror. inscriptum, et Tuā etiam corroboratum.“

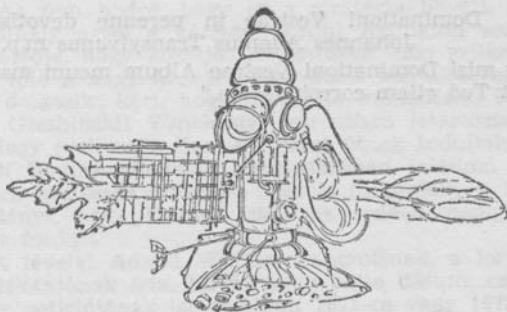
# ÁDÁM JÁNOS OXFORDI BŰCSŰVERSE

## A NAGYHÍRŰ AKADÉMIA HÍRES ÉS TUDÓS PÁRTFOGÓITÓL A HAZATÉRŐ ERDÉLYI ÁDÁM JÁNOS ALÁZATOS BŰCSÚJA

Mért remeg ily váratlan erővel most a felindult  
hűséges kebel? Ismerem én az erényeiteknek  
fújtatójától hevített tüzet, isteni fáklyát,  
ó szent rendje atyáknak. Űdv, bölcs mennyei sarjak,  
mert tanításaitok mindenki csodálja e földön,  
s márvány házaitok, kollégiumok sokaságát,  
mintha nem emberi munkával, hanem isten-erővel  
készült emlékművek volnának. Ha karókat  
vernek a földbe: a létet, az embert újra-teremtik.  
Én ezután látszatnak rabja sosem lehetek már,  
myrmidonok nagy várát, vagy dolopok palotáit,  
vagy Memphis piramidjait immár sohse csodálom,  
sem Tempét, Görögország nagyra becsült mese-völgyét,  
mert hiszen angol földön járván szebbre találok,  
s oszlop-rendekből épült piramist seregestül.  
Isteni fényük láttán nem mernék közeledni  
mosdatlan lábbal, de kegyességtek bemutatva  
mind a híres-neves épületet, márvány palotákat  
és a tudós liceumnak szerte híres tanítását.  
Most is, majd is, atyák, e világon szerte dicsérlek!  
Asztaltársakként szívesen mint tártatok ajtót,  
és a szegénységem mint enyhült drága baráti  
bőkezűségtől. Mekkora hálát zenghetek égis  
most hazatértemben kamatoszul? Hallja a germán  
föld, és visszhangozza a fősvény Rajna vidéke,  
majd Magyarország, s a hajdanta ragyogva virágzó  
Erdély, honnan eredtem. Brit tudományt, hitet, ékes  
tisztességet, bőkezűséget, a bő adományhoz  
méltó jószándékot fennen hirdeti híven  
otthoni büszke Olympusom és kikiáltja világgá  
nemzeteteknek minden díszét, nagyszerűségét:  
engem, a félholtat, nagylelkű baráti ajándék,  
mint elesett Ádámot, jobbá újratereztett.

Aki vagyok és leszek, méltóságos és tudós urak, nektek örökre  
lekötelezett erdélyi Ádám Jánosotok.

WEÖRES SÁNDOR fordítása



Simon Sándor rajza

## Népfrontos örökség

### Emlékezés a Sarló kifejtére

Egy csöndesen művelődő ifjúság, amolyan absztrakciókba menekülő filozófiával, a valóságtól elfordulva és mindenkori ítélet nélkül, hát az nem zavar vizet, a csehszlovákiai Sarló-kisközösség azonban a maga elmélet és gyakorlat közti feszülésében és kényszerű bukfenceivel az 1930-as években alaposan beleszólt maga körül a közéletbe. Nem mindjárt és nem egyszeribe. Konzervatív magyar köröknek jó ideig tetszett a sarlósok nemzetiségi kiállása, kormány-oldalon viszont imponált a demokratikus szláv—magyar testvéri szó. Szabadkőművesek és szociáldemokraták nagy elképzeléseket fűztek hozzájuk, s az 1918—19-es magyar emigráció fel is kapta őket. Aztán mindenki szembefordult velük, mert a kisebbségi kérdést népi módon akarták megoldani, a demokráciát polgári koalíció nélkül kívánták, a parasztnyomor szociográfiai leleplezésével egyaránt felingerelték a néppel szemben felelőtlen kisebbségi és kormánytényezőket, szabadkőműveseknek pedig odakiáltották, hogy nem a rend és az elit haladása, hanem az össznépi szabadság és társadalmi változás a fontos. Az öreg Alapy Gyula, komáromi keresztényszocialista várospatyá hamarabb nevezte őket marxistáknak és kommunistáknak, mielőtt *A tőkét* olvasták és vagy egy párttaggal kapcsolatba léptek volna.

Már Masaryk Tamás köztársasági elnök meglátogatása körül áldatlan félreértés támadt. A magyar polgári közvélemény felajánlkozásnak vette, hogy hárman (Boross Zoltán és Terebessy János jött velem) meghallgatásra jelentkeztünk a Hradzsinban, holott panasszal mentünk, hogy ifjúsági folyóiratunk, a losonci *A Mi Lapunk* miattunk üldözöbe vett szerkesztőjét, Scherer Lajos tanárt visszahelyeztessük állásába, s csak ráadás volt, hogy az ősz elnöknek átnyújtott memorandumunkban önálló szociográfiai központot kérjünk, sőt egy kisebbségi akadémia, s jó mérészen egy egész Kelet-európai Kutatóintézet felállítására tettünk javaslatot. Ez volt különben az első magyar delegáció, amely Masarykhoz bejutott, s tény, hogy élve az alkalommal, az elnök nemcsak bajba jutott tanár barátunkat mentette meg, hanem egy Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság felállítását is megígérte. (A társaság később meg is alakult, de már a kommunistákká vált sarlósok nélkül, tagadhatatlan azonban, hogy rövid fennállása alatt is marandandó értékeket halmozott fel, s emléke ma is él, a pozsonyi Madách Könyvkiadó 1973-ban kiadta történetét.)

Még nagyobb visszhangot váltott ki a budapesti koszorúzás. Kinek a nevében tette le Brogyányi Kálmán Táncsics sírjára a sarlósok virágait, Kelet-Európa népeinek színeivel és a mindent egybefűző vörös szalaggal? A Petőfi-szoborról Andréka rendőrfőkapitány tiltotta le, jegyzőkönyvet íratva alá Terebessy Jánossal és Varga Imrével, de a két egyetemi hallgató helyébe küldtünk hamarjában egy harmadikat, s így a koszorú mégis helyet talált. Igaz, nemcsak a Kerepesi temetőben, hanem nagy botrány, viharcsengő megszólaltatása közben a parlamentben is. Két táborba szakadt Magyarországon az ifjúság: a koszorúval szolidarizálóokra és a bajtársi hivatalosak vak irredentáira. (Egy sarlós-barát „Kelet-európai Szeminárium“-nak erdélyi tagja is volt: Rohonyi Vilmos.) Csehszlovákiában a kormányszajtó váratlan ajándékként üdvözölte a sarlós-koszorút, s csak azután fűjt visszavonulót, miután a koszorú mása Petőfi marhaistállóba rejtett pozsonyi szobrára is rákerült (ma a szobor a Duna-parti Ligetben áll). A kerekedő vitában csatát kellett vívni a kis-antant-kormányokkal egybeszövődött emigrációval is, csak Károlyi Mihály leleplező írása az áloktóbrizmusról hozott a fiataloknak elégtételt.

De hát kik is azok a sírkoszorúzó? Pontosabban, s ahány fél verekedett és vélekedett körülöttünk és rólunk, így kérdezte: ki áll a sarlósok mögött?

Scitovszky Béla magyar belügyminiszter egyszerűen „becsehelték“-nek csúfolta a sarlósokat, Paál Ferenc, a magyar nyelvű csehszlovák kormánylap szerkesztője

megdicsérte a Sarlót, amiért „programjuknak Masaryk adott bölceleti alapot“, a szlovák jobboldali (Hlinka-párti) sajtó újfajta irredentizmust szaglászott ki, a budapesti tányérsapkás bajtársak egy röpiratukban „muszkavezetők“-nek bélyegezték meg a koszorúletevőket, s egy német baloldali szektáns egyenesen a francia imperialista Duna-völgyi Tardieu-terv szószólóiként támadta őket. Márai Sándor egy gúnyolódó cikkében „óvatos duhajok“-ról beszélt, ez egyszer apja, Grosschmid Géza kassai keresztnyszocialista szenátor kedvében járva, akivel már a gombaszögi táborban összekülönböztünk. Pedig a Sarló mögött nem állott senki. Egyszerűen a Semmi partjáról szóltunk valami elképzelhető, kiszámítható, jobb és igazabb Mindenért, mondhatnók, mint egyetlen szobányi hívő-gyülekezet. Válaszunk persze volt a sokféle gyalázkodásra, a *Pesti Naplót* dicsérje, hogy némi mentegetőzéssel közölte, s abban Kossuth és Jászi álmaira hivatkoztunk tíz aláírással. Asztély Sándor Bécsben tanuló poszonyi közigazdász társunk (ma svédországi egyetemi tanár) nevével az élen, aztán sorra dzsentri-, polgár- és parasztfiúk közös nevezőn, egészen a líptói Sinkovits Béláig.

Légüres tér-e az egyedüliség? Avagy éppen a pillanatnyi Semmibe talál bele a Minden? 1930 tavaszán még feltehetünk ilyen kérdést, de a tátongó ürbe, sehová-tartozásunkba hamar beleszólt a szükségszerűség ítélete. Hívtak. A nemzeti-ségi törekvéseiben nemzetközi koncepcióig ért és az ellentétes nacionalizmusokkal kétfoldi harcba lépett Sarlóra a Csehszlovákiaiban legális körülmények közepette reális akcióképesség jutott Kommunista Párt figyelt fel, Lenin-köteteket nyomva kezünkbe, s százezernyi földmunkás- és szegényparaszthad éléről szólva hozzánk. Az annyiszor bejárt, regősutakon, szociográfiai vándorlásokon tanulmányozott vidék fedezte fel most a sarlósokat.

Megint a szeminarizálások, a gyűjtött tényanyag áttétele a lenini felfogás koordinátarendszerébe, izgalmas belső viták következtek, s mire a Sarló legmagasabb munkaszakasa megérett, 1931-es kongresszusán a cseh haladó értelmiség nevében a kommunista Julius Fučík, a szlovákok Dav-csoportja részéről (a Dav tömeget jelent, Vladimir Clementisék kommunista lapja volt) Ján Poničan elvtársi hangja éltette a fiatal kisebbségi magyar értelmiség jelentkezését a baloldalon. Ezen az öt őszi napon Pozsonyban a csehszlovákiai magyarság társadalomrajzának történelmi materialista értelmezéséről, új építészek, új orvosok, új tanítók, új írók, új művészek szakmai programadásáról, művelődéspolitikáról, Kelet-Európa közös paraszti és nemzeti kérdéseiről, diákság és ifjúságviszonyáról és egészséges sportjáról folyt a vita. A sarlós-kongresszus könyvalakban megjelent jegyzőkönyve őrizte meg a ma is annyiszor idézett Fučík-beszédet, ennyi a cenzúra fehér foltjai ellenére is benne maradt: „A magyarok nemzeti-ségi szabadságáért nemcsak önkörcs harcolnak, magyar értelmiségiek a magyar proletariátus soraiban, a magyarok nemzeti-ségi szabadságáért küzdünk mi is: munkások, prágai, brünni, hradeci, ostravai értelmiségiek, s a többi elnyomott nemzetek milliói. Üdvözlünk egyben ünnepélyes jelentkezés abba a nemzetközi egységfrontba, amely lépésről lépésre, ha veszteséggel is, de győzelmesen halad a szabadság felé.“

Azok az értelmiségiek, akik sorsproblémákat hordozva a munkásosztálynak adják át magukat, mert attól várják (tudományos számítás, ideológiai meggyőződés alapján) kérdéseik megoldását, szóval az az „autoliktvidatórikus értelmiség“, aminek a munkásmozgalomhoz érve a sarlósokat vallották magukat írásaikban, pontosabban: egy szocialista népszolgálat öntudatosai szerepük szerint nem „Berufsrevolutionär“-ek-e akkor is, ha nem a szakszervezetek vagy a párt anyagilag függetlenített aktivistái?

A kérdés kibogozására akkor nem volt idő. Tény az, hogy itt volt egy főiskolásokból vagy más élethez lépett fiatal értelmiségiekből álló nemzeti-ségi csoport, amely a még nem is népfreontos pártban máris és eleve népfreontos (lenini megfogalmazással össznépi, a maga esetében össznemzeti-ségi) teljességre törekedett, az osztályharcot szélesebb áttételekre komponálva, a szlovák—magyar együttélésből Duna-völgyi és kelet-európai távlatokra következtetett, s mindezzel önként, belső eszmei gazdagságát valójában fel nem adva, állott be a kommunisták tömegakcióiba, fenn a sajtóban, lenn a legmozgékonyabb ifjúságok között kapcsolódva és azonosodva a párttal. Apró bürokraták gyanakodva kifogásolták is ezt a „frakció“-t (volt elég hiba a sarlósok neofitaságában), de maga a pártgépezet az események sodrában, a fasiszta veszedelem növekedésével és a nacionalista revánsok kardcsörtetésével szemben, vállalta a Sarlót.

Fáby Zoltán képes kommunista folyóirata, *Az Út* eleinte bírálta a mozgalom ingadozóit és lemaradóit, aztán köszöntötte a csatlakozókat, végül átengedte nekik a szerkesztés gyeplőjét. S a lap — képen is, szövegben is — megtelt magával a



szlovenszkói magyar valósággal, beleértve az együttélés természetes követelményeit. A vörös absztrakciók, a sablonos jelszó-balosságok helyébe honi erő, a fellendülő népforradalmisság reális megnyilatkozása került, ha másként nem, hát úgy, hogy a kifutóúti, a falusi kocsis, a tölténygyári lakatos, a sztrájkoló földmunkás maga jelentkezett íródeáki lejegyzés nyomán, saját nevének és mondandójának konkrét hűségével, megítve az értelmiségi riporterek vagy művészi fokra emelkedett munkás- és parasztírók valóságiródmánák színvonalát. Ha Fábry német, orosz, cseh regények új stílusában mutatta fel a korkövetelményt, itt, lapjában, a sarlós munkatársak a népélet ismeretlen mélységeiből kotorták fel a bizonyító korvallomást.

Ezért az öszinte helyszíni eredetiségért meg kellett küzdeni a dalok, játékok, színi ábrázolások, sport- és felvonuló-ritusok terén is, népi-valóra váltva egyelőre csak átvett, másnann kölcsönzött kifejezésformákat. Nem lehet a Sarlót ma — ötven évvel a gombaszögi fellépés után — külön tárgyalni a vele egybeforrottt ifjúmunkás kulturális szervezet, a Vörös Barátság nélkül, s ezt a diákok és ifjúmunkások közt született mozgalmi közösséget vissza kell és lehet vezetni addig az igenlésig, amellyel a Berlinből közéjük látogató Balázs Béla fogadta a fiatalok kezdeményezéseit. A népi kultúra hagyományos közösségi ereje és a harcos proletárkultúra új mondandója forrott itt egybe, s ami ellen Balázs Béla a *Sarlóban* — nyomtatásban is megjelent — előadásait tartotta, az „intellektuális aggályoskodás” éppen az ifjúmunkás-élet és -mozgalom gyakorlatából számolódott fel az anynyira keresett „autolikvidáció” folyamán. Nem számított a nemeskossúti sortűz, ahol sarlósok sztrájkoló sporttársaikkal együtt kerültek életveszélybe, nem tántorította már el őket az a per sem, ahol Romain Rolland állott ki Major Istvánért, a tanítóból lett kommunista földmunkásvezérért, s ahol éppen a fiatal Terebessy János lett a védelem koronatanúja. Az együttes immár végakozása teljén, a nép sorában tudta magát, s ha ellenkezett is sematikus megfogalmazásokkal (kiemelve például a József Attilát is, Balázs Bélát is lefitymáló proletárirodalmi „platformtervezet”-et *Az Útból*), ez az önkéntes kis had hatékony tényezővé vált a háborgó tömeg forradalmi irányulásában.

A Sarló pozsonyi helyisége az öreg Scharitzer-házban, Lörincskapu 24. alatt, tágas volt, elért benn a nagysztal (zöld terítőjével adós maradt a társaság, még per is lett belőle), s egy íróasztalról Bokros Birman Dezső Ady-maszkjá tekintett szét diadalmasan. A falon hol Gwerk Ödön geológiai hullámszús selmeci tájképe, hol Tallós-Prohászka István csallóközi sejtgyűlést vagy egy földnyúzó parasztot ábrázoló, Chagallra emlékeztető képe illusztrálta a nagysztal körül folyó viták anyagát, de volt úgy, hogy a falra került Prohinak egy képbe foglalt Marxa és Jézusa is, vagy éppenséggel a szocializmus eljövételére utaló bőségsokaras vacsora boldog kánaáni nyüzgése. Szemközt színes falíújság, Kovács Endre (ma történész) még verset is írt bele, francia képeslapkivágások, moszkvai fényképek mellett ifjúmunkás-szavalókórusok és parasztenére írt munkásdalok szövegei. Átutazott itt Radnóti Miklós is, soha azóta elő nem került verset hagyva maga után a falon.

Ez az ifjúsági rajzás együtt élt, együtt lélegzett a művészetekkel. Igaz, néprajzi grafikákkal kezdődött az érdeklődés, Nemesszeghy Jenő (ma Ausztráliában) fejfékat és kapuszobrokat, a később modern grafikussá emelkedett Csáder László templomi famennyezetek festett tábláinak másolatát hozta magával a vándorlásokról (Móricz Zsigmond nyomában járt a tiszaháti Csetfalván), de még Lörincz Gyula is, később a nonfiguratív „színkonstrukció” meghirdetője — mert az 1931-es kongresszuson már ezzel lépett fel —, valahol a vándorló-kedettek a bulcsú csónak-orrú fejfék látomásával jelentkezett, középiskolás társunk, Ilku Pál (később magyar művelődésügyi miniszter) falujának sajátos jelképrendszerét örökítve meg. A már nyílt kommunista megnyilatkozású kongresszusnak volt különben gazdag néprajzi kiállítás is, megdicsérte a megnyitásban megjelenő Györfly István.

A Vörös Barátság munkásifjai a májusi nagy felvonuláson Reichental Ferencnek a Sarló helyiségében készülő agitációs plakátjait feszítették ki, antifasiszta és háborúellenes jelszavakkal. Emlékszem, panaszkodott munkája közben a művész: a sarlót és kalapácsot marokra lehet fogni, úgy mutat, de a népfrontba hívott szociáldemokraták három nyilat hogy a fenébe helyezze el természetesen úgy, hogy párhuzamban maradjanak, mikor a marokban keresztbe áll valamennyi. Az ökölbe szorított vörös kézfej agyagból kiégetve ugyancsak ott volt a teremben, Bokros Birman Dezső síremléknek szánta Nemeskossútra, a vértanúk hantjából emelkedett volna ki fenyegetően.

Volt ennek a Sarló-helyiségnek sötétkamrája is, ide barikádozta el magát és gyártotta híres szociofotó-sorozatát Szlovenszkóról és Ruszinszkóról Rosie Ney francia fényképművész, családi nevén és kedves barátnőnként Földi Rózi. Kassák *Munka-köre* egy pozsonyi látogatás alkalmából figyelt fel erre a művészi gyűjte-

ményre (ma a budavári munkásmozgalmi múzeum tulajdona), s vitte magával: a találó „szociofotó“ kifejezést. Különbön tőlünk szárnyalt fel és vált egyetemes munkásfolklórkincsé a „Főlszántatom, főlszántatom a kossúti főtűt...“ kezdetű dal is, eredetileg a kiomlott munkásvér apoteózisaként született meg a *Vörös Barát-ságban*.

Amikor Vass László, a Móricz-novellában szereplő rozsnyói fiakkeros fia, a Sarló Eötvös-kollégista követeként elvitte a hírt Kodály Zoltánnak, hogy Ady „Főlszállott a páva“-versét választottuk mozgalmi dalunknak, a művész elküldte Pozsonyba a dal saját feldolgozásának partitúráját.

Utóélet nélkül nem teljes az élet. Ha igaz az, hogy a Sarló ellesett valamit a dolgok logikájából, akkor folytatódnia is lehetett szerkezeti elmúlta után.

A népfront politikai bekövetkezésével egyidejűleg születik meg Érsekújvárt, majd Komáromban az a Tavaszai Parlament, melyre Romániában a Vásárhelyi Találkozó kezdeményezői is hivatkoznak 1937-ben, mint az ifjúság minden árnyalatának közös nemzetiségi munkát és hazafias helytállást valló együttesére. Majd a maga idején legnagyobb példányszámú antifasiszta magyar napilap, az ostravai *Magyar Nap* nem ismételi-e népi betájolódásával s Lőrincz Gyulák vezető részvételével a sarlós-hagyományt? Különbön aligha mondhatná hátsbjain Ferencz László feledékenyekkel és lemaradtakkal szemben: „A Sarló él!“ A kolozsvári *Korunk* egy emlékező Morvay-cikkben beszél ugyan félbemaradt falukutatásról, de megszűnéséig, 1940-ig, nem kevesebb mint 12 munkatársa menti a jövőbe egy sajátos sarlós-indulás tematikáját, köztük a cseh és szlovák nép felé hídát verő Szaltnai Rezső és Dobossy László, vagy a jogász Szabó Imre szigorú ítéletével, mely a nacionalizmust elválasztja az eljövendő közösségi tudat első fokának számító nemzeti tudattól, s ebben az értelemben élteti a „nemesebb vágású magyarkutató írók“-at.

Még a harmincas évek elején két éles kritika hangzott el a Sarló-csoport ultrás parasztkérdésbeli és Duna-konföderációs elképzeléseivel szemben, szabad vitát váltva ki pártkörökben. Közel fél század telt el azóta, s a földosztást kollektívizálással behelyettesítő sarlós-túlzás kritikája régen idejémúlt, még ha taktikailag hibás is volt annak idején. A szocializmus a második világháborút követően úgy szabaddította fel a paraszti milliókat, hogy Kelet-Európa agrár-egyoldalúságának megváltoztatásával új ipari életformába urbanizálta többségüket, s az egykori nagy néptartalék falu-maradéka is szövetkezeti életet él. Ami pedig a kossuthi vagy jászia örökség továbbadását vagy az Ady-látta magyar—román—szláv bánat feloldását illeti, törvényeszerűen bennefoglaltatik mindez a függetlenségükben is közös szocializmust építő mai szomszédtságok baráti integrációjában.

Nem véletlen, hogy egy kassai szlovák napilap 1977-ben meginterjúvolva Nagyidai Ernőt, a Sarló utolsó elnökét, felfedezi mindazt, ami a most búcsúzó nemzedék örökségéből szlováknak is, magyarnak is közös, vagy hogy Sándor László a Kossuth és a Madách Könyvkiadó közös kiadványát készíti elő ilyen címen: *Ez volt a Sarló!* A harmincas évek második felében Magyarországon is fellépő népi pedagógia, tudományos érdeklődés, irodalom és művészet kibontakozásában — talán eltűzött következtetésekkel is — a csehszlovákiai generációs úttörés folytatását, a Sarló utóéletét láttatja Gál István egy új tanulmányában. Ő maga az 1931-es pozsonyi kongresszus résztvevője volt, s a Bóka Lászlóval szerkesztett *Apollója* (1934—1939) a dolgok logikája felett lebegő humanista gond szöszölőja lett. A *Korunk* még szembeszállott ezzel a szellemtudományi rezgéssel innen és túl a vaskos politikán, mára azonban ez az örökség is belesimult napjaink szocialista humánumbába.

A Sarló-örökség idézésekor (újabb ötven év múlva nem a romániai *Forrás*-nemzedékről beszélnek majd így?), mely joggal egészíti ki akár a későbbi Márciusi Front, akár a Vásárhelyi Találkozó negyvenedik évfordulójának megemlékezéseit, egyszer már el kell jutnunk ezek távolabbra visszanyúló gyökereire. Király István-nak van igaza, amikor a mindezekben a mozgalmakban jelentkező „tágabb — népfrontos jellegű — baloldaliság“-nak a tövéből közös ösre, Ady Endrére hivatkozik. Az igaz Adyra, a forradalmárra, akiről jól tudjuk, hogy Hviezdoslavnak és Octavian Gogának is kedves. „Nem véletlenül voltak — írja Király István egy 1975-ös *Kritika*-számában — majd mind Ady-rajongók az első kommunisták. A leninizmus-sal való találkozásukat előkészítette, megkönnyítette mintegy Ady-szeretetük, a tőle is képviselt plebejus-népfrontos baloldaliság.“

A Horthy-korszak ellenforradalmi nyomásával és fertőzésével szemben valójában ez az Adv-utóélet volt a Sarló, s minden további hullám is Ady-reinkarnációként érvényesült.

Balogh Edgár

## NyIrK.

Jelentős tudományos tevékenység, a tudósok és kutatók elért eredményeinek közkinccsé tétele, a fiatal nemzedék szárnypróbálgatása, majd pedig érett megnyilatkozása nem lehetséges szakfolyóiratok nélkül. Nem véletlen tehát, hogy 1956—1957-ben a Román Akadémia valamennyi szakosztálya nemcsak Bukarestben, hanem Kolozsváron és Iași-ban, e két tudományos múltú városban is — ahol egyébként 1949 óta akadémiai fiókok működnek — szakfolyóiratokat indított. E nagy jelentőségű tudományos és tudománypolitikai esemény egyben a Román Kommunista Párt nemzetiségi politikáját is tükrözi azzal, hogy Kolozsváron két filológiai jellegű akadémiai folyóirat létesült: a román nyelvű *Cercetări de lingvistică* meg a magyar nyelvű *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (a továbbiakban NyIrK.).

Folyóiratunk feladatát, programját az 1957-ben megjelent első szám *Beköszöntőjében* olvashatjuk: „A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények régi szükségletet hivatott kielégíteni. Célja az, hogy fellendítse a dialektikus és történelmi materializmus jegyében folyó magyar irodalomtörténeti és nyelvtudományi kutatásokat; közlési lehetőséget biztosítson a két tudomány hazai művelői számára, és hozzájáruljon az új nyelvész- és irodalomtörténetész-nemzedék neveléséhez. A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények egyúttal régi haladó hagyományok folytatója is akar lenni, hiszen közismert, hogy az elmúlt évszázadok folyamán nagyszámú haladó szellemű magyar irodalomtörténész és nyelvtudós tevékenykedett hazánk földjén. Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter, Aranka György, Gyarmathi Sámuel, Kőrösi Csoma Sándor és mások sok értékes, mindmáig csak részben feltárt örökséget hagyott ránk. [...] Különös feladatunknak tekintjük a román és magyar nyelvi, valamint irodalmi kölcsönhatás kutatását és e kutatások eredményeinek közlését; a múltbeli közös haladó tudományos törekvések feltárását, nemkülönben az ezutáni ilyen irányú munkálatok ösztönzését és támogatását.”

A *NyIrK.* helyét tudományos életünkben pontosan kijelölték feladatai. Sajátos arca, általánosan megfogalmazva, filológiai jellege egyediséget is jelez a romániai magyar nyelvű folyóiratok népes családjában. E sajátos profil ismérvei: a nyelv- és irodalomtudomány legkülönbözőbb ágait gazdagító közlemények, tanulmányok, adatközlések, könyv- és folyóiratismertetések, nagy lélegzetű nyelvtudományi munkák tervének bemutatása, megvitatása stb.

Mintegy folytatva a Szabó T. Attila megindította és irányította népnyelvi kutatást, a hazai magyar nyelvészek figyelme a felszabadulás után elsősorban a romániai magyar nyelvjárásokra irányult. E munkálatok elvi és gyakorlati kérdéseinek rögzítése, több oldalú megvilágítása elsősorban a *NyIrK.* lapjain történt meg. A folyóirat első számának éltanulmánya, *A Román Népköztársaság magyar nyelvjárásai nyelvtérképének előkészítése*, átfogó jellegénél fogva a legszámottevőbb nyelvjárás-kutatási vállalkozást mutatja be, e munka megalapozását, Szabó T. Attila tollából. Ugyanebben a számban Gálffy Mózes és Márton Gyula mutatványt közöl „Csik és Gyergyó tájnyelvi atlaszá”-ból. 1958. 1—4. számában Murádin László *Mutatvány az „Aranyosszéki tájnyelvi atlasz”-ból* című írását olvashatjuk. Az 1963. évi 1. számban Szabó T. Attila már fontos eredményekről ad hírt *Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének felelőjén túl*. Ugyanennek az évfolyamnak 2. számában Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula *Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről* című írásukban e munka befejezéséről számolnak be. Murádin László *Mutatvány Románia SzK Magyar Nyelvjárás Atlaszában tájnyelvi anyagából* címmel az általa gyűjtött anyag rendkívüli értékére vet világot a folyóirat 1965. 1. és 2. számában. Gálffy Mózes és Márton Gyula *Szócikk-mutatvány a Székely Nyelvjárás Atlaszából* címmel közölnek részletet készülő nagy munkájukból, 1974-ben. Márton Gyula, a tájnyelvi atlaszok szerkesztésének szorgalmazója az 1976. évi 1. számban szülőföldje nyelvjárásának szánt munkájából, a *Szilágysági Tájnyelvi Atlaszból* ad izelítőt. A nyelv földrajzi vonatkozású tanulmányok felsorolását tovább folytathat-

jük a romániai magyar nyelvjárások hangtanára, alaktanára, mondattanára vonatkozó közleményekkel. Ezek hosszú sora hűen, de nyilván nem teljességgel tükrözi a hazai magyar nyelvjárás kutatás útkereséseit, eredményeit. Ha Csák László, Gálffy Mózes, Lakó Elemér, Márton Gyula, Murádin László, Nagy Jenő, Szabó T. Attila, Szabó Zoltán, Teiszler Pál, Vámszer Márta, Vő István és mások nyelvjárási tanulmányai nem jelenhettek volna meg a *NyIrK.* lapjain, tudományágunk nemcsak eredményekben maradt volna szegényebb, de a módszertani, kutatási indítékok forrása sem buggyant volna fel. De vajon nem sorolhatjuk-e a számottevő kutatási eredmények közé azokat a nyelvjárási szójegyzékeket, amelyeket jóformán csak a *NyIrK.*-ben értékesíthették, tehették nyelvtudományunk közkincsévé Balogh Ödön, Bán Péter, Bura László, Csák László, Horváth István, Kósa Ferenc, Kovács Júlia, Lőrinczi Réka, Márton Gyula, Murádin László, Péntek János, Szász Lőrinc, Vő István, Zsemlyei János és mások?

Ezzel olyan határterületre jutottunk, ahonnan a nyelvtudomány egy másik fontos ágához, a széles skálájú lexikológiához és lexikográfiához értünk. Anélkül, hogy ezzel fontossági sorrendet kívánánk jelölni, kezdjük mindjárt azzal, hogy a *NyIrK.* lapjain a kismesterségek, népi foglalkozások stb. szakszókincsének egész sorát meg lehet találni Balogh Ödön, Bura László, Csák László, Kósa Ferenc, Kovács Júlia, Márton Béla, Márton Gyula, Péntek János, Salamon Ida, Szász Lőrinc, Vő István, Zsemlyei János és mások közlésében. Vajon hol jelenhettek volna meg Gálffy Mózes, Kelemen Béla, Murádin László, Péntek János, Szabó T. Attila, Szabó Zoltán, Vő István etimológiai, jelentéstani stb. tanulmányai? A modern két-nyelvű lexikográfiát gazdagítja Kelemen Bélának *Az új román—magyar nagyszótár szerkesztésének legfontosabb elvi és gyakorlati szempontjai* című, a folyóirat első évfolyamában megjelent tanulmánya. A *NyIrK.* elsőként ismertette meg olvasóival a készülő nagy nyelvtörténeti munkát, amikor 1972. 1. és 2. számában mutattványt közölt az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból.*

Itt kell megemlítenünk, hogy a *NyIrK.* nagymértékben hozzájárult a hazai magyar névtudományi kutatások intenzív műveléséhez. Elméleti szempontokat tisztáz Szabó T. Attila a magyar becenevek kialakulásáról, B. Gergely Piroska a személynévkutatás elvi és módszertani kérdéseiről (1966. 2.), a becenevek szemantikai vonatkozásairól (1973. 1.) szóló írása. Nyelvtörténeti szempontból is jelentős Pataki József tanulmánya, *A vezetéknev kialakulása a XVI. századvégi udvarhelyszéki adatok fényénél* (1974). Jelentős személynévanyagot közöl Bakos Klára, Bura László, Csák László, Demes Gabriella, B. Gergely Piroska, Kásler Mária, Kirsch Lajos, Kocsis István, Kovácsné József Magda, Szász Lőrinc, Tibád Levente és más munkatársak az ország különböző tájain végzett kutatásaik alapján, amelyek éppen ezért tipológiai vizsgálódásokra készítenek.

A névtudomány másik ágának művelői, a helynévkutatás szakemberei is széles teret találtak az akadémiai folyóiratban. Egymagában azt is jelentős teljesítménynek kell tekintenünk, hogy egy település kivételével, melynek anyagát szintén közöljük, folyóiratunkban megtalálható az egész Erdővidék helynévanyaga Janitsek Jenő példás gyűjtőszorgalma eredményeként. Gazdag helynévanyagot közöltek még Csák László, Fejér Miklós, Mózes András, Murádin László, Petrovics Emil, Ráduly János, Szász Lőrinc, Tibád Levente. E nyelvi anyag összegyűjtése és közlése égetően szükséges, hiszen tudjuk, hogy a régi dűlőnevek lassan feledésbe mennek, s a nemzedékváltással olyan nyelvi tények tűnnek el, amelyek becses adalékai a nyelvtudománynak.

A nyelvtörténet tudományágunk egyik legszebb, legizgalmasabb, de legnehezebb fejezete. Az utóbbi három évtized alatt Szabó T. Attila fiatal nyelvtörténészek nevelésére is gondot fordított. Ebben támogatóra talált a *NyIrK.*-ben, amely a zsengek és a kiforrott tanulmányok közlését egyaránt elősegítette. Gondolok itt Dankanits Ádám, Kósa Ferenc, Szilágyi N. Sándor, Zsemlyei János és mások írásaira. Egyébként a nyelvtörténeti kutatások serkentőjéül közölte a folyóirat Bárczi Géza *Néhány módszertani elv a magyar nyelvtörténettel kapcsolatban* című tanulmányát (1959).

Mindjárt itt kell megemlítenünk a hosszú történelmi folyamat eredményeként jelentkező román—magyar nyelvi kölcsönhatás kutatásának közlési lehetőséggel való előmozdítását. A *NyIrK.* lapjain Binder Pál, Gáldi László, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kovács Júlia, Márton Gyula, Nagy Jenő, Péntek János, Szabó T. Attila, Tamás Lajos, Vő István, Zsemlyei János és mások ilyen irányú írásait találhatjuk.

Sokkal nagyobb figyelemmel fordultak az utóbbi három évtizedben a nyelvészek a mai magyar nyelv felé. A *NyIrK.* lapjain Balogh Dezső, Gálffy Mózes, Karsay Erzsébet, Murádin László, Murvai Olga, Szabó Zoltán, Szilágyi N. Sándor, Teiszler Pál és mások írásai tükrözik az ily irányú tevékenységet.

Szorosan kapcsolódik ide az irodalmi nyelv vizsgálata és a stilisztikai kutatások. Úgy érezzük, hogy folyóiratunk jelentősen előmozdította, serkentette az ilyen jellegű kutatásokat. Szabó Zoltán, a hazai stilisztikai kutatások elindítója 1958-ban *A modern stilisztika vitás kérdései* címmel vezeti be az idevágó tanulmányokat. Ezt követően a stilisztikai tanulmányok egész sora jelent meg Balogh Dezső, Bartha János, Brauch Magda, P. Dombi Erzsébet, Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Murvai Olga, J. Nagy Mária és Zoltán Ildikó tollából.

Az általános nyelvészet amolyan hamupipókéja volt a felszabadulásig mind a román, mind a magyar nyelvtudománynak. Ma ez a tudományág a modern nyelvtudomány szórásába esik, s új elméleti és módszertani kérdéseket állít a kutatók elé. Azt is mondhatnánk, hogy itt az elméleti kérdések kerülnek előtérbe, szemben a nyelvi tényeket regisztráló nyelvészeti ágakkal, amelyeknek a módszerét éppen ezért sokan faktológiának minősítik. Pedig gondosan összegyűjtött nyelvi tények nélkül nincs nyelvtudomány. A nyelvelméletek alapját is a nyelvi tények alkotják.

A nyelvtudomány sokban hasonlít az egzakt tudományokhoz, s éppen ezért bizonyult olyan fogékonynak a matematikai módszerek alkalmazását illetően. E felismerés vezette a szerkesztő bizottságot, amikor nemcsak ilyen jellegű eredeti tanulmányokat közölt, hanem részletes tájékoztatót is nyújtott a román általános nyelvészet útkereséséről, eredményeiről. Itt Kelemen Béla, Márton Gyula, Máté Jakab, Murvai Olga, Schweiger Paul nevét említjük meg.

Az irodalomtudomány kevésbé tagolt, itt inkább a korszakolási tényezők lépnek fel. Ha ez a megállapításunk elfogadható, akkor időrendben kell számba venni, mit tett a *NyIrK*. az irodalomtudomány érdekében.

A *Beköszöntőben* meghatározott feladatának megfelelően hűen szolgálja a folyóirat a haladó hagyományok feltárását, a múlt örökségének értékelését. Ezt meghatározta egyébként az a tényező is, hogy Jancsó Elemér, a folyóirat első és több éven át felelős szerkesztője főleg ilyen irányban munkálkodott, s ezt Nagy István is sürgette felelős szerkesztői minőségében. Jancsó Elemér a felvilágosodás korának irodalmáról (1959. 1—2., 1965. 2.; 1969. 3—4.), a kolozsvári magyar színház történetéről (1963. 1.), különös tekintettel a romantikától a realizmusig tartó fejlődési szakaszára (1963. 2.) közölt eredményei ma már nélkülözhetetlen adalékok a magyar irodalomtörténet, illetve a romániai magyar színház történet megírásához.

A múlt, elsősorban a romániai magyar irodalom és művelődés értékeinek jobb megismerését szolgálták Benkó Samu, Csetri Elek, Dani János, Dankanits Ádám, Dávid Gyula, Engel Károly, Enyedi Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Jakó Zsigmond, Katona Ádám, Kicsi Antal, Kis András, Kocziány László, Kozma Dezső, Molnár Judit, Mózes Huba, Musnai László, Rohonyi Zoltán, Szabó György, V. Szendrei Júlia, Szigeti József, Vita Zsigmond, Vöröss István írásai.

Irodalomtörténészeinkre eléggé nehéz feladatként hárult a XX. század s különösen a két világháború közötti korszak irodalmának marxista újraértékelése. Ez nem lett volna lehetséges a vélemények harca, a nézetek idejében történő tisztázása nélkül. Erre azonban a kéziratok féléves kifizetését jelentő *NyIrK*. kevésbé alkalmas kiadvány, mint a havonként megjelenő folyóiratok vagy a hetilapok. Ennek ellenére a folyóirat számos olyan tanulmányt közölt, amely az újraértékelés nyomán helytálló, s az irodalomtörténet számára forrásanyagul szolgálhat. Utalunk itt Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Kántor Lajos, Kicsi Antal, Kozma Dezső, Láng Gusztáv, Mózes Huba, Sóni Pál és mások tanulmányaira.

Számos olyan irodalomtörténeti adalék látott itt napvilágot, amelyek teljesebbé teszik, sok esetben korrigálják az íróinkról, tudományos és művelődési intézményeinkről alkotott képünket. Abafáy Gusztáv, Antal Árpád, Beke György, Benkó Samu, Binder Pál, Bustya Endre, Dávid Gyula, Engel Károly, Ficzy Dénes, Indig Ottó, Jancsó Elemér, Kovács János, Kozma Dezső, Láng Gusztáv, Máthé József, Mózes Huba, Nagy Ágnes, Pataki Bálint, Szabó György, Vita Zsigmond és mások irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozású adalékainak megjelentetésére a *NyIrK*. arca nyújtott lehetőséget.

Érdemei közé tartozik a román—magyar irodalmi kapcsolatok nyomon követezése, idevágó eddig ismeretlen adatok feltárása. Ki kell emelnünk Engel Károly, Gaal György, Jakó Zsigmond, Máthé József, Mózes Huba, Mircea Popa, Elena Stan írásait. Dani János és Musnai László új adalékokkal gazdagította Halici Mihályra, az erdélyi nagy román humanistára vonatkozó ismereteinket. Alin-Mihai Gherman és Mózes Huba egy Blaga-vers szerkesztését elemzi.

A folyóirat különös érdemének tekintjük, hogy az adatközlésen túlmenően elvi, módszertani kérdéseket is felvető, a marxista irodalomszemléletet érvényesítő tanulmányokat közölt. Itt elsősorban Nagy István *Iffjúsági prózánk néhány jelenségéről*,

(1962. 1.), Csehi Gyula *A munkásirodalom kutatásának néhány kérdéséről* (1960. 2.), *A proletár élet és az ipari munka — mint az irodalmi ábrázolás tárgya* (1961. 1.), *A lenini hagyaték szellemében* (1970. 1.), *Balzac és a „realizmus diadala“* (1976. 2.) című tanulmányaira gondolunk. Ugyancsak itt kell megemlítenünk Sóni Pálnak az avantgarde-dal, Balogh Edgárnak pedig irodalomtudományunk feladataival kapcsolatos írásait.

Módszertani, de egyben elvi szempontok is érvényesülnek Tóth Sándornak (1977. 2.) és Balogh Edgárnak (1978. 1.) a *Vitafórum* rovatban közzétett írásában a *Korunkról* alkotott kép kapcsán.

Külön kell megemlítenünk azokat a folklórközleményeket, amelyek a *NyIrK.* lapjain láttak napvilágot, s amelyek hiányában tudományos életünk spektruma egy színnel szegényebb lett volna. Almási István, Antal Árpád, Faragó József, Nagy Olga, Vööné Zattler Gabriella írásai nélkül folklórkutatásunk és folklórismereteink ma szerényebbek lennének.

Módot talált a szerkesztő bizottság a népzene gyűjtések és muzikológiai anyagok közkinccsé tételére is, s itt Almási István, illetve Benkő András közleményeire gondolunk.

Az akadémiai folyóiratok feladata a tudományágban megjelent legszámottevőbb hazai és külföldi munkák ismertetése. Folyóiratunk közvetítette ezen az úton is a román nyelvtudomány és részben az irodalomtudomány kimagasló vagy eredményeiben és módszereiben újat hozó munkáit. Tágra nyitotta ablakait a külföldi munkák felé is. Ezek a recenziók sok esetben a *NyIrK.* olvasói számára hozzáférhetetlen munkákat teszik ismertté.

Tudománytörténeti szempontból elengedhetetlen a jelentős tudományos és művelődési események számon tartása. A *NyIrK.* ezekről is rendszeresen beszámolt.

A szakfolyóirat munkaeszköz abból a szempontból is, hogy valahányszor ennek szükségét érzi, könyvészeti anyagot is közöl. Ebből a megfontolásból kerültek a folyóiratba Réthy Andornak a magyar irodalom román könyvészetét gazdagító adalékai, Nagy Jenő összeállításában pedig *A romániai finnugor vonatkozású közlemények* könyvésze.

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának illetékes szakosztálya a *NyIrK.* tudományos színvonalát, az eléje tűzött feladatok teljesítését minden évben elemzi. Bíráló megjegyzések és útmutatásokat, tanácsokat kapott tőle mindmáig a folyóirat szerkesztője. Ezek nagyban hozzájárultak folyóiratunk tudományos szintjének állandó emeléséhez.

Ez az igényesség annál inkább kötelez, mivel a *NyIrK.* az Akadémia kiadványcsere akciója keretében az öt kontinensen több mint 200 tudományos intézménnyel, egyetemmel és főiskolával, dokumentációs könyvtárral tart kapcsolatot. De nemcsak külföldön teljesíti szép feladatát a *NyIrK.*, hanem itthon is. Nemrég állapította meg Ioan Pătruț professor, a szerkesztő bizottság tagja, hogy a folyóirat már indulása óta a román kutatók érdeklődési körébe került; a román nyelvészek és irodalmárok tanulmányaikban nemegyszer felhasználják a közleményeit, hivatkoznak adataira, szempontjaira.

Nem lehet elvárni egy évente kétszer megjelenő folyóirattól, legyen az a *NyIrK.* vagy a *Cercetări de lingvistică*, hogy a maga teljességében bemutassa a hazai szaktudomány egészét. Ha ezt megtehetné, szegénységi bizonyítványa lenne szakembereink tevékenységének. A rendelkezésre álló keretek között azonban feladatát becsülettel betöltötte. Segítette az új tudós nemzedéket kibontakozásában.

Hiba lenne azonban, ha nem látnánk folyóiratunk hiányosságait is. Erre a szerkesztő bizottság tagjai is rámutattak (vö. *A Hét*, 1977. május 20.), de felhívták rá a figyelmet azok is, akik akadémiai folyóiratunk munkáját nyomon követik (vö. például Cseke Péter: *A NyIrK. első húsz éve*. Utunk, 1977. március 11.).

Ha figyelmesen nyomon követjük a *NyIrK.* számait, lehetetlen nem észrevenni, hogy általános tudományos, művelődési és nem utolsósorban ideológiai fejlődésünk útját követi. Nyilván mindannyiunk elvárásai mások ma, 1978-ban, mint 1957-ben. Ha nem így lenne, akkor nem beszélhetnénk haladásról, az egyszerűbbtől a bonyolultabb, az alsóbbrendűtől a felsőbbrendű felé történő dialektikus változásról. Amint már *A Hét* kerekasztal-megbeszélésén (1977. május 20.) is elmondottuk, a *NyIrK.* legfőbb feladata növelni az olyan írásoknak a számát, amelyek alapvető elméleti, vitás kérdéseket tárgyalnak gondolatébresztően. Így például tájszójegyzékek helyett részben mai szintű elméleti szociolingvisztikai tanulmányokban kellene a nyelvföldrajzi kutatások során összegyűlt felbecsülhetetlen értékű anyagot is feldolgozni. Adattári rovatunk irodalmi részét is csökkenteni lehet és kell is az irodalomszemlélet változásai, a mindig újat tükröző nagyobb terjedelmű tanulmányok javára, vagy ahogy Antal Árpád mondta a már említett kerekasztal-megbeszélésen, a

„problémafelvető dolgozatok“ javára. Vajon nem lehetne-e mélyebben elemezni mai költészetünket például tartalmilag a gondolatosság, formailag az esztétikai becslés szemszögéből?

Jóllehet nem hanyagoltuk el teljesen, de mégis adósok maradtunk a modern nyelvtudomány pszicholingvisztikai ágának művelésével. Mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból szükség lenne a kontrasztív nyelvelemzés módszerével történő kutatásokra. Olyan tanulmányokat is kell igényelnünk, amelyek a román–magyar nyelvi kölcsönhatás nyelvméleti tanulságait hasznosítják. De vajon nem lenne-e szükség például új látásmódot sugárzó irodalomelméleti tanulmányokra, irodalomszociológiai elemzésekre, a korszerű esztétika elemeinek körülhatárolására?

A szerkesztő bizottság ezeknek a célkitűzéseknek az érdekében munkálkodik; megvalósításukhoz azonban régi és új munkatársaink segítsége, együttműködése is szükséges.

Kelemen Béla

## Első személynév-monográfiánk

Bár a tulajdonnevek iránt már a múlt század elején felébredt az érdeklődés, nyelvészeti szempontból mégsem tanulmányozták őket annyira, mint a közneveket. Ez nagyrészt azzal a felfogással magyarázható, amely szerint a tulajdonnév — szemben a köznévvvel — csupán azonosít, de jelentéssel, azaz általánosító értékkel nem rendelkezik, így aztán legfeljebb eredete szerint tanulmányozható. Emiatt a tulajdonnevek többnyire kimaradtak a nyelv szókincsét felölelő szótárakból is, noha már a múlt században felvetődött a névtárak (onomasztikonok) szerkesztésének gondolata.

A kutatók századunk első évtizedében kezdtek felfigyelni a névanyagban rejlő művelődés- és társadalomtörténeti vonatkozásokra. Elsősorban a történeti névanyag keltette fel érdeklődésüket.

A kezdetben etimológiai központú nemzetközi névkutatás a húszas években már önálló diszciplínává fejlődött. 1938-ban Albert Dauzat kezdeményezésére megtartották az első névtudományi kongresszust, és 1949 óta Nemzetközi Névtudományi Bizottság (CISO) működik, amely háromévenként megszervezi a névkutatók nemzetközi kongresszusát, valamint kiadja az *Onoma* című folyóiratot. Időközben elkészültek az első, egyelőre még történeti névanyagot bemutató névtárak is. Világviszonylatban első Ernst Förstemann ónémet névkönyve, az *Altdeutsches Namenbuch* volt. Utolsó kiadása 1968-ból való. Említésre méltó Witold Taszycki ólengyel személynévtára is, amely 1500-ig tartalmazza a személynéveket. Albert Dauzat francia személynévtára, a *Dictionnaire des noms de personne et famille* (Párizs, 1951), valamint N. A. Constantinescu *Dictionar onomastic românesc* (Bukarest,

1963) című névtára a teljes történeti névtárak közé tartoznak, amelyek a XIX. századig terjedő írásos dokumentumokban fellelhető személynéveket tartalmazák.

Napjainkban világszerte készülnek élő személynéveket tartalmazó névtárak. Ilyen például N. A. Petrovskij teljes orosz keresztnévtára (1966). Svájcban már közel négy évtizede elkészült a lakosság kétkötetes névjegyzéke. A hollandiai névkutatók 15 kötetre tervezték a lakosság családnévrepertóriumát. Néhány országban (Svédország, Finnország) nagyszabású társadalmi összefogással, önkéntes gyűjtők bevonásával „felleltározták” a népi személynévanyag jó részét, amely archívumokban áll a kutatók rendelkezésére. A személynévmonográfiák közül kiemelkedik A. Bach munkája, a *Deutsche Namenkunde* (I—III. — Heidelberg, 1952—1956), amely összegezi az eddigi német személynév- és helynévkutatást. A román szakirodalomban hasonló vállalkozás Iorgu Iordan *Toponimia românească* (Bukarest, 1963) című munkája, amelyben bemutatja és a névadási indíték, az eredet, a nyelvi alak szerint vizsgálja az ország földrajzi neveit.

A magyar személynév-kutatás Melich János, Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Knieza István, Szabó T. Attila munkássága révén az akkori európai élvonalba tartozik. A leíró-összehasonlító elemzésre Knieza István az elsők között tesz kísérletet 1934-ben, illetőleg 1947-ben írott *Felvidéki családnevek*, valamint *A magyar családnevek rendszere* című kéziratos, csak 1965-ben megjelent munkájában. A negyvenes években a kolozsvári nyelvészek — Márton Gyula, Gálffy Mózes, Nagy Jenő, Szabó T. Attila — já-

rultak hozzá a szinkrón személynévku-  
tatás elvi kérdéseinek tisztázásához a ka-  
lotaszegi, mezősi és borsavölgyi falvak-  
ban gyűjtött névanyag feldolgozása so-  
rán. (Vö. Szabó T. Attila: *Kalotaszegi  
mester- és foglalkozásnevek a XVII—  
XIX. századból*. Ethnographia, 1940;  
Gálffy Mózes: *Keresztneveink becéző  
alakjai a Borsavölgyben*. Erdélyi Tudomá-  
nyos Intézet Évkönyve, 1944.; Márton  
Gyula: *Gúny- és mellénevek Magyarló-  
náról és Jegenyéről*. Erdélyi Múzeum,  
1945.; Nagy Jenő: *Család-, gúny- és ra-  
gadványnevek a kalotaszegi Magyarval-  
kón*. Erdélyi Múzeum, 1944.)

Az élő magyar személynévanyag tanul-  
mányozása a hatvanas évekétől lendült  
fel. Nagyszámú kutató kapcsolódott be a  
munkába, sok részlettanulmány jelent  
meg. Elkészült az első összegező, bár  
elsősorban népszerűsítő jellegű kézikönyv  
(Kálmán Béla: *A nevek világa*. Bp., 1967)  
és megjelent Ladó János *Magyar utónév-  
könyv* (Bp., 1971) című munkája. A nyelv-  
vészeti folyóiratokban közzétett, egy-egy  
település különböző személynév-fajtáit  
nyelvészeti szempontból is feldolgozó köz-  
lemények után 1973-ban megjelent az el-  
ső névtani tájmonográfia (Ördög Ferenc:  
*Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés  
területén*. Bp., 1973). A szerző 82 falu  
47 082 lakójának teljes személynév-állo-  
mányát dolgozta fel, különösen részlete-  
sen vizsgálva a kereszt- és beceneveket.  
A könyv mutatói, összesítő táblázatai és  
adattára forrásértékű a magyar össze-  
hasonlító névkutatás számára.

Ebbe a sorba illeszkedik be B. Gergely  
Piroska *A kalotaszegi magyar ragad-  
ványnevek rendszere* című könyve\*. A  
szerző a hazai magyar nyelvészkutatók  
középnemzedékéhez tartozik, a Babeş—  
Bolyai Tudományegyetemen a nyelvtör-  
ténét adjunktusa; a könyv doktori érte-  
kezésének (*Kalotaszeg élő személynévei-  
nek rendszere*) egy része.

Kalotaszeg tárgyi és szellemi néprajzát  
több mint száz év óta vizsgálják szak-  
emberek, a tájegység nyelvészeti vizs-  
gálata azonban csak a század végén kez-  
dődött meg Balassa József és Jankó János  
munkái révén. Azóta Szabó T. Attila,  
Nagy Jenő, Márton Gyula, Vámszer Már-  
ta, Szabó Zoltán, Ady László, Csák László  
vizsgálták a tájegység nyelvi életének  
egy-egy részlet- vagy általánosabb kér-  
dését. B. Gergely Piroska munkája teljes  
képet nyújt — a hazai irodalomban első-  
ként — egy nagyobb tájegység ragad-  
ványneveiről (miután doktori értekezésé-  
ben szinte 80 000 adatra támaszkodva mu-

tatja be a tájegység teljes élő családnév-  
és ragadványnev-állományát). Már ön-  
magában véve ez a tény is elegendő  
lenne ahhoz, hogy a szerző munkájáról a  
legnagyobb elismerés hangján beszéljünk,  
a 260 lapnyi terjedelmű könyv azonban  
névtudományunk további fejlődése szem-  
pontjából is jelentős, mert szakirodal-  
munkban — elvileg és módszertanilag  
is — elsőként tisztázza a ragadványne-  
vek legfontosabb kérdéseit.

Korábbi tanulmányaiban (*Módszertani  
észrevételek a személynévek vizsgálata-  
hoz*. Magyar Nyelvjárások, 1968. 3—13.;  
*Inaktelke mai személynévrendszere*.  
Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemé-  
nyek, 1969., 1971) felveti a nevek funk-  
ciójának névszerkezeten belüli vizsgálatát,  
nyelvi alkatuk tanulmányozását, s szem-  
pontjait újabbakkal egészíti ki most  
megjelent könyvében. Az ún. dinamikus  
szinkrónia híve, módszere lehetőséget  
nyújt a névállomány sokrétű, belső moz-  
gásában történő tanulmányozására, vala-  
mint a nevek nyelvi alakulásmódjának  
elemzésére. A tulajdonnevek sajátos  
nyelvi jelek, helyesen jár el tehát a szer-  
ző, amikor nem szorítkozik a nyelvi elem-  
zésre, hanem — a névkutatás hagyomá-  
nyainak megfelelően — a névelletani  
kérdéseket (a nevek keletkezése, név-  
öröklés stb.) is vizsgálódási körébe von-  
ja. B. Gergely Piroska a tulajdonneveket  
olyan nyelvi jeleknek tekinti, amelyek-  
nek alakja, vagyis fonetikai és morfológiai  
értékük, helyi értékük, egy adott név-  
adási rendszeren belüli részrendszerek-  
ben kijelölhető helyük van, rendelkez-  
nek *helyettesítési* értékkel (felcserélhe-  
tők más tulajdonnevekkel), *kapcsolódási*  
értékkel (használatuk során összekapcsol-  
ódhatnak), *jelölési* értékkel (jelentésük  
van) és *kifejező* értékkel, tehát van han-  
gukatuk, stílusértékük. Abból kiindulva,  
hogy a névállomány összefüggő rendszer,  
a neveket nem elszigetelten vizsgálja, ha-  
nem a névállomány belső szerkezetét tár-  
ja fel, a meglévő típusokat mutatja be.

A könyv első fejezetében a tanulmá-  
nyozott terület ragadványnev-állományát  
mutatja be, Kalotaszeg belső tagolódá-  
sának megfelelően külön-külön, majd  
összevetve a négy al-tájegység: Felszeg,  
Alszeg, Kapusmente és Nadasmente ra-  
gadványneveit. Összehasonlítja a mostani  
ragadványneveket Jankó János  
1892-ben közzétett kalotaszegi ragad-  
ványneveivel, a ragadványnevek megter-  
heltségét és funkcióját az al-tájegysége-  
ken belül vizsgálja, s ez utóbbi alapján  
a ragadványnevek négy nagy csoportját  
különíti el: nagycsaládi, családi, részle-  
ges családi és egyéni ragadványnevek. Az  
egyes falvakat a ragadványnevek meny-  
nyisége szerint rangsorba állítja.

\* B. Gergely Piroska: *A kalotaszegi magyar ra-  
gadványnevek rendszere*. Kriterion Könyvkiadó,  
Buk., 1977.



A következő fejezetben a ragadványnevek használati sajátosságait tanulmányozza. Különbséget tesz a két funkcionális fajta, a megkülönböztető és a gúnynevek között; ennek kritériumát abban látja, hogy a név viselője elfogadja-e vagy visszautasítja a ragadványnevet. A ragadványnevek használati típusait egyaránt vizsgálja népi és hivatalos szinten. Népi szinten tízféle névkapcsolatban való használatukat mutatja ki. E nevek nagy többsége (65-70 százalék) a kereszt-, illetve becenévvel társulva szolgálg viselője megnevezésére, de gyakori az önállóan, más névfajta kapcsolódása nélkül azonosító ragadványnev is. Érdekessége a kalotaszegi névhasználatnak, hogy az itteni lakosság nemcsak a mindennapi, egymás közti érintkezésben, hanem hivatalos szinten is viseli a ragadványneveket.

A harmadik fejezet a ragadványnevek keletkezési körülményeit, változásukat, nemzedékek és társadalmi rétegek szerinti megoszlásukat, valamint öröklődésüket tárgyalja. A ragadványnev-váltás módjait és okait az eddigi kutatások nem tárták fel. A szerző rámutat arra, hogy a ragadványnev-váltás elsődleges kiváltó oka az azonosítási szükséglet megnövekedése az illető közösségen belül, az állandóan bővülő családok újabb tagjainak megkülönböztetéséhez mind több és változatosabb névelem szükséges. E jelenség másik előidézője az ún. *situációváltás*, amikor az egyén életében — foglalkozásában, tulajdonságaiban — módosulás következik be. A ragadványnevek továbbélésének perspektívája rajzolódik ki a nevek társadalmi és műveltségi rétegek szerinti megoszlásának áttekintésekor. Noha a ragadványnevek használata Kalotaszegen nem mutat hátrózottabb nemzedéki megoszlást vagy kötöttséget, mégis megfigyelhető a ragadványnevek valamelyes visszaszorulása a fiatal nemzedék körében. E nemzedék tagjai visszautasítják a szüleik, nagyszüleik által elfogadott megkülönböztető neveket. E jelenség jelzi a normatív névhasználat igényének felébredését az ifjú nemzedék körében — állapítja meg a szerző. Ugyanakkor szűkebb névadási csoportok létezésre is megfigyelhető egy-egy közösségen belül, amikor például a hasonló életkorú fiatalok — külön a lányok és külön a legények — adnak ragadványnevet egymásnak. E nevek eredetét bizonyos „titok” fedi, csak a beavatottak használják és ismerik névadási indítékaikat. A névtan egyik, még fel nem tárt kérdésköre éppen ez, a különböző kisközösségek (iskolai osztályok, munkahelyi csoportok, katonai egységek stb.) belső névadási módjai és indítékai.

A ragadványnevek öröklődését Kalotaszegen e nevek női ágon való továbbélé-

se, valamint az ún. teleknevi nevek jelentős aránya teszi érdekessé. A ragadványnevek 60 százaléka családi ragadványnev, ezek zöme az apáról száll a gyermekekre. A női ágon történő ragadványnev-öröklődés leggyakoribb esete az, amikor a vőnek ment férjakkal öröklök feleségük nevét, az így létrejött nevek rokonok a teleknevekkel. Nőágon öröklök a ragadványnev akkor is, ha az apa korán meghalt, és a gyermeket özvegy anyjuk neveli, vagy ha a gyermek a próbaházasság ideje alatt született. A könyvek ezek a fejezetei a névtan és más tudományok, elsősorban a szociológia kapcsolatának igényét jelzik, s egyben a névtani kutatások további irányát jelölik meg.

Hosszú fejezetben rendszerezi a szerző a névadási okok, indítékok szerint a vidék ragadványneveit. Itt mutatja be a teljes ragadványnev-állományt is. A szakirodalomban ennek a vizsgálati szempontnak van a legnagyobb hagyománya, egységes szemléletű és teljes csoportosítás azonban mégsem alakult ki. B. Gergely Piroskának sikerült a meglevő osztályozási keretet úgy módosítania, hogy a további kutatás számára is irányadó legyen. A családtagok nevére, a testi és lelki tulajdonságokra, a svazajárásra, az életkorra, az életkörülményekre utaló ragadványnev-csoportok mellé felveszi a *névasszociációs* indítékú ragadványnevek csoportját, amelyek nem valamilyen külső kiváltó ok következtében jönnek létre, hanem a névállományon belüli indítékúak. Például egy soklányos családban mindegyik lány valamilyen tézstanemű nevét kapta: Cipó, Kenyér, Málé, Perc, Vakaru. A névadás elindítója a legkisebb lány neve, a Vakaru volt. Nővérei ragadványnevei asszociációs úton keletkeztek. Ezt a jelenséget a történeti személynévkutatásban névvonatkoztatásnak nevezik, az élő névanyag tanulmányozásában a szerző alkalmazta először.

A könyv legerjedelmesebb fejezete természetesen a ragadványnevek nyelvi alkat szerinti vizsgálata. E névtípusok nyelvtudományi elemzésére már történetek kísérletek, B. Gergely Piroskán azonban elsőként valósítja meg teljes és következetes nyelvészeti elemzésüket. Azokat a nyelvi eszközöket veszi számba, amelyek a ragadványnevek megformálásában részt vesznek. A ragadványneveket szóképzés, hangtani, alak- és mondattani szempontból elemzi, s részletesen foglalkozik a tájszói alapszavú nevekkel. Aszerint, hogy a ragadványnevek konkrét értelmű szavakból alakultak-e, vagy a nyelvi kifejezőerő fokozásának valamely jelentéstani, hangalaki stb. eszközzel formálódtak, elkülönít köztükk

*informatív* és *expresszív* (kifejező) ragadványneveket. Az utóbbiak létrejötté elsősorban a szavak több jelentésén és a szóképzéskötésen alapszik. A szóképek közül a tartalmi vagy a hangulati hasonlóságon alapuló metaforát és metonímiát használják fel a leginkább. Legkifejezőbbek azok a ragadványnevek, amelyekben a metafora alapjául választott szó meglehetősen távoli fogalomkörből való (például Unibuc — értsd: omnibusz — a neve egy nagytermetű, csörtető járású embernek). A szerző áttekinti azokat a jelentésmezőket is, ahonnan a névmetaforák és metonímiák nyelvi anyaga származik. Első helyen az állatvilág fogalomkörébe tartozó szavak állnak, utánuk a foglalkozás és mesterség, majd a növényvilág fogalomköre következik. Általánosabb következtetése, hogy az állat- és növényvilág szavainak gazdagsága a ragadványnevek megalkotásában a népköltészet hasonló motívumokban való bőséget idézi fel; a népi képzeletvilág és a nyelvi fantázia egyazon töről való hajtásáról lehet szó.

Részletesen és nagy hozzáértéssel elemzi B. Gergely Piroska az *expresszív* ragadványneveket szótani, hangtani és alaktani szempontból is. Végül elkülöníti a nem lexikális elemből álló ragadványnevek csoportját, vagyis azokat, amelyek nem a nyelv szókincséhez tartozó szavakból alakultak, hanem pusztán kifejező, jelentés nélküli hangcsoportból állnak. Ezek a népies dalok indulatszaivaival (pl. *recefice*) vagy a bizalmas, familiáris nyelvhasználat szóalakulataival (süsü, plömplöm stb.) állnak rokonságban.

Az utolsó fejezetben ismét egy hagyományos szempontot érvényesít, a ragadványnevek eredetét tanulmányozza. A kalotaszegi ragadványnevek öt százaléka alakult idegen szóból, köztük számottevő a román eredetű ragadványnevek csoportja. Ez utóbbiakat részletesen elemzi. A német eredetű ragadványnevek

száma 26, elenyésző mennyiségű a szláv és a cigány nyelvből kölcsönzött.

A könyvet grafikonok, összefoglaló táblázatok teszik szemléletessé. A legfontosabb vizsgálati szempontok eredményeit a szerző táblázatokban összegezi, megkönnyíti a más vidékről gyűjtött ragadványnevek anyaggal történő összevetést. Csak sajnálhatjuk, hogy terjedelmi okok miatt nem kerülhetett be a könyvbe egy, a névállományt összesítő betűrendes táblázat.

B. Gergely Piroska az élő magyar ragadványnevek első tájmonográfiáját készítette el, példát mutatva a modern nyelvtudomány színvonalán álló személynévelemzésre. Következetesen alkalmazta a nyelvtudományi szempontokat, nem hanyagolva el ugyanakkor a tulajdonnevek sajátosságainak tanulmányozását sem. A ragadványnevek komplex vizsgálatát valószínűleg meg, s a nyelvészet számára hasznos eredményein túl, a névtan kutatási területét a szociológia, a népköltészet irányában bővítette. Következtetései elsősorban a nyelvtudomány, de más társadalomtudományok érdeklődésére is számot tartanak.

Ugyanakkor a népi nevek összegyűjtésével időszerű feladatot teljesített. Egy tájegység, Kalotaszeg teljes személynévanyaga rendszerezve a kutatómunka rendelkezésére áll. A Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar szakos diákjai álamvizsga-dolgozataikban szintén több falu személynéveit összegyűjtötték. Jó néhány, a fiatalabb nemzedékhez tartozó nyelvész doktori disszertációban dolgozza fel egy-egy tájegység személynéveit. Mindezek a vállalkozások már a közeljövőben lehetővé teszik egy romániai magyar személynévtár szerkesztésének megkezdését. S ha valamelyik kiadó az adattárak megjelentetésének módját is megtalálná, a hazai magyar személynévkutatás még eredményesebbé válhatna.

J. Kovács Magda

## A kamarazene helye mai életünkben

Zenétörténeti szempontból a kamarazene fejlődéstörténetében két jelentős mozzanatot szükséges kiemelni. Elsősorban azt a momentumot, amikor — a XVI. században — több zenei ág levált a közös törzsről. A kamarazene lényegét itt elsősorban a tömjénfűst által átjárt muzsika és a világi zene közti különbség jelentette —, még ha ez az eltérés a

reneszánsz idején nem is volt annyira számottevő, mint később. Azután megjelent az az éles határvonal, amely a kamaramuzsikát a drámai (opera-)stílustól elkülönítette. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nagymértékű differenciálódás a zenének egészen más helyet biztosított a társadalomban, és hatása is egészen más volt az akkori ember életében, mint

napjainkban. Az első vonósnégyesek szerzői ugyanakkor előadói is voltak saját műveiknek, s ez mindenképpen emelte az előadások színvonalát; itt azonban óhatatlanul számot kell vetnünk az eljárás hátrányaival is, melyek a kamarazene eszményét elhomályosítják. Ezt a zenét (pl. Haydn muzsikáját) csak egy kiváltságos kör élvezhette, és egy hatalmas folyamat vezette el a zenei fejlődést mai állapotához, amikor az előadók egy egész terem közönségét befolyásolják. A folyamatnak ez a szakasza a műfaj demokratizálódása, mely a legérdekesebb a kamarazene keletkezése után, s erre vonatkoztatjuk Vitányi Ivánnak az ember belső életére utaló magyarázatát: „[az ember] nem tudja átfogni az új világállapot [...] bonyolult és szüntelenül mozgásban levő rendszerét.“ Ide kívánkozik egy képzőművészeti párhuzam. A paleolitikum embere barlangrajzaival ugyanúgy önmagát fejezte ki, mint az első hangmegnyilvánulások mesterei; ám akaratlanul ugyanoda tért vissza, ahonnan kiindult, alkotóképessége mélységeibe; embertársait és bizonyos mértékig saját magát is befolyásolta. A hatalmas fejlődés útját a legegyszerűbb megnyilvánulásoktól napjaink kiállításiáiig vagy az ultramodern zene-, kamarazeneremekig Ráczy Győző elsősorban egy pozitív előjelű stílusgazdagodásnak tulajdonítja, „amely nemcsak azt tudatosította, hogy ugyanazt az eszményt különböző stílus eszközökkel is ki lehet fejezni, hanem azt is, hogy a művészileg is megidézhető valóság szférája az emberen kívüli valóság mellett a szubjektum belső világára is kiterjedhet, és ugyanazokkal az eszközökkel a legellenértétebb eszmények is kifejezhetők“.

A kamarazene társadalmi helyét, valamint hatását mai életünkre több, zene-tudományilag is alátámasztott írás teszi nyilvánvalóvá. A már említett hatás—visszahatáson kívül, mely más tudományágakban a „feed-back“ mechanizmus néven ismeretes, elsősorban azt a kölcsönhatást szeretnénk vázolni, mely a kamarazene és a társadalom közt fennáll, mintegy biztosítva e zene helyét mai életünkben.

Mint hogy a XX. század második felének embere sok tekintetben másként gondolkodik, mint az előző generációk, megemlíthjük Bessler tipológiáját, mely a Bekkerével vagy a Welckével szemben rámutat, hogy „a hallgató most már nemcsak szubjektum, hanem individuum és személyiség, aki szabály szerint szintézisbe foglalja és lépésről lépésre felépíti a nyolctaktusos periódust. Egy-idejűleg felismeri a szonátátételben uralgó főtémát mint érzéki-értelmi tar-

talmat, amit a karakter kifejezésével lehet körülírni. A formai egység és az érzéki, értelmi egység egyaránt a klaszszika ismertető jegye, a hallgató összefoglaló erején nyugszik.“

Nyilvánvaló, hogy a kamarazeneben jelentkező függőleges építkezés, a többhangszeres zenélés mély nyomot hagy annak a hallgatónak a lelkivilágában, aki saját személye felfedezésével egy egész világot élhet át újra. A „kapcsolat“ természetesen kölcsönös: minthogy nem egy (két) művész előadójáról van szó, az együttes struktúrája eleve maga után vonja a közeledést az élethez. Az együttes minden egyes tagja dobogóra lépésével elfojtja a benne addig csupán *szubjektíve* érlelődő élményvilágot, amely őt ösztönözte, és felfedezi, hogy ő éppen úgy a közösség tagja, mint hallgatója. Ez a kölcsönhatás, úgy érezzük, kulcskérdése a kamarazene társadalmi meghatározottságának. (S ez nemcsak Beethoven vonósnégyesre, hanem a beat-, folk- stb. könnyűzene stílusú kamarazene-együttesekre is vonatkozik.)

A mélyrehatóbb kutatás természetesen megkívánja a zene-tudományi ismereteket is. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a kamaraművek (olykor különös formájuk által) erősen befolyásolják az előadást és a közönséget.

Érdekes, hogy a középkor felépítési eszményképei a mai ember életére is kihatnak. A BAR (ab-ab-cd) formát Bartók is szívesen alkalmazta, nem is szólva arról, hogy a rondó-forma Couperin óta sem avult el. A szonáta-formát is sokan használják, természetesen lényeges módosításokkal. A legfényesebb példát újra Bartók vonósnégyesei szolgáltatták (gondoljunk csak a kvarettek csodás téma—melléktéma ellentéteire!); a IV. vonósnégyesben pl. „főtéma-komplexusról“ beszélhetünk.

Másrészt a kamarazene vertikális beállítottasága a helyét is meghatározza a társadalomban. A többszólamú, függőleges építésforma kihat az előadó és a hallgató lelkivilágára egyaránt, mint ahogy egész életünk befolyásolja az alkotót művének megalkotásában.

E függőleges felépítés természetes koronként változott. Megemlíthjük, hogy a barokk kamaramuzsika egyes válfajaiban pl. igen jelentős szerepe volt a *basso continuo*nak, ami a mai számozott basszusnak felel meg. A kor kamaraműveit a szakemberek három kategóriába sorolják: megkülönböztetik a „continuoval“ ellátott szonátát, másrészt a szolisztikus csembaló-szonátát, mely a triószonáták egyik formája (ez *basso continuo*val is szerepelhetett ebben a korban), valamint a későbbi hegedű-

zongora-szonáta ösét, a „dallamos“ hangszer által kísért csembaló-szonátát. E kor művei természetesen eltérnek még mind a barokk kor hatalmas polifón alkotásaitól (Bach: *Das Wohltemperierte Klavier, Kunst der Fuge*), mind a későbbi kamarazene remekműveitől.

A XVIII. század második felének kamarazenéje nagyrészt az előző korszakok hatása alatt állt, olyannyira, hogy még Beethoven néhány op. 18-as vonósnyegyeseiben is a vezetők hangszere szólóamat gyakran az alárendelt hangszerek homofon szólama „kísérte“. A változás a későbbi Beethoven-kvartettekben állt be: itt vált a szólóamat egyenjogúsága igazán nyilvánvalóvá.

Századunkban két évszázadnyi hallgatás után ismét feléled Bach polifóniája (lásd Schönberg, Berg, Webern, Dallapiccola „tükör“, „rák“ stb. módszerét). A fűga művészetét megtaláljuk Bartók műveiben is (*I., III., V. vonósnyegyes, Concerto*). A kortárs szerzők neobarokk törekvései ellenpontozásos alkotásaikban — legyenek azok vokális, szimfonikus vagy kamara jellegűek — feledtetik a basso continuo, az egy hangszer hegemóniáját kidomporító korszakot.

Természetesen azt sem tagadhatjuk, hogy legújabb szerzőink olykor végtelenen beleélik magukat az ún. „környezetábrázolásba“, s a negatív élményeket is megdöbbentő módon tárják elének. Ez az alapja pl. a konkrét zenének, mely „szinte a klinikai realizmusra képes, sokszor félelmetes pontossággal adja képét elsősorban negatív érzelmeknek, a szorongásnak, az iszonyatnak. A »konkrét« zene tárgyiasága pl. sokkal meghatározhatóbb, mint bármely korábbi zenéé“ (Vitényi). Úgy tűnik, két ellenpólus áll korunk kamarazenei megnyilvánulásainak a középpontjában: a mindent szabadjára engedő szélsőséges aleatória és a fegyelmezett konstruktivizmus. Nem szólva az elektronikus zenéről s egyéb irányzatokról, nyilvánvalóvá válik,

menyire szerteágazó, sokrétű korunk kamarazenéje. Zaklatott korunk természetesen a mai kamarazene ritmikájára is kihat, és tükrözi is azt. A teljesen szabad aleatórikus kamarazenével ellentétben megemlítjük az ezzel párhuzamosan haladó szervezett muzsikát. Kiemeljük az izoritmikus szerkesztésmódot, a szólóamat szüneteit hangokkal kiegészítő komplementer ritmust stb. Különösen érdekes a váltakozó ritmus megjelenése a kamarazenében (2/4, 5/4, 6/4, 7/4), valamint a népi eredetű aszimmetrikus ritmusok használata. Ezek tükrében érthetjük meg helyesen Sztravinszkij *Zenei poétikáját*, melynek egyik alapkövetelménye a rend helyreállítása az ember és az idő között, hisz a kamarazene együttesek el sem képzelhetők tökéletes fegyelem nélkül.

A kamarazene fejlődését, műfaji sajátosságait tanulmányozva megérthetjük e különös zenélési mód helyét életünkben. A szélsőséges példák az abszolút individualista énközpontúságban, másrészt a tökéletes humanizmusban gyökereznek.

Nem térünk ki a kamarazene filozófiai alapjainak részletes tárgyalására, azt azonban meg kell említenünk, hogy a humanizmusban gyökerező kamarazenét az a hatalmas haladás is elősegítette, mely Leopold Mozart zenepedagógiája, duettjei és a századunkban olyannyira elterjedt Kodály-módszer között fennáll.

Korunk utóbbi pedagógiai módszerének eredménye Vermes Péter—Szilágyi Domokos közös műve, a *Pimpimpáré*.

*A közösség vállalása a kamarazene mai feladata, s ez biztosítja helyét a társadalomban.*

A költő Váci Mihály szavaival:

*Nem elég elindulni,  
de mást is hívni kell!  
S csak az hívjon magával,  
aki vezetni mer!*

Györbíró Albert

## KÖNYVRŐL KÖNYVRE

### PAUL MICLÁU: SEMIOTICA LINGVISTICÁ

A jövő évi budapesti nemzetközi szemiotikai konferencia témáját idézi Paul Micláu franciául is megjelent könyvének szemiotikatörténeti alfejezete. A konferencia ugyanis a jeltudomány terminológiai kérdéseivel foglalkozik, de ezen belül is elsősorban terminológiatörténetre összpontosít; a román szemiotikai gondolkodás kezdeteit, a román szemiotikai iskola előzményeit feltáró alfejezet ehhez a szemléleti törekvéshez szolgáltatót érdekes adalékot.

„Sok mindent tudunk már az erdélyi iskola (Școala ardeleană) képviselőinek helyéről és jelentőségéről a román kultúrában — írja a szerző. — Sikerült a legapróbb filológiai részletek tisztázni általában vett történeti, politikai, művelődési szerepüket. [...] Ami elsikkadt, az az erdélyi iskola elméleti jelentősége: ismeretelméleti és nyelvelméleti eredményei. [...] Pedig implicit, sőt explicit módon is jelentkeztek már munkáikban az első szemiotikai fogalmak és magyarázatok.”

Simion Ștefan, Petru Maior, Samuil Clain, Damaschin Bojincă, Ion Budai-Deleanu, Constantin Diaconovici Loga ez irányú törekvéseinek vázlatos bemutatása után a szerző a bánsági Paul Iorgovici-nak 1799-ben Budán az Egyetemi Királyi Nyomdában *Observații de limbă rumânească* (Megjegyzések a román nyelvről) címmel kinyomtatott művére hívja fel a kutatók figyelmét. Árnnyaltan elemzi e korai műben kifejtett szemiotikai nézeteket, és Paul Iorgovici nyelvfelfogásának főként azokat a vonásait emeli ki, amelyek az erdélyi iskola elméleti fegyvertárát jellemzik: a nyelv ápolásának, gazdagításának politikai-gyakorlati programját szolgáló elkötelezettségét. Miclău jól megválasztott részleteket idéz Iorgovici művéből: „a nyelv fejlődésébe való tudatos beavatkozás dolgában semmiképpen sem hasonlíthatjuk magunkat az angol nemzethez. Az angol nemzet nincsen alávetve valamilyen más nemzetnek. Maga rendelkezik önmagával. Náluk virágzanak a tudományok, s ez fölvirágoztatta a nyelvüket is. [...] A szavaknak nem kell ragaszkodniuk a gyökerekhez, mint nálunk.” Miclău figyelmeztet arra, hogy Iorgovici következetes latinizmusa ellenére sem tartozott a megszállott „nyelvtisztítók” közé: „Senki se gondolja — írta Iorgovici —, hogy ki akarom vetni nyelvünköl az idegen szavakat. Nincs olyan nemzet, amelyben mindenki egyféleképpen beszélne. Ha én jobb szeretem a román szavakat, amelyek ugyancsak román szavakból erednek, mint az idegen szavakat, attól még mindenkinek szabadságában áll úgy beszélnie, ahogy neki tetszik.”

A további idézetek fényt derítenek arra is, hogy Iorgovici hangsúlyozottabb „felvilágosítói toleranciája” mélyebb nyelvfilozófiai alapokra vezethető vissza. Miclău gondosan feltárja Iorgovici nyelvfelfogásának modern elemeit. „A szavak mint nyelvi jelek” és „a hozzájuk kötődő ész-percepciók” megkülönböztetése a jelölő-jelölt saussure-i megkettőzését vetíti előre: „a szavak önkényes jelek” — írja Iorgovici —, melyek nemcsak nyelvenként, hanem ugyanazon a nyelven belül is különböző jelölőket társíthatnak ugyanahhoz a jelölthöz; „a beszédkézség [potința de a cuvânta] vele születik az emberrel”, „a némát is csak testi szerveinek tökéletlensége akadályozza a beszédben”; ez a mondat a „velünk született nyelvi kompetencia” Chomsky-féle elméletét előlegezi.

Milyen viszonyban áll a Iorgovici-féle szemiotika a felvilágosodás nyelvfilozófiájával, Descartes, Locke, Berkeley, a Port Royal iskola nyelvkonceptiójával vagy Condillac, Rousseau nyelvelméletével? Miclău ezt a kérdést nyitva hagyja. Csak Iorgovici életrajzi adataiból sejthető, hogy fontos szálak vezetnek Versecről, ahol Iorgovici latintanárként működött, a felvilágosodás európai központjaiba.

1764-ben született. Versec és Szeged után felsőfokú jogi és bölcséleti tanulmányait az osztrák birodalom egyetemén kezdi el, majd Rómában folytatja. A francia forradalom idején Párizsban tartózkodik, majd tanulmányútra Angliába indul. Dolgozik a bécsi kancellárián, 1799-ben letartóztatják, kéziratait elkobozzák és elégetik. Rejtélyes módon hal meg 1808-ban. (*Editura Facla. Timișoara, 1977.*)

A. J.

## DR. SZILÁGYI VILMOS: A HÁZASSÁG JÖVŐJE

„A házasság társadalmi intézmény, része a társadalom ún. felépítményének. Mint ilyen, viszonylag önállósággal rendelkezik ugyan, de ha alapja, a társadalom gazdasági szerkezete, termelési viszonyai megváltoznak, akkor előbb-utóbb a házasságnak is át kell alakulnia. [...] Arról van szó, hogy az általános társadalmi (gazdasági, politikai, tudományos stb.) fejlődés következtében a házasság hagyományos formája, a patriarchális monogámia tarthatatlanná vált, egyre kevésbé felel meg a változó követelményeknek, s erre válságtünetekkel reagál.”

Súlyos szavak ezek, s a levont következtetés mellbevágóan szokatlan. Kimondója — egyébként a szexuálpszichológia szaktekintélye — történeti fejlődésében vizsgálja a férfi—nő kapcsolat valamennyi eddig feltárt változatát (többnejűség, többférjűség, csoportházasság, párosházasság, matriarchális és patriarchális monogámia, exogámia, endogámia; szülők elrendelte, idegenek közvetítette házasság; érdek- és szerelmi házasság stb.), és a társadalmi fejlődés törvényeinek fényében

keresi a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó új lehetőséget, illetve lehetőségeket.

John Bernard, M. Gordon, A. C. Kinsey, N.-G. O'Neil, A. Maslow, Rjurikov, W. Reich nyomán — a társadalmi változásokkal összhangban lévő család- és házasságmodellt vizsgálja másfél száz lapon át. A feldolgozott, gazdag nemzetközi könyvészet átfogja a társadalomtudomány valamennyi idevágó ágát (demográfia, családpszichológia, szexológia, szexualpszichológia, az erkölcsi felfogások és magatartások története stb.), s erre alapozza következtetését: „a jövő a szabadon alakítható kapcsolatoké, amelyek nem gazdasági vagy egyéb kényszerre, hanem pusztán érzelmi elkötelezettségre és egyéni felelősségerzetre fognak épülni, s mindkét partner számára optimális függetlenséget és fejlődési lehetőséget biztosítanak.“

Amikor az egyenlőségelvű, nyitott házasságban jelöli meg a fejlődés útját, számol a megszokás és a hagyomány lekött, visszahúzó erejével. Tisztában van azzal, hogy az emberek tudata nem formálható át máról holnapra, s a polgári tartalmú házasság a szocialista társadalom körülményei között sem szűnt meg létezni. Ezért szenteli tanulmányának teemes részét e házasságeszmény ellentmondásai, idejétmúltsága bizonyításának. „A polgárság nem tudott felőni saját eszményeihez, s ezért megelegedett a látszat fenntartásával. [...] A látszaterkölcös híveit nem érdekli a kapcsolat tartalma; őket a külsőségek, a társadalmi szokások megsejtése háborítja fel.“

A konvenciók hívei nem hajlandók tudomásul venni a mai házasságok válságtüneteit. Így például azt, hogy világszerte növekedőben van a válások száma, de még többen élnek külön, illetve új háztartásban, minden hatósági jóváhagyás nélkül. De azok, akiket a hagyomány, a törvény, a közvélemény szorító ereje összetart, vajon boldogok-e? Biztosított-e a kényszeregyüttlétek mindennapjainak feszült légkörében a felek szabad önmegvalósítása, személyiségének kibontakoztatása, boldogsága, kellemes közérzete és végső soron munkasikere? A szexuális kizárólagosság önmagában egyáltalán nem biztosítja a házasság kiegyensúlyozottságát, a férj—feleség boldogságát.

A szerző sokak struccpolitikája helyett a monogámia polgári értelmezésének felülvizsgálását ajánlja, majd a továbblépést: „A házasság szexuális nyitottsága, az esetleges külső kapcsolatok nem azt jelentik, hogy a házastársak pusztán lakótársakká válnak, és nincs szükségük egymásra, hanem csak azt, hogy másra is szükségük lehet. Természetesen nem sűrűn változtatott, prostituált színvonalú, alkalmi partnerekre, hanem a biológiai szükséglet kielégítésén túllemelkedő, emberi kapcsolatokra. Magától értetődő feltétel, hogy a külső kapcsolat ténye *mindkét* házastárs számára elfogadható legyen, s ne tegye feleslegessé vagy lehetetlenné a házastársi kapcsolatot.“

Bizonyára lesznek, akik a szerző meghökkentő kijelentésével dühödt vitába szállnak, mások viszont magukévá fogják tenni álláspontját, esetleg csak részben azonosulnak vele. Egy azonban bizonyos. Lehetetlen hüvös tárgyilagossággal olvasni ezt a művet, hiszen mindennapi boldogságunkról, személyiségünk szabad kibontakoztatásáról s nem utolsósorban az elkövetkező nemzedékekről van szó. (*Minerva Könyvkiadó. Budapest, 1978.*)

D. E.

## DAVID DAICHES: A REGÉNY ÉS A MODERN VILÁG

A szerző, jelenleg a Sussex Egyetem angol irodalom tanszékének professzora, egyike szakterülete legismertebb és legelismertebb tekintélyeinek. Előadásaival Oxfordban, Cambridge-ben, az amerikai Indiana Egyetemen, illetve a Sorbonne-on képzett kutatókat, irodalomtörténetet, monográfiái, esszéi és tanulmányai tájékozott híveket szereztek szerte a világon az angol irodalomnak. Az angolszász irodalomtörténeti iskola frissebb évjáratához képest Daiches konzervatívnak számít. Ez az információ az egykor egyértelműen elmarasztalásként használt vagy éppenséggel megnyugtatónak szánt jelző jelentésbővülését is érzékelteti. D. Daichesnek gyakran vetik a szemére, hogy rendszerezést szolgáló hipotéziseit axiómáknak találja. Tény, hogy imponáló tárgyi tudása, fogékonysága az árnyalatok iránt, de még rejtőzködő összefüggéseket feltáró asszociációi sem mindig feledtetik, hogy normatív elöttelezéseit utólag, deduktív módon támasztja alá.

Ma már, kellő időbeli távolságból könnyű ugyan megállapítanunk, hogy például „a modern angol regény óriásai“ között Conrad és Joyce, Lawrence és Virginia Woolf nem azonos jelentőségű alkotók; de 1938-ban, amikor *A regény és a modern világ* első változatát Daiches megírta, ez a nagyságrend korántsem egyön-

tetűen klasszikusnak elismert értékeket kodifikált, mint az 1959-es átdolgozás idején, hanem felfedezésként ható bátor gesztusnak számított. Hogy nem alaptalanul, arra tartós érvényű bizonyításként hadd idézzünk két részletet a könyv Joyce-tanulmányciklusának *Dublíni emberek* fejezetéből:

„Huszonkét éves korában James Joyce odahagyta szülővárosát, Dublint, s haláláig önkéntes száműzetésben élt a kontinensen. Mégis teljes munkássága Dublinhoz kötődik, hősei dublini emberek, műveinek háttére Dublin, légköre dublini levegő, és szimbolikus realizmusának kimeríthetetlen erőforrásait arra használta, hogy szavakban megalkossa annak a Dublinnak a lényegét és valóságát, amelynek fiatal korában hátat fordított. Ez a tény önmagában véve is jelképes. Joyce irodalmi pályája során egyre erőteljesebben igyekezett elszigetelni magát attól az élettől, amelyet mint művész tárgyának tekintett — hogy végül egy bizonyos ponton megalkothassa azt, amit ideális komédiának nevezhetünk. A komédiát sokféle-képpen meghatározták már; számunkra, arra a célra, hogy egy olyan művet, mint az *Ulysses*, komédiaként közelíthessünk meg, az a meghatározás a leghasználhatóbb, mely szerint a komédia lényege, hogy az író semmilyen közösséget nem vállal az általa ábrázolt világgal. A tragédia és a komédia, amennyiben szemléleti különbségből fakad, ebben különböznek elsősorban. A komédia szerzője átmenetileg vagy véglegesen visszautasítja, hogy részt vállaljon az emberi sorsból; a tragédia szerzője ellenkezőleg, túlságosan is tisztában van azzal, hogy része van benne. Ugyanaz a történet lehet komikus is meg tragikus is, aszerint, hogy az események elrendezése és súlya erősíti-e vagy csökkenti a szerző (s következtetésképpen a kritikus számára: az olvasó) közösségét azzal a világgal, amelyet megalkotott. Azért tragikus, hogy Hamlet képtelen megbirkózni a körülötte kialakuló körülményekkel, mert ezek úgy jelennek meg, mint az író világa, illetve a mi saját világunk körülményei; komikus akkor lenne, ha a stílus és a szerkezet elemei úgy szerveződnenek, hogy elszigeteljék az író és az olvasót a közösség vállalásának lehetőségétől, ha a témát a frusztráció intellektuális problémája jelentené — mint a legtöbb komédia esetében. Az *Ulysses* témája — ha a témát egyáltalán elválaszthatjuk a feldolgozás módjától — önmagában sem nem komikus, sem nem tragikus; de azzal a fenséges közönnyel tárják eléink, amely a legnagyobb komédia forrása. Joyce elhagyja Írországot, hogy Írországról írjon; messziről elkerüli a témát szolgáltató életet, hogy ne a honfitárs, még csak ne is a másik ember, hanem csak a művész szemével teremse újabb művészetében; Joyce életrajzának legfontosabb adata tehát közvetlen kapcsolatban van művészetének legfontosabb tényével, azzal a ténnyel, hogy az *Ulysses* (s másképpen ugyan, de a *Finnegan's Wake* is) a komédia lehetőségeinek végső pontját jelenti. [...]

Joyce írói pályájának négy szakaszát különböztetjük meg. Az első korszak a *Dublíni embereké*: a gyors, rövid életképeké annak az életnek a jellegzetes pillanatairól, amelynek még maga is részese, a tudatosan pártatlan megközelítési mód ellenére. Joyce éppolyan meghatározhatatlan módon része a *Dublíni emberek* Írországának, mint Csehov annak az Oroszországnak, amely drámáiban és elbeszéléseiben szerepel. A második korszak, amely az *Őnarcképet* létrehozta, az író és az őt alakító erők kapcsolatának tárgyilagos tanulmányozása, amelynek során meggyökerezik benne a felismerés, hogy lehetetlen továbbra is megmaradnia környezetében, ha el akarja érni a célul kitűzött művészi pártatlanságot. Az *Őnarckép* befejezése már közvetlenül a harmadik korszak előrelépése; ebben a korszakában végre újraalkothatja szavakban — mind a realizmus, mind a szimbólumok szintjén — azt az életet, amelyről lemondott, mert ezzel a lemondással megfizette az árat, amelyet a művészi pártatlanság és az igazi komédia objektivitása szerinte megkövetel; de látja a kockázatot is, amelyet ez a szakítás jelent, az elszakadás a civilizációnak attól a mikrokozmoszától, amelyik megszülte, és eddig az emberiséget jelentette számára. Stephen meg is fogalmazza Cranlyvel folytatott párbeszédében az *Őnarckép* vége felé:

» — ... Nem félek attól, hogy magányos maradok, sem attól, hogy félreismernek és lenéznek, sem attól, hogy elhagyjam azt, amit el kell hagynom. És nem félek hibázni sem, nem félek a nagy hibától, az élethosszigan tartó hibától, sőt talán az öröklébe átnyúló hibától sem.

Cranly, aki most újra komor lett, meglátsította lépteit, és azt mondta:

— Magadra maradni, egészen magadra. Ettől nem félsz. S tudod-e, hogy ez mit jelent? Nemcsak azt, hogy elkülönülsz mindenki mástól, de azt is, hogy még egy barátod sem lesz.

— Vállalom a kockázatot — mondta Stephen.

Az *Ulysses* azért születhetett meg, mert Joyce vállalta ezt a kockázatot. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.)

Sz. J.

## 400 éves nyomda — közös örökség

Amikor Telegdi Miklós, a reformáció nagy ellenfele és vitapartnere négyszáz évvel ezelőtt a mai budapesti Egyetemi Nyomda elődjét Nagyszombatban megteremtette, hathatós fegyvert kívánt adni a fenyegetett katolicizmus védelmére, de bizonyára nem gondolt arra, hogy az általa alapított intézményre 400 év múlva mint Kelet-Közép-Európa népeinek művelődésében egy bizonyos időszakban jelentős szerepet játszó tényezőre tekinthetünk vissza. Pedig így igaz! Mert a Ratio Educationis rendelkezései által 1777-ben Budára helyezett és az egyetemhez csatolt nyomda épp az ezt követő évtizedekben valóban jelentős tényező volt: 1777—1849 között tizenhárom nyelven: latinul, görögül, héberül és a Habsburg-birodalom részét képező akkori Magyarországon élő népek nyelvein öt és félezer kiadványt jelentetett meg; ebből 1723 latin, 1379 magyar, 924 német, 672 szerb, 278 román, 229 szlovák, 127 horvát, 72 héber, 41 kárpátukrán, 23 bolgár, 12 görög, 10 francia és 8 olasz nyelvű volt.

Soknemzetiségű könyvkiadói modell? A felvilágosodott abszolútizmus művelődéspolitikáját kodifikáló Ratio Educationis szabta keretek között — igen. Mert ennek a művelődéspolitikai alapokmányának több rendelkezése tudatosan jelölte ki az újonnan beindult Egyetemi Nyomda feladatkörét a felvilágosodott abszolútizmus átfogó politikai-gazdasági-művelődési elképzelései között. A CCI.§ felruhazza a tankönyvkiadás kiváltságával, mégpedig „az összes könyvek nyomtatására, melyek egész Magyarországon és kapcsolt tartományaiban a tanintézetek számára vannak megállapítva”. Sőt — a „bürokratikusnak” ismert osztrák államapparátus részéről talán némelyek számára meglepőnek tűnő — antibürokratikus intézkedésként ugyanez a paragrafus arról is intézkedik, hogy a nyomda saját könyvkereskedése útján maga terjeszthesse kiadványait, s — a művelődéspolitikai elgondolások távlatba helyezésével — azt is előírja, hogy „az ebből eredő haszon és nyereség pedig kizárólag elsősorban magának a könyvnyomdának fönntartására” legyen szánva, „azután pedig a királyi egyetemi könyvtár és más akadémiai könyvtárak fönntartására és azon írók jutalmazására, akik a királyi tanács [ti. az egyetemi tanács] ítéletével jóváhagyott munkákat adtak ki...”

Miképpen felelt meg az Egyetemi Nyomda a reá ruházott feladatoknak? Mit jelentett a Birodalom ama tíz nemzetiségének művelődése számára az ott megjelent sok ezer könyv, folyóirat és egyéb kiadvány? Ennek számbavételére ma nem elég egy vállalati évfordulói ünnepség — nemzetközi összefogással szervezett tudományos konferencia, könyv szükséges. S most, egy évvel az évforduló után kezünkben van mindkettő anyaga: Käfer István tárgyház méltóan díszes kiállítású, s az eddigi adatokat új búvárlatok eredményeivel gazdagító nyomdatörténete (*Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve. 1577—1977. Magyar Helikon. Bp., 1977*) és az évforduló alkalmával a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Tudományos Akadémia által 1977. szeptember 5—8. között megrendezett nemzetközi konferencia anyaga: Köpeczi Béla, Király Péter és Sziklay László előadása s a három szekcióban elhangzott többi 63 előadás összefoglaló ismertetése a *Helikon* című világirodalmi folyóirat 1977. évi 4. számában.

Hogy az Egyetemi Nyomda négyszáz éves történetéből a szervezők épp az 1777—1848 közötti szakaszt választották ki, az már az előbbiekből — s Käfer István könyve segítségével a nyomda egész történetét áttekintve — kétségetlenül indokolt. Hiszen ehhez a szakaszhoz olyan teljesítmények kapcsolódnak, amelyeknek révén az Egyetemi Nyomda méltán érdemli ki a konferencián képviselt bolgár, cseh és szlovák, jugoszláv, magyar, német, román és szovjet tudományosság érdeklődését. Ez az a szakasz ugyanis, amikor — Sziklay László előadásából idézve — „a budai Egyetemi Nyomda a közép-kelet-európai felvilágosodás és klasszicizmus középpontja volt”, olyan szellemi műhely, ahol az akkori Habsburg-birodalomban élő népek legkitűnőbb szellemei találkoztak (nemcsak képletesen, hanem valóságosan is), s ahonnan könyvek sokasága segített e népeknek felszámolni a feudális elma-



radottságot, szembefordulni a visszahúzó erővel, rálépni az önálló nemzeti fejlődés, a polgári átalakulás útjára.

Persze az akkori Egyetemi Nyomda kiadványainak jegyzékét végigtekintve indokoltnak érezzük az „eklektikus“ minősítést az egymástól eltérő, sőt egymással homlokegyenest szembenálló eszméi, világnézeti, ízlésbeli irányok és felfogások együttes jelenlétét. De ugyanakkor — és ez is igazolható — akkor sem távolodunk el a valóságos tényektől, ha az Egyetemi Nyomdából ebben az időszakban kikerült termékeket egy, a felvilágosodás és a reformkor történelmi-művelődési keretét kitöltő, rendkívül nyitott műveltségmodell részeinek tekintjük, amelyeknek a lényegét tekintve közös fejlődésiránya: a teológiai műveltség fokozatos felcserélése a laikus megalapozású műveltséggel, a feudális világszemlélet elemeinek fokozatos háttérbe szorítása és a nemzeti-polgári átalakulás: egységőrvérvések a nyelv terén, a nemzettudat megszületése és kikristályosodása a történelemben, a nemzeti eszmények és ízlés kialakulása az irodalomban, sőt a polgári műveltségmodell nélkülözhetetlen részeként a természettudományos ismeretek egyre erősödő térhódítása.

A budapesti konferencián elhangzott előadások — köztük Demény Lajosé az Egyetemi Nyomda kiadványainak szerepéről a román nemzettudat kialakulásában (Samuil Micu, Gheorghe Șincai és Petru Maior művei) — seregnyi részletmegközelítésben gazdagították ezt a képet. Sajnos, nincs tér ezt részletesen számba venni. Egyetlen — számunkra lényegesnek tűnő — vonatkozást azonban, úgy hisszük, nem árt kiemelni: azt, ahogyan a fejlődés során mutatkozó különbségek és a nemzeti ideológiák túlhajtásaiból származó polémiák, konfrontációk közepette is épp ez a korszak az irodalmi kapcsolatok és párhuzamok gyümölcsöző korszaka is tudott lenni. Kőpeczi Béla idézi előadásában Kazinczynak egy 1812-ben kelt és a szerb klasszicizmus kimagasló képviselőjéhez, Lukijan Mušickihez intézett levelét: „Az igazság minden néppel, minden felekezettel közös, s a jók és bölcsék fellelik egymást különböző helyeken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton! Szeressük egymást, tisztelt férfit, mert érezzük, hogy az igazság gyermekei vagyunk!“ A kor legjobbainak ez a szelleme öltött testet végeredményben a budai Egyetemi Nyomda körül két évszázaddal ezelőtt kialakult szellemi műhelyben (csak egyetlen, kétszeresen hazai vonatkozásra emlékeztessünk: Șincai és Virág Benedek barátságára, amelyről több mint egy fél évszázaddal ezelőtt közölt tanulmányt Bitay Árpád). S ezt tudva egészen természetes, hogy a budapesti konferencia vezérszólamának is tekinthető Király Péter előadásának következő megállapítása: „A nyomda 400 éves könyvkiadói és könyvterjesztői tevékenységét, különösen a XVIII. század utolsó harmadában és a XIX. század első felében, egy olyan korszakban, amelyet jogosan a nemzetek ébredése korának tartunk, az akkori Magyarország népei történetében e népek együttműködése egyik legsikeresebb fejezetének tarthatjuk.“

Egy nemzetközi tudományos találkozó gyümölcsei sohasem érnek be a helyszínen. Az elhangzott előadások és Káfer István könyve nyomán feltétlenül újabb eredmények születnek. S ezek által tovább gazdagodik közös kincsünk: az az örökség, amely napjainkban megannyi nemzeti kultúrában él tovább, de amelynek közös forrásait legalább annyira fontos emlékezetünkben ébren tartanunk.

D. Gy.

## AZ ELLENTÉT NÉLKÜLI EGYNE-MŰSÉG

(Echinox, 1978. 2—3., 6.)

Két részletben olvashatjuk Molnár Gusztáv jelentős tanulmányát *Az egy-neműség dialektikája. Gramsci, Lukács, marxizmus...* címmel. Eddigi, inkább programatikussá társadalomelméleti prolegomenáinak elméleti megalapozásaként (és itt elsősorban *Az elmélet küszöbén* Kelet-Európa-fogalmára és a *Szövegek értelme* című beszéd *egynemű jelentésese hatalmi viszony*, illetve *rendszer* kategóriáira kell gondolnunk) a szer-

ző elmélyült Gramsci- és Lukács-elemzésekkel újabb konstrukciót tár elénk. Ennek főbb tételei és következtetései az alábbiak

Machiavelli, Croce és Gramsci politika-felfogásában egyaránt közös elem a politikumnak mint autonóm társadalmi cselekvésszférának az elkülönítése (vagy az erre való törekvés) a más szerkezeti és rendszerjellemzőkkel rendelkező társadalmi cselekvéstípusoktól. Ez az elméleti tevékenység nem egyéb, mint leírása egy más síkon zajló gyakorlati folyamatnak, nevezetesen annak, hogy a hatalom és a különböző hatalmi-uralkodó formák gya-

korlati tevékenysége éppen a politikai cselekvés kisajátítására irányul, a hatalom a politikum gyakorlati és elméleti monopóliumával tételjezi önmagát, ezáltal válik transzcendenssé. Ugyanakkor megfosztja politikai dimenziójától a társadalmat. Minden politikaelmélet feladata ennél fogva e dialektika megragadása, úgy, hogy maga eközben ne reprodukálja a politikum elválasztását a társadalmi cselekvéstől. Ha e feladatának a politikaelmélet hiányosan vagy egyáltalán nem felel meg, lehetőség nyílik arra, hogy — mint az egynemű jelentéses hatalmi rendszerekben megtörtént — maga váljék a hatalom öntranszcendálásának reális elméleti eszközévé vagy legitimációs alapjává, vagy — legrosszabb esetben — akár milyen hatalmi cél és szándék silány stilisztikai kelléktárává.

Ilyen értelemben a politikai elmélet fogalma antinomikus, ugyanis egy valóban radikális — tehát fentebbi „tisztá” funkciójának eleget tevő — politikaelmélet nem más, mint a politikai cselekvés egyszerű állítása, a politikaelmélet ezen a ponton tehát át kell alakuljon cselekvéselméletté. Mint ahogy át is alakul, a marxizmusban.

A marxizmus kapitalizmuselméletében (itt főleg módszertanilag általánosan érvényes premisszákról ír Molnár) a hatalom a gazdasági mechanizmus által (pl. kizsákmányolás) közvetített, misztikus-szent közvetlenségét (a középkori modellel szemben) immanens társadalmi alakzatok, formációelemek szüntetik meg, elsősorban az osztályhelyzetből adódó osztályharc, valamint ennek teleologikus szemlélete, amit elég megtévesztő kifejezéssel osztálytudatnak neveznek. Ez utóbinak „sajátossága abból adódik, hogy soha nem lehet a transzcendentalitás közvetlensége, hanem csak a munka (az elméleti munkát is beleértve) által közvetített immanens jelentésség”. Az osztálytudat ennél fogva — szerkezete miatt — képtelen a hatalmat mint ellentétek rendszerét, mint megosztottságot, mint megoszthatóságot, mint elválasztások és elkülönböztetések rendszerét szemlélni, szükségszerűen egyneműnek tekinti azt, képtelen a hatalmat a benne rejlő *Máságok*, társadalmilag reálisan alternatívikus viszonyban álló cselekvéslehetőségek hatalmi megvalósulásaként felfogni. Lukács ezt nem látta meg — hangsúlyozza Molnár —, s ebből fakad a *Történelem és osztálytudat* eszmerendszerének az a súlyos ellentmondásossága, hogy „míg a burzsoázia esetében ez az objektív meghatározottság (ok—okozati összefüggés) [a gazdasági struktúra és az osztálytudat közötti összefüggésről van szó, csupán az osztálytudat hamisságát, inauten-

tikusságát magyarázza, addig a proletariátus esetében például ugyanez az összefüggés tiszta és autentikus, egyszóval »helyes« osztálytudatot eredményez.” A legfontosabb — Lukács által fel nem vetett — viszony, mely Molnár fejtegetéseinek fő módszertani láncszeme, az objektív gazdasági struktúra és az osztálytudat közötti közvetítettség. A proletariátus történelmi szerepe elemzésének szempontjából a marxi szövegekben különösen fontos az osztálytudat objektivitásának kérdése, ugyanis a klasszikusan módszertani probléma a társadalmi tevékenységre vonatkoztatva (és megoldatlanul hagyva) egyszerűen hipotézisnek minősít minden elméleti konstrukciót.

Az osztálytudat objektivitása a fentebbiek fényében nem az osztály által a reprodukció rendszerében elfoglalt hely függvénye. „Az osztálytudat objektivitása hatalmi-jelentéses objektivitas, vagyis az osztálytudat nem a gazdasági objektivitas közvetlen kifejeződése, hanem a gazdasági totalitásban elfoglalt kiváltságos, de korlátozott helyzetet (mozzanat-lélet) a társadalmi totalitás egészében érvényesítő és elfogadható (osztály)uralom nyelve, a hatalomtól elválaszthatatlan, azzal koszubsztanciális jelentésség. „A marxizmus egyik legfontosabb, meghatározó érvényű eseménye ennek a helyzetnek a világtörténelmi perspektívaként való felismerése, a tudatosult osztálytudat tételezése új típusú hatalmi nyelvként.

Molnár elemzései szerint többek között ez az indokolatlan (vagy teljesen át nem gondolt) objektivitáselmélet vezette Lukácsot oda, hogy a tőke—munka gazdasági-funkcionális polarizációját történeti-logikai monolitiként használja, és ezzel végérvényesen elszalassza a nyugati, illetve kelet-európai társadalmak fejlődésében mutatkozó alapvető különbségek észrevételét. Ezek a különbségek a vizsgált perspektívában éppen a hatalom egynemű, közvetlen formájának *folymatos* vagy *szakadósos* típusait jelentik. Reális történelmi alternatíváról van szó, az előbbi a kelet-európai, az utóbbi a nyugat-európai társadalom hatalmi struktúráit jellemzi.

Ez a tétel nem egy szembeállítást fejez ki: nem elsősorban a földrajzi szembeállításról van szó. Ami az egynemű hatalmi rendszert, a Máságot, az önmaga alternatíváit szerkezetében hordozó hatalmi rendszertől megkülönbözteti, az leginkább a középkori társadalmi modell egynemű-totális (közvetlenül transzcendens vagy „szakrális-feudális”) hatalmi rendszerével való összehasonlításból derül ki (ez az összehasonlítás Lukácsnál a fentebb vázolt okok miatt elmarad). Lukács a kapitalizmust mint tiszta logi-

kai formát tételezve szem elől téveszti a *société civile* hatalmi struktúráját (és ami ezt követi, ignorálja a klasszikus liberalizmussal való konfrontációt is), ami egyenértékű annak fel nem ismerésével, hogy létezik az önmagával a társadalmon — illetve annak intézményein — keresztül kommunikáló hatalom típusa, a hatalom, mint a Másságot szerkezetében hordozó — és ezért *immanens* társadalmiság. Ennek lényege, hogy a hatalmi jelentésvizonyok *társadalmilag* jelentésvad, tehát ellenőrizhető viszonyok, szemben az egyenemű rendszerek szigorúan hatalmi-jelentésvizonyaival, amelyekből nem származhat (a mindig társadalmilag jelentésvad) elmélet, hanem csak a legitímáció. Végeredményben — írja Molnár — „a marxi (lenini, lukácsi) kapitalizmus-fogalomnak csak a tézis—antitézis—szintézis meghatározott hatalmi dialektikájában van jelentése. De éppen dialektikus jellege tette e fogalmat alkalmassá arra, hogy a tradicionális, hamisan tudatosított módon jelentésvad hatalmi struktúra jellemezte országokban (amelyekben gyakorlatilag nem is létezett — illetve nem is létezik — tulajdonképpen, vagyis szervesen, belülről kifejlődött polgári társadalom) az új, nyílt és tudatosan irányított, kontrollált egyeneműség megteremtésének nélkülözhetetlen közvetítő láncszemévé váljon.“

Lukács így a kelet-európai társadalmi fejlődés teoretikusává válik, mégpedig olyan teoretikussá, aki szerint az általukulátnak csak egy útja lehet, mégpedig egy centrálisan szervezett hatalmi rendszer. Világtörténelmileg tehát a társadalmi fejlődésnek csak ezt az útját látja.

Mindez nem marad következmény nélkül a képlet teoretikus emberképe sem. Ugyanis e rendszerekben a törvényhozó (és az ettől elválaszthatatlan társadalmi nyilvánosság) szerkezetileg nem az immanensen társadalmi jelentésvad objektíválja, hanem célja maga az objektíváció, mégpedig a helyzetét jellemző transzcendentális álláspontjáról. Molnár ezzel magyarázza, hogy bizonyos kelet-európai rendszerekben az elmélet rendszerformája ún. hegeli típusú, az objektívítás, öntételezés és transzcendencia kategóriáira (vagy hasonló típusú kategóriákra) építő társadalomelmélet vagy államfilozófia. E rendszerek (mint az egyeneműség általában) nem individuum- és individuációellenesek, hanem maga a kérdés idegen természetűtől. Kérdés az — és Molnár ennyiben visszatér a kiindulópontot képező Gramsci-elemzéshez —, hogy vajon az olasz viszonyok — amelyekre a társadalmiság mélyesen valóságos közvetítettség jellemző — Gramsci számára különös viszonyok voltak-e, az egyeneműség rendszereitől, illetve a so-

ciété civile-től egyaránt különbözőek, vagy ő pusztán alkalmazta a marxista—leninista modellt ezekre a viszonyokra.

A kérdésre adott választ részben — bár még nem egyértelműen — a tanulmány érvrendszere már tartalmazza: Gramsci értékértékelésében a marxista—leninista modellt tekintette irányadónak. És ez a válasz elsősorban a mai olasz perspektívák (és nem kevésbé a nyugat-európai szocializmus perspektívájából) döntő fontosságú.

#### JUHÁSZ FERENC MÍTOSZAI (Kortárs, 1978. 8.)

A mai magyar irodalom nagy költőegyénisége, Juhász Ferenc ötvenéves. Verssorokban (és sorhosszúságban) számolva is hatalmas életműve állandó mozgásban van, s így természetes, hogy e rendhagyó költői mű állandóan foglalkoztatja a kritikusokat, új és új értelmezések születnek, illetve a lényegében kialakultnak, irodalomtörténetnek mondható felfogás Juhász lírájáról (és verses epikájáról?) gazdagodik árnyalatokban, részletelemzésekben. Pomogáts Béla *Látomás és hitvallás* című tanulmányával köszönti a költőt, a *Tűzliliom az éjszakában* című Juhász-vers elemzésével, amely azonban alkalmat nyújt az irodalomtörténésznek is a megnyilatkozásra. A tudományos ismeretek költőknél szokatlan bőségét a történelmi pillanattal, az emberi élet és civilizáció nagy korváltásával magyarázza, s a Juhász-féle kozmikus helyzetképet az *Ilíusz* és az *Odiüsszeia*, illetve az *Isteni Színjáték* világgép-összefoglalásával együtt említi.

Pomogáts elemzi Juhász Ferenc sokat emlegetett biológiai szemléletét, s megkísérli ennek ideologikus magyarázatát is. Különösen érdekes és jellemző az, amit a régi és az új mítoszokról mond, egyetemes történelmi és irodalomtörténeti összefüggésben:

„A költőnek ezeknél [a biológiai képsoroknál] is átütőbb erővel kell nevet adnia rossz sejtelmeinek és szorongásainak. A mindent magával sodró pusztulásnak. Ezt az átütő erőt a mitológiai kínálja fel. A nagy történelmi mítoszok: az ókori népek, Egyiptom, Babilon, India, Hellász és Róma mítoszai a természetet és az embert magyarázták. Tűlvilági erőknek, isteneknek és démonoknak tulajdonítva mindazt, aminek akkori ismereteik szerint képtelenek voltak logikus és természetes magyarázatot adni. Ahogy fejlődtek a természettudományok és gyarapodtak az ismeretek, úgy szorultak háttérbe a mítoszok. Háttérbe szorultak a tudományos gondolkodásban, de nem a művészetekben. A költészet, a drámairodalom és a festészet, de más művészetek is eb-

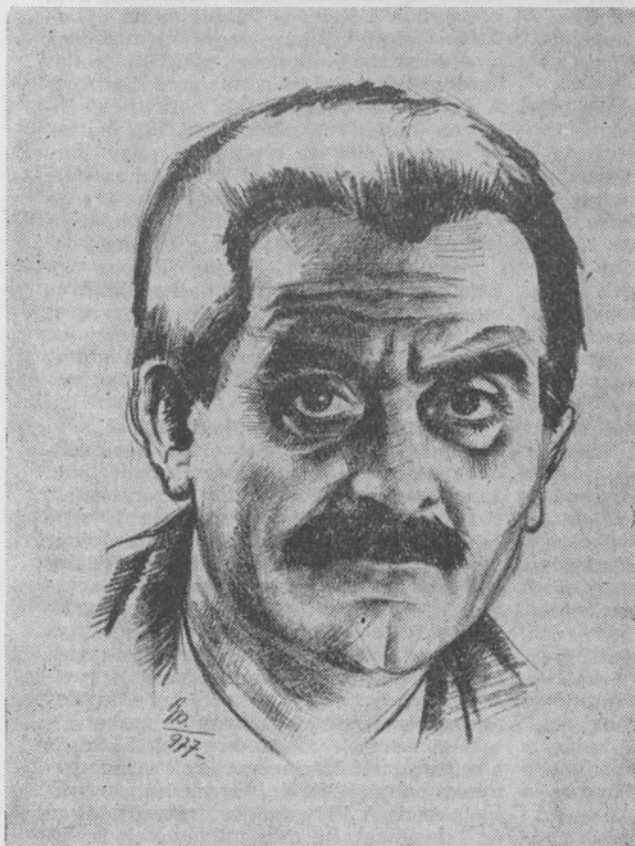
ren tartották őket. Sőt újakat teremtettek, a költő, a drámaíró, a festő személyes mitológiáját, amely legfeljebb néhány elemében emlékeztetett a klasszikus mezopotámiai, indiai, görög vagy kelta mítoszokra. A világban: a természetben és a történelemben vagy éppen a költő szívében és elméjében dúló vad viharokat ilyen mítoszok fejezték ki.

Ezek a mítoszok annyiban voltak rokonai az ősi világmagyarázó mítoszoknak, hogy maguk is rendkívülieknek, félelmeteseknek, megmagyarázhatatlannak látták és ábrázolták az átél és át-szenvedett nagy válságokat. Azok a művészi korszakok és irányzatok, amelyek az emberi lélek vagy a világmindenség lényegéig akartak hatolni, mindig erősebben vonzódtak a mítoszalkotáshoz és a mitologikus kifejezéshez. Így a roman-

tikus, a szimbolista vagy éppen a modern költészet. A romantikusok: Shelley, Hölderlin, Hugo és Vörösmarty, vagy a szimbolisták: Rimbaud, Franz Kafka és Ady éppen úgy a mítoszok nyelvén közölték felismeréseiket és megérzéseiket, mint a modernek: Eliot, Dylan Thomas, Saint-John Perse és Weöres Sándor. Személyes mitológiát hoztak létre, költészetüknek és költői nyelvüknek alapja ez a mitológia.

A nagy mítoszalkotók közé tartozik a *Tűzliliom*... költője is.

Állítását Pomogáts elemzéssel igazolja. Megállapításai közül érdemes kiemelni azt, amit az egymás mellé rendelt grammatikai és vizuális elemek rendszeréről, ennek az archaikus költészettel, közelebbről a finnugor ősköltészet belső rendjével való rokonságáról mond.



Balázs Péter: Juhász Ferenc

(Folytatás a II. borítóról)

## ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BALOGH EDGÁR • Népfontos örökség (Emlékezés a Sarló kifejtetére) 875

## SZEMLE

KELEMEN BÉLA • NyIrK. 879

J. KOVÁCS MAGDA • Első személynév-monográfiánk 883

GYÖRBÍRÓ ALBERT • A kamarazene helye mai életünkben 886

A. J. • Paul Miclău: *Semlotica lingvistică* (Könyvről könyvre) 888

D. E. • Dr. Szilágyi Vilmos: *A házasság jövője* (Könyvről könyvre) 889

SZ. J. • David Daiches: *A regény és a modern világ* (Könyvről könyvre) 890

## LÁTÓHATÁR

D. GY.: 400 éves nyomda — közös örökség (Magyar Helikon); Echinox; Kortárs

## ILLUSZTRÁCIÓK

Cseney László, Forró Antal, Fülöp Antal Andor, Incze Ferenc, Karancsi Sándor, Kosztáncsi Katalin, Tamás Pál

## A KORUNK HÍREI

Szeptember 21-én Kántor Lajos *Nemzeti irodalom, nemzetiségi irodalom, világirodalom* címmel előadást tartott Budapesten a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében lezajlott *Nyugat*-konferencián.

## KORUNK GALÉRIA

Október 7.: Fülöp Antal Andor arcképei. — A megnyitón Szabó T. Attila professzor méltatta a hetvenéves kolozsvári festőművész munkásságát, Banner Zoltán Dsida-verseket adott elő, a Collegium Musicum Academicum tagjai (Aurel Marc — oboa, Botár Katalin — spinett, Ilse L. Herbert — gordonka) Händel *g-moll szonátáját* játszották.



# Szülőföld

címmel rövidesen megjelenik a Korunk Galéria harmadik kiadványa. A Korunk Galéria 50 és a Korunk Adyja című képzőművészeti album után ezúttal a Grafikusok a szülőföldről témájú ünnepi kiállítás anyagából adunk válogatást, fekete-fehér reprodukciókban.

A bevezetőből idézzük: „...hogyan békíthetők össze az igények és a lehetőségek, amikor már száz tárlat anyagából kellene válogatni, ehhez pedig a város nagyobb kiállító helyiségeiben is szükséges volna a tér? S az otthonosság hangulatát sem szívesen adtuk fel... Így született meg az ötlet, hívjuk ezúttal csak a grafikusokat, régebbi és újabb munkatársainkat, barátainkat az ország különböző sarkaiból, hozzák magukkal az otthon, a szülőfalu és város képét, a megőrzött múltat és jelent, vagy írják le azt, milyennek látják a holnapot, e század utolsó negyedében. Tusrajz vagy akvarell, szén vagy tempera, sokszorosító technikák nyelvén valljanak önmagukról, elidegeníthetetlen tulajdonukról, közös tulajdonukról: a szülőföldről. Amelynek határait persze nem könnyű megvonni, hiszen alkat, szemlélet függvényében Föld- és emberiség-méretűvé tágulhat, ám van egy biztos ismertetőjele — a féltés.”

A Korunk Galéria Szülőföld albumában 41 hazai képzőművész (Árkossy István, Baász Imre, Balázs Imre, Bardócz Lajos, Bene József, Bölöni Vilmos, Ciupe Aurel, Cseh Gusztáv, Cseke Tamás, Deák Ferenc, Feszt László, Finta Edit, Gaál András, Gergely István, Gy. Szabó Béla, Jakobovits Miklós, Kancsura István, Kazinczy Gábor, Kopacz Mária, Kusztoz Endre, Major Ildikó, Makár Alajos, Maniu Nicolae, Márkos András, Márton Árpád, Nagy Pál, Nica Ioachim, Páll Lajos, Pallós Sch. Jutta, Paulovics László, Plugor Sándor, Pusztai Georgeta, Pusztai Péter, Simon Györgyi, Simon Sándor, Sövérek Elek, Szilágyi Zoltán, Tóth László, Turós László, Veress Pál és Vetró Bodoni Zsuzsa) egy-egy munkája látható.

Az album ára 8 lej

Megvásárolható, illetve megrendelhető a Korunk szerkesztőségében.